

คุตตรนิกาย จตุกกนิปาต) โยนิโสมนสิการได้แก่การใช้ความคิดถูกวิธี สวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะวิเคราะห์จนเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ส่วนธรรมานุธรรมปฏิบัติ คือการปฏิบัติธรรม (หรือสิ่งที่ได้เล่าเรียนมา) อย่างถูกต้องตามหลักหรือความมุ่งหมายของธรรมนั้น ๆ และอย่างสอดคล้องกับธรรมข้ออื่น ๆ

กระบวนการแห่งปัญญาดังกล่าว เมื่อนำมาใช้ในการพิจารณาชีวิตและโลก ย่อมทำให้เห็นถึงคุณค่าของการดำเนินชีวิตอย่างมีจริยธรรม เห็นประโยชน์ของความดีงามว่าเกื้อกูลต่อตนและผู้อื่นอย่างไร ยิ่งถ้าใช้กระบวนการดังกล่าวพิจารณาความจริงจนเข้าใจสัจธรรม (แม้ในระดับเหตุผลหรือโลกียสัมมาทิฐิ) แลเห็นไตรลักษณ์และความเป็นอนิจจังอยู่รอบตัว ก็ยิ่งช่วยเสริมจริยธรรมในการดำเนินชีวิตให้หนักแน่นขึ้น และหากว่ามีการบำเพ็ญทางจิตด้วยสมาธิภาวนา จนจิตมีสติ สมาธิ และความสุขด้านในเพิ่มพูน ก็ยิ่งทำให้ชีวิตมีความเข้มแข็งมั่นคงในทางจริยธรรม

ทั้งสมาธิภาวนาและกระบวนการแห่งปัญญาดังกล่าวควรที่จะได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับสังคมสมัยใหม่มากขึ้น เนื่องจากทั้ง ๒ วิธีการที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้ยังเดินตามรูปแบบประเพณีอยู่มาก จนไม่สามารถสื่อถึงคนปัจจุบัน ดังนั้นจึงจำกัดตัวอยู่เฉพาะในแวดวงเล็ก ๆ เช่นในหมู่นักปฏิบัติธรรมหรืออารามิกชน หากไม่ก็กลายเป็นเพียงรูปแบบ เช่นเข้าใจว่าสมาธิภาวนาหมายถึงการนั่งหลับตาปลีกตัวตามลำพัง ทั้ง ๆ ที่สามารถทำได้แม้ในระหว่างทำงานหรืออยู่ท่ามกลางผู้คน ชำร่วยเนื้อหาสาระของการปฏิบัติธรรมดังกล่าวอาจถูกกลืนเลือนไปแม้กระทั่งในหมู่ชาวพุทธที่เคร่งครัด ยกตัวอย่างได้แก่กระบวนการแห่งปัญญาหรือกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ เวลานี้ไปเน้นที่การเสวนาสัตบุรุษ และการฟังสัทธรรม แต่โยนิโสมนสิการหรือการรู้จักคิดพิจารณาถูกกลืนเลย โดยที่การปฏิบัติธรรมของคนเป็นอันมากก็มิได้เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติ กลายเป็นการปฏิบัติโดยไม่เข้าใจจุดมุ่งหมาย เช่น ทำตัวเป็นคนสันโดษโดยอยู่อย่างมกน้อย แต่ไม่ชวนช่วยกระตือรือร้นทำประโยชน์แก่ผู้อื่น หรือสร้างความดีงามให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป กลับอยู่อย่างเฉื่อยเนือย ทั้ง ๆ ที่จุดมุ่งหมายของสันโดษคือการอยู่อย่างเรียบง่ายเพื่อจะได้อุทิศเวลา ทรัพย์ และกำลังเพื่อสร้างสรรค์ความดีงามทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นได้มากที่สุด ในทำนองเดียวกันความสุขจากสมาธิก็เพื่อจะได้เอื้อให้ทำกิจที่สูงกว่านั้นได้ดีขึ้น คือการใช้ปัญญาพิจารณาสัจธรรม มิใช่ให้ติดตันอยู่ที่ความสุขหรือสมาธิเท่านั้น

การส่งเสริมจริยธรรมในสังคม

การเสริมสร้างอุดมการณ์ประชาสังคมและการพัฒนาคุณภาพจิต ถือได้ว่าเป็นการสร้างปัญญาและสมาธิให้แก่สังคม เพื่อให้ครบไตรสิกขา บทบาทประการที่ ๓ ของพุทธศาสนาจึงได้แก่ การส่งเสริมจริยธรรมทางสังคม ซึ่งมีอยู่ ๒ ระดับคือ ระดับปฏิบัติการ และระดับแนวคิด

ความสัมพันธ์กว้างเพียงใด ก็ยินดีเมื่อแผ่ช่วยเหลือไกลเพียงนั้น ดังนั้นจึงเป็นจิตที่มีคุณภาพเหมาะสมกับประชาสังคมเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นจิตที่พร้อมจะร่วมมือกับผู้อื่นมิใช่เพียงเพราะมีผลประโยชน์ร่วมกัน หรือเพราะหวังประโยชน์ตอบแทนกลับมาเท่านั้น หากทำเพราะปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์ และหวังให้ส่วนรวมเจริญก้าวหน้าอย่างแท้จริง

จิตอิสระและความสุขประณีต เป็นหลักประกันที่ดีที่สุดสำหรับคุณธรรมประชาสังคม เพราะไม่เพียงแต่จะส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือและเอื้อเฟื้อผู้อื่นแล้ว ยังเป็นหลักประกันว่าจะไม่ทำให้นุคคลเบียดเบียนผู้อื่นหรือเอาเปรียบใคร ๆ โดยส่วนใหญ่แล้ว เมื่อพูดถึงการรักษาหรือส่งเสริมศีลธรรมไม่ว่าสังคมระดับใด วิธีที่ใช่มักหนีไม่พ้นวิธีเหล่านี้คือ การสร้างความกลัว (โดยขู่บังคับด้วยกฎหมาย อำนาจเร้นลับ หรือใช้แรงกดดันของสังคม ทำให้กลัวถูกลงโทษ กลัวไปเกิดในนรก หรือกลัวสูญเสียชื่อเสียงความนิยมนับถือ) การกระตุ้นความอยาก (โดยล่อด้วยรางวัลหรือผลตอบแทน ทั้งจากคนด้วยกันและจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์) การปลูกฝังโนธรรม (เช่นรู้จักละอายใจ เคารพตนเอง หรือมีสติสัมปชัญญะ) การสร้างศรัทธา (ความเชื่อมั่นในอุดมคติหรือสิ่งดีงาม) และการสร้างฉันทะ (คืออยากสร้างสรรค์สิ่งดีงาม) (ป.อ.ปยุตโต ๒๕๔๒ ค: ๗๐/๔๘-๕๙)

ใน ๕ วิธีนี้ ๓ วิธีหลังเป็นหลักประกันทางศีลธรรมที่ดีกว่า เพราะเป็นการสร้างแรงจูงใจให้ทำความดีจากภายใน มิใช่เพราะมีปัจจัยภายนอกมากำหนด กระนั้นก็ยังไม่ดีเท่าแรงจูงใจที่เกิดจากจิตอิสระ และเข้าถึงความสุขอันประณีต เนื่องจากจิตดังกล่าวมีธรรมชาติที่พร้อมจะทำความดีได้ทุกขณะโดยไม่ต้องควบคุมระวังตนเอง เพราะปลอดจากกิเลสที่จะผลักดันให้ไปเบียดเบียนผู้อื่นหรือละเมิดส่วนรวม

จริงอยู่คนที่เข้าถึงความสุขอันประณีตจะมีจิตอิสระหลุดพ้นอย่างสิ้นเชิงนั้นมีน้อยมาก แต่ปุณฺณก็อยู่ในวิสัยที่จะเข้าถึงภาวะดังกล่าวได้เป็นครั้งคราว ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่า "นิพพานน้อย ๆ" หรือ "นิพพานชั่วขณะ" ภาวะดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้มากน้อย ถิ่นทางเพียงใด อยู่ที่คุณภาพจิตเป็นสำคัญ โดยมีสภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยรอง คุณภาพจิตนั้นพัฒนาได้ด้วยสมาธิภาวนา อย่างไรก็ตาม สมาธิภาวนาไม่เพียงแต่จะช่วยพัฒนาจิตให้อิสระและเข้าถึงความสุขประณีตเท่านั้น แม้แรงจูงใจในทางศีลธรรม ๓ ประการที่กล่าวมา อันได้แก่มนธรรม ศรัทธา และฉันทะ สมาธิภาวนาก็สามารถสร้างได้เช่นกัน อย่างน้อยก็ด้วยการฝึกให้จิตมีพลังมั่นคง สามารถควบคุมตนเองไม่ให้พ่ายต่อพลังความอยากหรือกิเลส พร้อมกันนั้นความสุขสงบของจิตใจก็จะเกิดขึ้นจากสมาธิภาวนา ยังช่วยหล่อเลี้ยงความใฝ่ดีให้มีกำลังต่อเนื่องด้วย

อย่างไรก็ตามการสร้างคุณภาพจิต ไม่ได้อาศัยสมาธิภาวนาอย่างเดียว จิตยังบ่มเพาะคุณภาพได้จากกระบวนการแห่งปัญญา หรือกระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้อง พุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการดังกล่าวมา โดยครอบคลุมทั้งปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน ทั้งการฟัง การคิด และการปฏิบัติ ดังเห็นได้จากพุทธพจน์ต่อไปนี้ "ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญาก็คือ การเสวนาสัตบุรุษ การฟังสัตถธรรม โยนิโสมนสิการ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ" (อัง

หากควรโยงให้สัมพันธ์กับชีวิตและสังคมปัจจุบัน เพื่อให้เห็นว่าการมีท่าที่ดังกล่าวช่วยให้ชีวิต "สงบเย็น และเป็นประโยชน์" อย่างไร ขณะเดียวกันก็สามารถชี้ได้ว่าบริโศคนิยมนั้นไม่ช่วยให้ชีวิตเข้าถึงความ ใฝ่บุญเต็มอ้อมได้อย่างไร นอกจากนั้นก็ควรที่ชาวพุทธจะให้ความสนใจกับการพัฒนาโลกทัศน์แบบพุทธ โดยรวมไปถึงการพัฒนาดวงจิตและศาสตร์แบบพุทธขึ้นมา เพื่อเป็นทางเลือกแก่ประชาสังคม นอกเหนือจากองค์ความรู้และศาสตร์แบบวัตถุนิยม หรือลดส่วนแยกขอยที่เป็นกระแสหลักอยู่ในปัจจุบัน โลกทัศน์ดังกล่าวนอกจากจะอธิบายความเป็นจริงแบบเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน และชี้ให้เห็นถึงสาเหตุแห่ง ปัญหาและเสนอทางออกที่ครอบคลุมถึงมิติทางจิตวิญญาณแล้ว ยังเป็นประโยชน์ในการสะท้อนจุด อ่อนของศาสตร์ต่าง ๆ โดยเฉพาะเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันว่า มีขีดจำกัดในการมองธรรมชาติของมนุษย์ อย่างไร และตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้อย่างจำกัดเพียงใด

การพัฒนาคุณภาพจิต

พุทธศาสนานอกจากจะเสนอโลกทัศน์และสัมมาทัศนะที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาชีวิตแล้ว ยังมี ระบบการพัฒนาชีวิตที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ เรียกว่าไตรสิกขา ได้แก่การพัฒนาด้านความประพฤติ ด้านจิต และด้านปัญญา โดยให้ความสำคัญกับวิธีการพัฒนาปัจจัยภายใน เพื่อให้การดำเนินชีวิต อย่างถูกต้องนั้นเกิดจากแรงจูงใจภายใน มิใช่เพราะถูกกำกับหรือควบคุมจากภายนอก ด้วยเหตุนี้จึงมี การพัฒนาคุณภาพจิตอย่างเป็นระบบและสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ประชาสังคมได้ วิธีหนึ่ง ที่เด่นชัดก็คือสมาธิภาวนา

ทุกวันนี้สมาธิภาวนายังมีการถ่ายทอดและฝึกฝนอย่างจริงจังในวัดเป็นอันมาก ใช่แต่เท่านั้นวิธี การนี้นับวันจะขยายออกไปนอกวัดมากขึ้น โดยมีฆราวาสเป็นทั้งผู้สอนและผู้ปฏิบัติอย่างแพร่หลาย สมาธิภาวนาหรือการทำกรรมฐานแบบพุทธจะเน้นให้ผู้ปฏิบัติเฝ้าของตน จากกายสู่จิต ช่วยให้เข้าใจ ธรรมชาติของความรู้สึกนึกคิดเด่นชัดขึ้น สามารถเกี่ยวข้องกับมันได้อย่างถูกต้อง จนจิตได้รับความสงบ เกิดความสุขที่ประณีตขึ้นมา สุขที่ประณีตดังกล่าวนอกจากจะช่วยให้จิตพึงพิงสามีสสุขหรือสุขจากวัตถุ น้อยลงแล้ว ยังทำให้เห็นคุณค่าของการดำเนินชีวิตที่ไม่เบียดเบียน (ศีล) ขณะเดียวกันความเข้าใจใน ธรรมชาติของจิต จนแลเห็นว่าความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ไม่ใช่สิ่งที่พึงยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเราเป็นของเรา ย่อมช่วยให้คลายความยึดมั่นในสิ่งต่าง ๆ นอกตัวได้มากขึ้น เพราะสิ่งเหล่านี้ก็มีธรรมชาติแบบเดียวกับ จิต นั่นคือไม่เที่ยง(อนิจจัง) พร้อมขัดแย้งแตกสลายอยู่ตลอดเวลา(ทุกขัง)และไม่ใช่อัตถ์ที่เที่ยงถาวร (อนัตตา)

สมาธิภาวนาดังกล่าวจึงเป็นพื้นฐานสำคัญในการมีชีวิตอย่างสันโดษ เรียบง่าย ไม่หมกมุ่นในสิ่ง เสพหรือเป็นทาสวัตถุ โดยมีความสุขจากภายในหล่อเลี้ยงแทน พร้อมกันนั้น ยิ่งจิตเป็นอิสระจากกิเลส และความติดยึดมากเท่าไร ก็ยิ่งเปิดกว้าง มีความปรารถนาดีต่อผู้อื่นมากเท่านั้น ไม่คับแคบหรือจำกัด อยู่กับประโยชน์ส่วนตน ดังนั้นจึงง่ายที่จะเกิดจิตสำนึกต่อส่วนรวม พร้อมที่จะเสียสละเพื่อผู้อื่น ยังมี

ธรรมชาติถูกทำลาย และสังคมเต็มไปด้วยปัญหาต่าง ๆ ในปัจจุบัน เป็นเพราะการพัฒนาคนแต่เพียงแง่เดียวคือ แง่วัตถุเท่านั้น

การมองเห็นความเชื่อมโยง ระหว่างมิติต่าง ๆ ของมนุษย์ และระหว่างชีวิต สังคม ธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของการมองแบบอภิปัจจยตา หรือการมองแบบสหสัมพันธ์ ทุกสิ่งในโลกล้วนเชื่อมโยงกัน ต่างเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เมื่อพิจารณาอย่างลุ่มลึกที่สุด ก็จะนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องอนัตตา คือความไม่ใช่ตัวตน ไม่มีสิ่งใดที่เป็นตัวตนจริงแท้และยั่งยืน เพราะต่างก็ประกอบขึ้นมาจากปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งเมื่อแยกจากกัน ก็หาสิ่งนั้นไม่พบ การยึดมั่นสิ่งใดว่าเป็นตัวตน และหมายมั่นให้ยั่งยืนไม่แปรเปลี่ยน จึงเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ เพราะมันย่อมแตกสลายแปรเปลี่ยนไปไม่ช้าก็เร็ว การประจักษ์ชัดถึงธรรมดังกล่าว ย่อมทำให้จิตเข้าถึงโลกุตตรธรรม เป็นอิสระเหนือโลก และเป็นอิสระเด็ดขาดจากบริโคณียม แต่ถึงจะมองไปไม่ลึกถึงขั้นนั้น เพียงเห็นความเชื่อมโยงของสรรพสิ่ง ด้วยการมองเชิงเหตุผล ก็ช่วยให้เรามีท่าทีอ่อนน้อมถ่อมตน เคารพและเมตตาสรรพสิ่งได้ง่ายขึ้น เห็นคุณค่าของการไม่เบียดเบียนหรืออหิงสา และตระหนักถึงการดำรงชีวิตอย่างสังวรระวัง พยายามทำตนไม่ให้ก่อความเดือดร้อนแก่สรรพสัตว์และธรรมชาติ

โลกทัศน์ที่ตระหนักถึงสังขารของชีวิตและโลก (เช่น ความสุขและศักยภาพของมนุษย์ ตลอดจนสหสัมพันธ์ในธรรมชาติ) และเห็นคุณค่าของจริยธรรมในการดำเนินชีวิต (เช่น สันโดษ เมตตา อหิงสา) นอกจากจะสมควรเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมประชาสังคมหรือท่าทีในการมองโลกของผู้คนแล้ว โลกทัศน์ดังกล่าวยังช่วยให้ประชาสังคมมีความเข้มแข็งและลุ่มลึกในทางอุดมการณ์ได้ หากถูกนำมาเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ด้านต่าง ๆ ของประชาสังคม ต้องไม่ลืมว่าองค์ความรู้หรือศาสตร์ต่าง ๆ ในเวลานี้เกิดขึ้นจากทัศนะแม่บทแบบวัตถุนิยม หรือกระบวนทัศน์แบบแยกส่วน คือการลดทอนความเป็นจริงในธรรมชาติจนเหลือเพียงมิติทางวัตถุที่ซึ่งตรวจวัดได้ ขณะที่ความเป็นจริงทางนามธรรม รวมทั้งมิติทางจิตวิญญาณของมนุษย์ถูกมองข้ามไปหรือถึงกับถูกปฏิเสธ องค์ความรู้หรือศาสตร์เหล่านี้จึงไม่เอื้อต่อการพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงความสุขที่ประณีตและชีวิตที่ดั่งงามสมบูรณ์พร้อมได้ หากกลับสนับสนุนวิถีชีวิตแบบบริโคณียม ทั้งนี้โดยไม่จำเป็นต้องกล่าวว่ำนับวันอำนาจทุนมีบทบาทเพียงใดในการกำหนดทิศทางขององค์ความรู้หรือศาสตร์ต่าง ๆ (เช่นองค์ความรู้ด้านการแพทย์และพันธุวิศวกรรม ศาสตร์ "ไปจนถึงองค์ความรู้ในการบริหารและจัดการ"ทรัพยากร"มนุษย์) ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นที่ประชาสังคมจะต้องพัฒนาองค์ความรู้หรือศาสตร์ต่าง ๆ ที่เป็นทางเลือกใหม่ขึ้นมา เพื่อไข่มองความจริงอย่างรอบด้านเชื่อมโยงกัน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจในสาเหตุของปัญหาและแลเห็นทางออกที่เป็นของตนเอง ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเป็นองค์รวม โลกทัศน์แบบพุทธศาสนาสามารถเป็นพื้นฐานในการเสริมสร้างองค์ความรู้ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

ในส่วนของเราพุทธเอง ก็ควรที่จะนำเสนอท่าทีในการมองโลกและชีวิตแบบพุทธให้กว้างขวางเพื่อกลายเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ประชาสังคม แต่ท่าทีดังกล่าวต้องไม่ใช่ชนิดที่ดึงมาจากคัมภีร์ล้วน ๆ

เพียงเล็กน้อย แต่มีความสุข และสามารถทำงาน ทั้งที่เป็นประโยชน์แก่คนวงกว้าง และประโยชน์ชั้นสูงเพื่อการพัฒนาจิตใจนี้แหละเรียกว่าชีวิตที่สั้นโดยตามหลักการพุทธศาสนา

ชีวิตจำกัดของวัตถุจะแลเห็นชัดเมื่อแลเห็นว่าความสุขนั้นมีหลายระดับ(รวมทั้งระดับที่เลยพ้นวัตถุ) และเมื่อเข้าใจถึงความหลากหลายระดับของความสุข ก็จะแลเห็นศักยภาพอันมากล้นของมนุษย์แต่ละคน นั่นคือศักยภาพที่จะบรรลุถึงอิสรภาพขั้นสูง ได้แก่ความเป็นอิสระจากวัตถุ ไปจนถึงอิสรภาพขั้นสูงสุด ได้แก่อิสรภาพจากความผันผวนปรวนแปรต่าง ๆ เรียบง่าย ๆ ว่าความพ้นทุกข์นั่นเอง นี่คือนิติทางจิตวิญญาณซึ่งจำเป็นสำหรับทุกชีวิตที่ปรารถนาความสุขและความดีงาม

ทัศนะดังกล่าวควรจะถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ประชาสังคม เพื่อสามารถเผชิญหน้ากับการรุกรานของอำนาจทุนและบริโภคนิยมได้ อุดมการณ์ประชาสังคมหากครอบคลุมหรือยอมรับนิติทางจิตวิญญาณของมนุษย์ ก็หมายความว่าทิศทางการพัฒนาสังคมจะต้องไม่ดำเนินตามแนวทางทุนนิยม อันได้แก่การพัฒนาวัตถุ การเติบโตทางเศรษฐกิจจะมีใช่เป้าหมายสูงสุด ชนิดที่ต้องยอมแลกกับคุณภาพในธรรมชาติ สังคมและจิตใจ ประสิทธิภาพและความเป็นเสรีของตลาดจะมีใช่คุณค่าสูงสุดอีกต่อไป หากแต่จะต้องเน้นการสร้างสภาพแวดล้อมและโอกาสที่ช่วยให้ผู้คนมีชีวิตด้านในเจริญงอกงาม โดยมีความสะดวกสบายทางวัตถุเป็นปัจจัยเอื้ออำนวยเท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ตลอดจนการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งการพัฒนาการศึกษา จะต้องมุ่งไปที่การพัฒนาคน และต้องเป็นการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม คือครอบคลุมทุกมิติ ทั้งกาย (วัตถุ) สังคม (ความสัมพันธ์) จิต (อารมณ์) และปัญญา(ทัศนคติ) นอกจากจะถือเอาการพัฒนาคนเป็นเป้าหมายการพัฒนาแล้ว การพัฒนาคนยังจะต้องเป็นมรรควิธีของการพัฒนาด้วย กล่าวคือ พัฒนาคนให้มีคุณสมบัติดีพร้อมเพื่อผลักดันการพัฒนาด้านต่าง ๆ ให้บรรลุผล

นอกจากทัศนะที่เห็นมนุษย์ในแง่ลึก คือยอมรับนิติทางจิตวิญญาณและศักยภาพที่จะถึงอิสรภาพด้านในแล้ว ทัศนะการมองมนุษย์ในแง่กว้าง คือเห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างชีวิต สังคม และธรรมชาติ ก็เป็นพุทธทัศน์ที่เป็นประโยชน์ต่ออุดมการณ์ประชาสังคม ชีวิตของแต่ละคนไม่อาจแยกต่างหากจากสังคมได้ ขณะเดียวกันก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ คุณภาพระหว่างชีวิต สังคม และธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ต้องจรรโลงรักษา แทนที่จะเน้นแต่การพัฒนาชีวิตแต่ละคน หรือพัฒนาสังคมโดยละเลยธรรมชาติอย่างที่เป็นปัญหาอยู่ในปัจจุบัน ความจริงแล้วการจรรโลงคุณภาพระหว่างชีวิต สังคม กับธรรมชาตินั้นไม่อาจแยกได้จากการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม เพราะการพัฒนามนุษย์ให้ครบทั้ง ๔ มิติดังนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยสังคมและธรรมชาติเป็นปัจจัยเอื้ออำนวย ถ้าสังคมอยู่อย่างผาสุก ก็ช่วยให้แต่ละคนมีศีล เอื้ออาทรผู้อื่น จิตใจก็สงบเย็น เกื้อกูลต่อการพัฒนาปัญญา ในทำนองเดียวกันธรรมชาติที่สมบูรณ์ นอกจากจะส่งผลให้แต่ละคนมีความเป็นอยู่ผาสุก ไม่ได้ร้อนรุ่มเรื่องปัจจัย ๔ แล้ว ยังช่วยกล่อมเกล่าจิตใจ และเหมาะกับการใช้ปัญญาด้วย ในทางตรงกันข้ามสาเหตุที่

การเสริมสร้างอุดมการณ์ประชาสังคม

อุดมการณ์ประชาสังคมในปัจจุบันมักจำกัดอยู่ที่มิติทางการเมืองและสังคม โดยเน้นที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจกับรัฐและทุน และภายในประชาสังคมเอง แต่มิติทางจิตสำนึกที่จะช่วยส่งเสริมความเป็นอิสระของประชาสังคม โดยเฉพาะในส่วนที่สัมพันธ์กับทุนนั้น ยังไม่ได้รับความสำคัญเท่าใดนัก แม้ว่าในเวลานี้ รัฐยังเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเติบโตของประชาสังคม แต่อำนาจทุนมีแนวโน้มที่จะเป็นภัยคุกคามประชาสังคมยิ่งกว่า เพราะอำนาจทุนนับวันจะเติบโตใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นเด่นชัดในยุคโลกาภิวัตน์ ขณะที่รัฐเสื่อมถอยอำนาจลงไป

ดังได้กล่าวแต่ต้นแล้วว่าหากทุนมีอำนาจเติบโตใหญ่มากขึ้นเรื่อย ๆ จะเป็นผลเสียต่อสังคมในที่สุด สังคมจะถูกทอนสภาพกลายเป็นเพียงแหล่งทรัพยากรและตลาดของทุนเท่านั้น การที่ทุนจะทำเช่นนั้นได้ เครื่องมือสำคัญที่สุดก็คือลัทธิบริโภคนิยมและโลกทัศน์แบบวัตถุนิยม ยิ่งอุดมการณ์ดังกล่าวครอบงำสังคมได้มากเท่าใด ก็ยิ่งสร้างความแข็งแกร่งให้แก่อำนาจทุนมากเท่านั้น เพราะเมื่อผู้คนมีค่านิยมใฝ่เสพใฝ่บริโภค เป็นอยู่อย่างฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ก็ย่อมเห็นดีเห็นงามกับการทำลายป่าเพื่อสร้างเขื่อน ระเบิดภูเขาเพื่อเอาหิน ผันน้ำและดึงกำลังคนจากชุมชนไปเข้าโรงงาน ขณะเดียวกันก็เอาชีวิตทั้งชีวิตไปฝากไว้กับตลาด มองข้ามความสัมพันธ์ที่ไม่ก่อผลประโยชน์ทางวัตถุหรือตัวเงิน แม้จะก่อให้เกิดความสุขใจก็ตาม ทำให้ความสัมพันธ์ในสังคมเปราะบางอ่อนแอ

โลกทัศน์ที่ช่วยให้ประชาสังคมเป็นอิสระจากบริโภคนิยม ก็คือโลกทัศน์ที่เห็นคุณค่าของชีวิตอย่างเรียบง่ายไปจากการเสพสะสมวัตถุ พุทธศาสนาแม้มิได้ปฏิเสธลัทธิสุขหรือความสุขที่อิงวัตถุ แต่เห็นว่ามีความสุขที่ลึกและดีกว่านั้นซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงได้และควรเข้าถึง นั่นคือความสุขที่เกิดจากจิตที่สงบและปัญญาที่รู้เท่าทันความจริงของชีวิตและโลก ความสุขที่อิงวัตถุมีคุณค่าทรบเท่าที่สามารถเอื้อให้เราเข้าถึงความสุขด้านในได้ หากไม่สามารถเอื้อได้ หรือกลายเป็นเป้าหมายในตัวเอง ตัววัตถุนั้นเองจะกลายเป็นภาระที่สร้างความทุกข์ให้แก่เจ้าของ พุทธศาสนาเห็นว่าความสุขจากวัตถุนั้นมิได้เป็นเส้นตรงอย่างที่ลัทธิบริโภคนิยมพยายามบอกเรา คือไม่ได้เพิ่มขึ้นตามจำนวนวัตถุที่เสพหรือหามาได้ แต่มองว่าความสุขดังกล่าว เป็นเส้นโค้ง หมายความว่าความสุขจะเพิ่มขึ้นตามจำนวนวัตถุที่เสพมากเป็นการเสพเพื่อความอยู่รอดหรือเพื่อความสบาย แต่ถ้าเลยไปจากนั้นกลายเป็นการเสพเพื่อความหรรษามีหน้ามีตาหรือฟุ่มเฟือยแล้ว วัตถุสิ่งเสพเพิ่มจำนวนมากเท่าไร ก็ยิ่งสุขน้อยลงเท่านั้น เศรษฐีที่มีความสุขจึงหาได้ยากกว่าคนที่ยากเพราะพออยู่พอกิน

ในขณะที่บริโภคนิยมโฆษณาว่า ยิ่งมากยิ่งดี พุทธศาสนากลับเน้นที่ความพอดี คือมีวัตถุสิ่งเสพเพียงเพื่อให้เกิดความสบาย (จะได้สะดวกแก่การทำความดีที่อิงตามสัจธรรม) และสิ่งเสพที่อยู่ในระดับพอดีของแต่ละคนก็แปรผกผันกับความสุขภายใน ยิ่งมีสุขภายในมากเท่าไร ก็รู้สึกพอดีหรือสบายได้โดยไม่ต้องการสิ่งเสพน้อยลงมากเท่านั้น ดังนั้นชีวิตจึงเป็นอิสระจากวัตถุมากขึ้นเป็นลำดับ มีเวลาและพลังงานมากขึ้นสำหรับการสร้างสรรค์ประโยชน์แก่ผู้อื่น รวมทั้งการทํากิจของส่วนรวม ชีวิตที่ต้องการวัตถุ

แม้เพียงเท่านี้ก็ประโยชน์อย่างยิ่งแล้ว แต่พุทธศาสนายังสามารถทำได้มากกว่านั้น โดยการช่วยให้ประชาสังคมมีมิติทางจิตวิญญาณมากขึ้น ซึ่งนอกจากจะทำให้ประชาสังคมสามารถเป็นอิสระจากการครอบงำของลัทธิวัตถุนิยมและบริโภคนิยม อันเป็น "อาวุธ" สำคัญของทุนในปัจจุบันแล้ว ยังทำให้ผู้คนในประชาสังคมมีชีวิตด้านในที่เจริญงอกงาม สงบเย็นและเป็นสุข ซึ่งส่งผลกลับให้ประชาสังคมมีความเข้มแข็งมั่นคงขึ้น

นอกจากนั้นการส่งเสริมประชาสังคมให้เข้มแข็งยังเป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนาด้วย เพราะทุกวันนี้ลัทธิบริโภคนิยมกำลังบั่นทอนพุทธศาสนาอย่างมาก ทำให้ไสยพาณิชย์คืบคลานครอบงำพุทธศาสนาอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน นอกจากสถาบันต่าง ๆ ของพุทธศาสนา รวมทั้งสถาบันสงฆ์ จะอ่อนเปลี้ยและไม่ทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องแล้ว พิธีกรรมและข้อปฏิบัติต่าง ๆ ก็กลับส่งเสริมความมั่งงาย โดยที่หลักธรรมคำสอนจำนวนไม่น้อยก็ถูกดัดแปลงให้สนับสนุนความโลภ หากไม่ก็ถูกเพิกเฉยละเลยไป ในสภาพเช่นนี้ ลำพังวงการพุทธศาสนาในปัจจุบันยากที่จะต้านทานกระแสบริโภคนิยมที่กำลังไหลบ่าอย่างรุนแรงนี้ได้ จำต้องอาศัยปัจจัยอื่นมาช่วยตัดทาน แต่รัฐและตลาดไม่ใช่ "พันธมิตร" ของพุทธศาสนา(หรือศาสนาใด ๆ) ในเวลานี้ ดังนั้นจึงมีแต่ประชาสังคมเท่านั้นที่จะช่วยตัดทานอิทธิพลของบริโภคนิยมไม่ให้ทำลายพุทธศาสนามากกว่านี้ ขณะเดียวกันประชาสังคมที่เห็นคุณค่าของพุทธศาสนาก็ยังสามารถช่วยฟื้นฟูพุทธศาสนาได้ โดยเฉพาะการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์และการปฏิรูปโครงสร้างคณะสงฆ์ ยากที่จะเป็นไปได้หากสังคมทั้งสังคมไม่ช่วยกันผลักดันให้เป็นจริง

ในเวลาเดียวกันประชาสังคมหากจะตั้งมั่นยั่งยืนได้ในสังคมไทย ก็ต้องการความช่วยเหลือจากพุทธศาสนาเช่นกัน ทั้งนี้เพราะบริโภคนิยมไม่ได้เป็นภัยต่อพุทธศาสนาเท่านั้น หากเป็นอันตรายต่อประชาสังคมเช่นกัน ประชาสังคมไม่สามารถเป็นอิสระจากการครอบงำของอำนาจทุนได้เลยตราบใดที่บริโภคนิยมยังมีอิทธิพลแน่นแฟ้นในจิตสำนึกและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม ประชาสังคมจึงไม่ได้ต้องการแค่ความเข้มแข็งในทางการเมืองเท่านั้น หากยังต้องมีความเข้มแข็งในทางจิตวิญญาณเพื่อเป็นอิสระจากการครอบงำทั้งของอำนาจรัฐและทุน พุทธศาสนาสามารถเสริมสร้างพลังทางจิตวิญญาณให้แก่ประชาสังคมได้

กล่าวโดยรวมแล้ว มีแนวทาง ๓ ประการที่พุทธศาสนาสามารถเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ประชาสังคมได้ คือ

- ๑) การเสริมสร้างอุดมการณ์ประชาสังคม
- ๒) การพัฒนาคุณภาพจิต
- ๓) การส่งเสริมจริยธรรมในสังคม

ประชาสังคมกับธรรมวินัย

ประชาสังคมเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับหลักการทางพุทธศาสนาหลายประการ เช่น การเน้นเรื่องคุณธรรมดังเห็นได้ว่า "คุณธรรมพลเมือง" (civic virtues) ของประชาสังคมนั้น ตรงกับจริยธรรมในพุทธศาสนาหลายประการ เช่น การมีวินัยในตนเอง การเห็นแก่ส่วนรวม ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น การให้อภัย (เลิศชัย: ๑๒๔) เข้าได้กับหมวดธรรมต่าง ๆ เช่น สังคหวัตถุ ๔ ทวารวาสธรรม ๔ รวมทั้งบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ (โดยเฉพาะทานมัยคือการให้หรือแบ่งปันซึ่งรวมถึงอภัยทาน ไวยาวัจจยคือการชวนชวนรับใช้ผู้อื่น และปัตติทานมัยคือ การเปิดโอกาสให้ผู้อื่นมีส่วนร่วม) นอกจากนั้นการเน้นความร่วมมือโดยอาศัยความไว้วางใจ และการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ยิ่งกว่าที่จะใช้ความกลัวหรือความอยาก ก็ถือว่าเป็นการใช้แรงจูงใจที่เป็นกุศล ซึ่งสอดคล้องกับพุทธศาสนา

แม้ว่าพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญกับการฝึกฝนพัฒนาตนค่อนข้างมาก ในขณะที่ประชาสังคมเป็นเรื่องของสังคมที่เลยพ้นระดับบุคคลออกไป แต่ก็มิใช่สิ่งที่ขัดแย้งกันหรือเป็นคนละเรื่องกัน เพราะถึงอย่างไรพุทธศาสนาก็ได้จำกัดตัวอยู่ในขอบเขตพรมแดนทางด้านจิตใจล้วน ๆ อย่างที่มักเข้าใจกัน การฝึกฝนพัฒนาตนนั้น แม้จะมีจุดหมายสูงสุดอยู่ที่การเสริมสร้างปัญญาให้เข้าถึงความจริงของชีวิตหรือ สัจธรรม แต่ก็ต้องอาศัยสภาพแวดล้อม อันได้แก่สภาพความเป็นอยู่ ตลอดจนระเบียบชีวิตและระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเพื่อกำกับความประพฤติ กล่อมเกลাজิตใจและพัฒนาปัญญาให้เป็นไปในทางที่ตรงตามถูกต้องหรือมีจริยธรรม^{*} ระเบียบชีวิตและระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์หรือแบบแผนของสังคมนั้นในทางพุทธศาสนาเรียกว่า วินัย ตรงกันข้ามกับที่คนทั่วไปเข้าใจกัน พุทธศาสนานั้นมิได้มีแต่เรื่องธรรมะเท่านั้น นั่นเป็นเพียงครึ่งหนึ่งของพุทธศาสนา อีกครึ่งหนึ่งก็คือวินัย ต่อเมื่อมีทั้งธรรมและวินัยจึงเรียกว่าพุทธศาสนา ดังในสมัยพุทธกาลคำว่า"ธรรมวินัย"เป็นชื่อเรียกของพุทธศาสนา

ดังกล่าไปแล้วว่าวินัยในความหมายของพุทธศาสนานั้นหมายถึงระบบแบบแผนของชุมชนหรือสังคม หาได้จำกัดแคบ ๆ เพียงแค่เป็นข้อกำหนดส่วนบุคคลอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบันไม่ ด้วยเหตุนี้ประชาสังคมจึงสามารถจัดเข้ามาอยู่ในส่วนที่เป็นวินัยตามความหมายของพุทธศาสนา มองในแง่นี้แล้วจำเป็นอย่างมากที่พุทธศาสนาจะต้องส่งเสริมประชาสังคมให้เกิดขึ้นและตั้งมั่นในสังคมไทย ทั้งนี้เพราะประชาสังคมสามารถส่งเสริมให้เกิดคุณธรรมในสังคมได้หลายประการ พุทธศาสนามีจุดหมายสูงสุดอยู่ที่การฝึกฝนพัฒนาตน จุดหมายดังกล่าวสามารถบรรลุได้ด้วยการส่งเสริมภาคประชาสังคมที่กำลังก่อตัวอยู่ในปัจจุบันให้เติบโตใหญ่ขึ้น เพื่อให้ความเอื้ออาทรต่อกัน ความร่วมมือกัน และการสำนึกถึงประโยชน์ส่วนรวมแพร่ขยายกลายเป็นวัฒนธรรมของสังคมไทย พร้อมกับหยั่งลึกลงไปในจิตใจของผู้คน

* "จริยธรรม"ในที่นี้มีความหมายตามพหุชนะ คือหมายถึงหลักคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ครอบคลุมทั้งคำสอนเกี่ยวกับพฤติกรรมและจิตใจ มิได้จำกัดเฉพาะคำสอนระดับพฤติกรรมเท่านั้น ดูจริยธรรมในความหมายนี้ใน ป.อ.ปยุตโต ๒๕๔๒ ค: ๕๙๐-๕๙๑

หันไปพึ่งพิงตลาดมากขึ้น ทั้งในฐานะแหล่งที่มาแห่งความสุข และสำนึกในเรื่องอัตลักษณ์หรือตัวตน ซึ่งเดิมสามารถจะหาได้จากสังคมที่มีความเหนียวแน่น

สร้างสังคมให้เข้มแข็งผ่าน "ประชาสังคม"

ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา การสร้างสังคมให้เข้มแข็งโดยอาศัยแนวคิด"ประชาสังคม" ได้รับความสนใจอย่างมาก แนวคิดนี้มีคุณค่าหลายประการที่คิดว่าน่าจะเป็นประโยชน์ต่อพุทธศาสนาในการปรับปรุงบทบาททางสังคมเพื่อท้าทายอิทธิพลของบริโภคนิยมและวัตถุนิยม

"ประชาสังคม"หมายถึงอะไร กล่าวโดยสรุปแล้ว ประชาสังคมมีความหมาย ๒ ประการใหญ่ ๆ คือ

๑) สังคมที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างสูงในกิจการสาธารณะระดับต่าง ๆ คือตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับประเทศ โดยมีการรวมตัวหรือกระทำผ่านองค์กรนานาชนิดด้วยความสมัครใจอย่างเป็นอิสระจากรัฐและทุน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ประชาสังคมคือสังคมที่มี "การเมืองภาคประชาชน" ในระดับเข้มข้น แม้ว่ากิจการสาธารณะที่ประชาชนมีส่วนร่วมนั้นไม่ได้จำกัดเฉพาะเรื่องการเมืองอย่างที่เข้าใจอย่างเดียว หากรวมถึงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม อบรมเยาวชน เป็นต้น บางท่านสรุปด้วยคำสั้น ๆ ว่า "สังคมเข้มแข็ง" หรือ "อารยสังคม" (ธีรยุทธ: 156)

๒) เครือข่ายองค์กรประชาชนที่มีกิจกรรมเชิงสาธารณะ โดยแยกต่างหากจากกิจกรรมที่รัฐเกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับสถาบันของรัฐ (เช่น ลูกเสือชาวบ้าน อบต.พรรคการเมือง หรือการไปเลือกตั้ง)และไม่ใช่งานกิจกรรมในระบบตลาด (เช่นการตั้งบริษัท หรือการซื้อขาย) (โกมาตร: ๕๓)

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ประชาสังคมคือชุมชนหรือประชาคมที่เป็นอิสระหรือแยกต่างหากจากรัฐและทุน แต่บางท่านก็ให้นิยามประชาสังคมโดยเน้นส่วนที่สัมพันธ์กับรัฐเท่านั้น เช่นนิยามว่าหมายถึง "เครือข่ายกลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบันและชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐ(state)กับปัจเจกชน(individuals)" (เอนก: ๓๕)

บางท่านก็นิยามให้กว้างและเป็นนามธรรมยิ่งกว่านั้น โดยใช้คำว่า"ปริมนทลทางสังคม" ซึ่งครอบคลุมทั้ง องค์กร กิจกรรม และบรรทัดฐานหรือแบบแผนค่านิยม เช่นให้นิยามว่าประชาสังคม "เป็นปริมนทลทางสังคมที่มนุษย์คบหาสมาคมเกี่ยวข้องกันโดยอิสระภาพและไม่มีการข่มขู่บังคับด้วยกำลังอำนาจ" (อ้างใน โกมาตร: ๔๙) หรือ "ปริมนทลแห่งปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างครัวเรือนกับรัฐ ซึ่งปรากฏเป็นบรรทัดฐานแห่งความร่วมมือของชุมชน องค์กรหรือสมาคมอาสาสมัคร และเครือข่ายการสื่อสารสาธารณะ" (อ้างใน Burbridge: 7)

ทั้ง ๒ ความหมายให้จุดเน้นที่แตกต่างกัน ความหมายแรกนั้นบ่งชี้ถึงเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์ที่ควรไปให้ถึง แต่ความหมายที่ ๒ มีนัยยะถึงมรรควิธี คือเน้นถึงองค์ประกอบของสังคมที่ควรส่งเสริมเพิ่มพูนทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพ เพราะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำพาความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ประชาชน

ในตลาดไม่ได้ ดังนั้นแม่จึงต้องไปซื้อแฮมเบอร์เกอร์ให้ลูกแทนที่จะทำอาหารให้ลูกกินเอง ขณะเดียวกัน แทนที่จะรวมกลุ่มกันสร้างสรรค์ศิลปะและความบันเทิงในหมู่เพื่อน ๆ ต่างคนต่างหันไปฟังเพลงจาก เทปที่ค่ายเพลงต่าง ๆ โฆษณา สภาพเช่นนี้ทำให้สังคมต้องพึ่งพิงทุนมากขึ้นเรื่อย ๆ

๓. ครอบงำจิตสำนึกของสังคม

ระบบการศึกษา สื่อมวลชน และการโฆษณาซึ่งอยู่ในกำกับของอำนาจทุนมากขึ้นเรื่อย ๆ ได้กลายเป็นเครื่องมือของอำนาจทุนในการครอบงำจิตสำนึกของผู้คนในสังคม วัฒนธรรม ประเพณี และค่านิยม ตลอดจนโลกทัศน์ ที่สังคมและชุมชนต่าง ๆ สร้างขึ้นมาเพื่อให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ได้ถูกทำลายไป และถูกทดแทนด้วยค่านิยมที่สนองประโยชน์อำนาจทุนเต็มที่ ได้แก่ บริโภคนิยมและวัตถุนิยม ผู้คนในสังคมจึงเห็นเงินและทรัพย์สินมีค่ากว่ามิตรภาพ เกิดนิสัยไล่เลาะไล่บริโภค จนตกเป็นทาสของอำนาจทุน พร้อม ๆ กับโลกะ โมหะก็เพิ่มตามมาด้วย เพราะสำคัญผิดว่าความสุขอยู่ที่วัตถุ ชีวิตจะดีขึ้นได้เพียงแต่ใช้สินค้ายี่ห้อดังหรือผ้าตัด ทรวดทรง อะไรเป็นประโยชน์แก่ชีวิต เดียวนี้แทบไม่ได้ตัดสินด้วยสติปัญญาของเรา หากขึ้นอยู่กับระบบโฆษณาจะบอกว่าเราควรต้องการอะไร ปัจจุบันนอกจากการแย่งชิงแหล่งวัตถุดิบ และแย่งชิงตลาดแล้ว อำนาจทุนไปไกลถึงขั้นแย่งชิงพื้นที่ในตัวเรา (ดังบริษัทน้ำอัดลมชื่อดังตั้งเป้าว่าจะแย่งชิงพื้นที่ในกระเพาะอาหาร หรือเพิ่ม "stomach share" ของประชากรโลกให้มากขึ้น) กล่าวอีกนัยหนึ่งร่างกายของผู้คนกลายเป็นอาณานิคมแห่งใหม่ที่รอคอยการจับจองในสายตาของอำนาจทุนขนาดยักษ์ ซึ่งจะทำเช่นนั้นได้ก็โดยการแย่งชิงพื้นที่ในสมองของเขาเสียก่อน

๔. บันทอนความสัมพันธ์ในสังคม

ทัศนคติบริโภคนิยมและวัตถุนิยม ได้ทำให้ความผูกพันภักดีของผู้คนย้ายมาขึ้นอยู่กับเงินและวัตถุ (หรือ แบรนดเนม) แทนที่จะขึ้นกับกันและกัน ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างกันจึงเปราะบางมากในทุกระดับของสังคมตั้งแต่ครอบครัว ชุมชน ไปจนถึงประเทศ ครอบครัวแตกแยก ชุมชนแตกสลาย จึงเป็นปรากฏการณ์ที่ระบาดมากขึ้นเรื่อย ๆ ผลก็คือสังคมมีแนวโน้มที่จะแตกกระจายกลายเป็นเพียงปัจเจกบุคคลหลาย ๆ คนที่มาอยู่รวมกัน (คำกล่าวของเรตเชอร์ อดีตนายกรัฐมนตรียังคงพูดได้ว่า "สังคมไม่มีหรอก มีแต่ปัจเจกบุคคลมารวมกัน" จึงสะท้อนความเป็นจริงในปัจจุบันได้ไม่น้อย) ความสัมพันธ์ที่กำลังกลายเป็นความสัมพันธ์หลักก็คือความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับตลาด และระหว่างบุคคลที่มาแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กันในตลาด (ซึ่งรวมถึงตลาดซื้อขายแลกเปลี่ยนอำนาจและอิทธิพลหรือ"เส้น") การที่ผลประโยชน์ได้เข้ามาเป็นตัวกลางในการเชื่อมความสัมพันธ์ของผู้คน แทนที่จะเป็นความรัก ความเชื่ออาทร หรือความดีงาม หากปรากฏการณ์เช่นนี้แพร่กระจายไปทุกระดับ ไม่เว้นแม้กระทั่งระหว่างพระสงฆ์กับญาติโยม ย่อมทำให้สังคมอ่อนแอลงไปเรื่อย ๆ ซึ่งเท่ากับบีบบังคับให้ผู้คนในสังคม

ทรัพยากรของสังคมที่ถูกแย่งชิงไปอย่างชัดเจน ได้แก่ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็น ป่า แร่ น้ำ อากาศ ความหลากหลายทางชีวภาพ ได้ถูกพรากจากชุมชนทุกคนแห่งเพื่อนำไปสร้างกำไรให้แก่ภาคธุรกิจและอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นรูปของสินค้า วัตถุดิบ หรือ แหล่งระบายมลพิษ จนชุมชนเสื่อมโทรมและผู้คนยากจนลงไป ใช่แต่เท่านั้น คนซึ่งควรจะเป็นกำลังให้แก่ชุมชนหรือสังคมก็ถูกดึงไปเป็นแรงงานภาคธุรกิจและอุตสาหกรรม ตั้งแต่โรงงาน บริษัทไปจนถึงสถานบริการทางเพศ มีเพียงจำนวนน้อยที่ทำประโยชน์แก่ส่วนรวมในภาคสังคม ส่วนทรัพยากรทางนามธรรม เช่น วัฒนธรรมประเพณี ก็ถูกแปรเป็นสินค้าหรือสนองประโยชน์แก่ฝ่ายทุน กระทั่งความอบอุ่นอารีในชุมชนก็ถูกเสนอเป็น "จุดขาย" เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว แม้แต่งงานศพ ซึ่งเดิมเป็นโอกาสเสริมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน ก็ถูก "แข่ง" เป็นบ่อนชั่วคราวของทุนท้องถิ่น

ความไว้วางใจและคุณธรรมเป็นทรัพยากรสำคัญของสังคมที่ถูกทุนไปใช้อย่างมากเช่นกัน ทุนนิยมและระบบตลาดมิได้อยู่ได้ด้วยวัตถุดิบ เทคโนโลยี และกำลังคนเท่านั้น หากยังต้องอาศัยความไว้วางใจและคุณธรรมต่าง ๆ เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ทั้ง ๒ ประการเป็นตัวหล่อเลี้ยงทุนนิยมอย่างสำคัญ เพราะทุนนิยมและระบบตลาดจะเจริญเติบโตได้ต้องอาศัย"เครดิต"ซึ่งก็คือความไว้วางใจนั่นเอง นอกจากนั้นยังต้องอาศัยความไว้วางใจในการตกลงซื้อขายและกู้เงิน รวมทั้งความไว้วางใจในระบบธนาคารและสถาบันต่าง ๆ ของทุนนิยม(Putnum: 118) ซึ่งจะเป็นที่ไว้วางใจได้ต่อเมื่อมีความซื่อสัตย์สุจริตควบคู่กับประสิทธิภาพ ทั้งความไว้วางใจและความซื่อสัตย์ส่วนใหญ่แล้วเป็นสิ่งที่สังคมได้สร้างขึ้น ดังเรียกว่าทุนทางสังคม(social capital) แต่กำลังถูกทุนนิยมและระบบตลาดเอาไปใช้เป็นประโยชน์แล้วผลาญให้หมดไป โดยไม่ได้คืนกลับให้สังคมเลย และไม่สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ด้วย (เพราะผลประโยชน์มีแนวโน้มที่จะทำให้เกิดการทุจริตและระแวงกัน) ดังนั้นยิ่งทุนนิยมขยายไปมากเท่าไร จึงเท่ากับทำลายทุนสังคมดังกล่าวให้หมดไปเร็วขึ้น

๒. บททอนความสามารถในการพึ่งตนเองของสังคม

สังคมเคยพึ่งตนเองหรือพึ่งกันเองได้ในแทบทุกสิ่งที่จำเป็นต่อชีวิต เช่น อาหาร สุขภาพ ที่อยู่อาศัย การศึกษา ความบันเทิง แต่ปัจจุบันสังคมส่วนใหญ่ไม่อาจทำเช่นนั้นได้ ต้องพึ่งตลาดแทบทั้งหมด เจ็บป่วย ก็ต้องไปซื้อบริการจากโรงพยาบาลหรือซื้อยาจากร้าน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะไม่มีความรู้ที่จะช่วยตัวเองได้ แต่ที่สำคัญเป็นเพราะพ่อแม่ญาติมิตรถูกห้ามไม่ให้ช่วยรักษาถ้าไม่ได้รับการอนุญาตจากรัฐ(คือมีใบประกอบโรคศิลป์) ทุนได้อาศัยอำนาจกฎหมายหรือรัฐในการมัดมือมัดเท้าไม่ให้ผู้คนในสังคมช่วยตัวเองหรือช่วยกันเองได้ในหลายเรื่อง รวมทั้งการเอาลูกออกจากโรงเรียนมาสอนที่บ้าน ก็ทำไม่ได้ การถูกห้ามไม่ให้ช่วยกันเองนี้ทำให้ความสามารถของผู้คนในสังคมหดหายไปจนต้องพึ่งสินค้าและบริการจากตลาดถ้าย่อยจริงอยู่มีบางเรื่องที่มีสิทธิจะช่วยตัวเองได้ เช่น อาหาร ความบันเทิง แต่อำนาจทุนก็อาศัยการโฆษณาและลัทธิบริโภคนิยมครอบงำผู้คนจนหลงเชื่อว่าของทำเองนั้นสู้สินค้ามีเยื่อที่วางขาย

บทที่ ๑๒

เสริมสร้างสังคมให้เข้มแข็ง

ความสำเร็จของบริโคนิยมนั้นเกิดขึ้นจากปัจจัย ๒ ประการ ในบทที่แล้วได้พูดถึงปัจจัยแรก ได้แก่ปัจจัยทางด้านอุดมการณ์ คือความสามารถในการตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจของผู้คน รวมทั้งความสามารถในการดึงดูดผู้คนที่ประสบความสำเร็จในระดับจิตวิญญาณ จนมีลักษณะไม่ต่างจากศาสนา ปัจจัยที่ ๒ ก็คือพลังทางการเมืองและเศรษฐกิจของระบบทุนนิยมที่สามารถรุกคืบและเข้าครอบงำสังคมทุกหนแห่ง สร้างระเบียบแบบแผนทางสังคมที่เอื้อให้อุดมการณ์บริโคนิยมแพร่หลายไปได้อย่างสะดวก เช่น ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด กฎหมายรองรับการเปิดเสรีทางการค้าและการลงทุน การผ่อนคลายกฎเกณฑ์ธุรกิจ โครงสร้างอุตสาหกรรม การเกษตร การบริการและพลังงานที่มุ่งกระตุ้นการผลิตและการบริโภค รวมไปถึงระบบการศึกษา สื่อสารมวลชนที่รองรับระบบและโครงสร้างดังกล่าว ทั้งนี้โดยมีองค์กระดัดโลกเป็นเครื่องมือสำคัญ อาทิ ธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ องค์การการค้าโลก ธนาคารพัฒนาเอเชีย ยังไม่ต้องพูดถึงสถาบันการเมืองในประเทศ ตั้งแต่พรรคการเมืองไปจนถึงรัฐสภา ที่ถูกครอบงำด้วยอำนาจทุนนิยม

ด้วยปัจจัยทั้ง ๒ ประการ บริโคนิยมจึงไม่เพียงแต่ซึมซับเข้าไปในทัศนคติของผู้คนเท่านั้น หากยังกลายเป็นสภาพแวดล้อมที่ครอบงำกำหนดวิถีชีวิตของผู้คนเอาไว้จนยากที่จะหลุดออกมาได้ ดังนั้นในการควบคุมกำกับอิทธิพลของบริโคนิยม พุทธศาสนาจึงต้องทำ ๒ ประการด้วยเช่นกัน กล่าวคือนอกจากจะต้องปรับตัวเพื่อเป็นทางเลือกที่ดีกว่าในการตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจแล้ว ยังจำเป็นต้องเข้าไปมีบทบาทในการสร้างสรรค์สังคมให้สอดคล้องกับหลักการและความมุ่งหมายของธรรม ไม่ถูกครอบงำด้วยระเบียบแบบแผนที่ส่งเสริมบริโคนิยม

พลังทางเศรษฐกิจและการเมืองของทุนนิยมสามารถสถาปนาระเบียบแบบแผนทางสังคมที่เอื้อต่อบริโคนิยมได้ ส่วนหนึ่งก็ด้วยการทำให้สังคมอ่อนแอ จนง่ายต่อการครอบงำ ดังนั้นเพื่อที่จะท้าทายบริโคนิยมให้ได้ผล แนวทางหนึ่งที่พุทธศาสนาควรให้ความสำคัญอย่างมากก็คือการเสริมสร้างสังคมให้เข้มแข็ง แต่ก่อนที่จะลงรายละเอียดในเรื่องนี้ ควรที่จะทำความเข้าใจเพิ่มเติมเกี่ยวกับอำนาจทุนกับอิทธิพลต่อสังคมปัจจุบัน

อำนาจทุนกับความอ่อนแอของสังคม

อำนาจทุนในเวลานี้บั่นทอนสังคมให้อ่อนแออย่างไรบ้าง สามารถสรุปได้ ๔ ประการใหญ่ ๆ คือ

๑. แย่งชิงทรัพยากรของสังคม

เป็นกฎแห่งกรรม ยอมรับเทคโนโลยีทุกชนิดโดยไม่ตั้งคำถาม และใช้เทคโนโลยีเพื่อการปรนเปรอตัวเองให้สำคัญ

และว่าไปนี้ก็ไม่ต่างจากพุทธศาสนาในอดีต ซึ่งประกอบด้วย ๓ กลุ่ม กลุ่มแรกปฏิเสธไสยศาสตร์ ไม่เชื่อพิธีกรรมหรืออิทธิปาฏิหาริย์หรืออำนาจดลบันดาล มุ่งการบำเพ็ญสมาธิภาวนาและการฝึกฝนพัฒนาตนทั้งกาย วาจา และปัญญา (เช่นสวนโมกขินในยุคท่านพุทธทาส หรือเครือข่ายพระป่ายุคอาจารย์มั่น) กลุ่มที่ ๒ เป็นกลุ่มชาวพุทธที่ยังเชื่อผีลางเทวดาสังคักดีสิทธิ แต่นับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก แม้จะหวังอำนาจดลบันดาลจากไสยศาสตร์ก็ยังมีศีลธรรมกำกับ กลุ่มนี้รวมไปถึงผู้ที่ใช้ไสยศาสตร์หรืออิทธิปาฏิหาริย์เป็นเครื่องมือในการชักนำผู้คนให้เข้าหาธรรมะหรือเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า กลุ่มที่ ๓ คือกลุ่มที่เป็นพุทธศาสนิกชนรูปแบบ ผักไฟในผี หรือหวังการดลบันดาลจากเทพเจ้าเต็มที มุ่งความสำเร็จทางโลกล้วน ๆ มีชีวิตที่สวนทางกับหลักการของพุทธศาสนา คือ อยู่ในความประมาท พึ่งผู้อื่น ละเลยการพัฒนาตน

กลุ่มแรกจะเป็นกลุ่มเล็กที่สุดเสมอไม่ว่ายุคใดสมัยใด แต่จะเป็นกลุ่มที่สามารถธำรงรักษาหลักธรรมหรือแบบแผนการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธศาสนาไว้ได้มากที่สุดหรือเคร่งครัดที่สุด และจะเป็นส่วนหนึ่งต้นธารของพุทธธรรมในแต่ละยุคแต่ละสมัย อย่างไรก็ตามสถานะของพุทธศาสนาขึ้นอยู่กับว่ากลุ่มใดกลุ่มที่ ๒ กับกลุ่มที่ ๓ กลุ่มใดจะใหญ่กว่ากัน ในอดีตกลุ่มที่ ๒ เป็นกลุ่มใหญ่สุด จึงสามารถสืบสายพุทธศาสนามาได้ โดยมีกลุ่มแรกเป็นแบบอย่างหรือต้นแบบในทางธรรม แต่ในยุคบริโภคนิยมปัจจุบันนี้ กลุ่มที่ ๓ คือกลุ่มบริโภคนิยมในร่างพุทธ ดูเหมือนจะกลายเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดไปแล้ว และมีอิทธิพลอย่างมากแม้กระทั่งในองค์กรสงฆ์ชั้นสูงสุด

ภารกิจของชาวพุทธในปัจจุบันและอนาคตคือขยายพื้นที่ของกลุ่มที่ ๑ และ ๒ ให้เพิ่มขึ้นด้วยการปฏิรูปฟื้นฟูพุทธศาสนา จุดเน้นก็คือการขยายกลุ่มที่ ๒ ให้กว้างมากที่สุด โดยอาศัยกลุ่มที่ ๑ เป็นแกนด้วยเหตุนี้การพยายามประสานพุทธศาสนากับบริโภคนิยม โดยรักษาลัทธิการและจุดหมายของพุทธศาสนาไว้ได้ จึงเป็นสิ่งสำคัญเพราะตราบดีที่พุทธศาสนาปฏิเสธบริโภคนิยมหรือไม่สามารถประสานกำกับให้เข้ากับพุทธศาสนาได้ พุทธศาสนาจะไม่สามารถมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนกลุ่มใหญ่ได้เลย ซึ่งจะทำให้การขยายกลุ่มที่ ๒ เป็นไปได้ยากมาก

อย่างไรก็ตามในการมีปฏิสัมพันธ์กับบริโภคนิยม จำเป็นที่จะต้องระมัดระวังมิให้บริโภคนิยมเข้ามาครอบงำพุทธศาสนา โดยเฉพาะเมื่อมีการเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังคนหมู่มาก มีความเป็นไปได้มากที่สุดที่หลักการและจุดหมายของพุทธศาสนาจะเจือจางลง ขณะที่เนื้อแท้หรือจิตวิญญาณของบริโภคนิยมกลับโดดเด่นขึ้นมาแทน เนื่องจากสังคมกำลังถูกรุมเร้าด้วยบริโภคนิยมมากขึ้นทุกที ในสภาพเช่นนี้การนำพุทธศาสนาสู่วิถีชีวิตของผู้คนด้วยการเทศนาสั่งสอนเพื่อให้เกิดการพัฒนาตนในระดับบุคคล แม้จะเป็นสิ่งสำคัญแต่ก็หาเพียงพอไม่ สิ่งที่ต้องทำควบคู่กับการสร้างความมั่นคงเข้มแข็งในจิตใจในระดับบุคคล ก็คือการสร้างความมั่นคงเข้มแข็งให้แก่สังคมเพื่อเป็นปราการป้องกันมิให้บริโภคนิยมเข้ามามีบทอนชีวิตและท่วมทับความรู้สึกนึกคิด ประเด็นหลังนี้คือเนื้อหาที่จะกล่าวในบทต่อไป

แยกแยะระหว่างคุณค่าแท้กับคุณค่าเทียมของสิ่งที่บริโภคใช้สอย ทั้งนี้เพื่อให้การบริโภคใช้สอยเป็นไปเพื่อมุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิต ยิ่งกว่าการสนองกิเลส การพิจารณาคุณและโทษของสินค้า ตลอดจนข้อดีข้อเสียจากการซื้อของแต่ละชั้น ๆ การไตร่ตรองแน่วแน่ในความต้องการของตน และตระหนักว่าสิ่งที่ซื้อนั้นเป็นสิ่งที่ตนต้องการจริง ๆ ตลอดจนพิจารณาไตร่ตรองให้แน่วแน่ว่าของที่เรายกซื้อนั้นช่วยให้ชีวิตของเราเป็นไปในทางที่ดีงาม หรือว่าเพื่อปรนเปรอตน สมองกิเลส และความโก้เก๋ เป็นไปเพื่อเอื้อให้เราทำสิ่งดีงามได้สะดวกขึ้น หรือว่าส่งเสริมความเห็นแก่ตัวให้เพิ่มมากขึ้น การซื้อและการบริโภคของเรามีส่วนช่วยให้สังคมดีขึ้น หรือว่าเป็นการสนับสนุนให้มีการเอาเปรียบในสังคมมากขึ้น เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อจะได้หลีกเลี่ยงการจับจ่ายใช้สอยที่เป็นโทษต่อตนเองและผู้อื่นให้ได้มากที่สุด นอกจากนั้นธรรมชาติของมนุษย์ก็ยังรวมไปถึงการพิจารณาเห็นถึงคุณและโทษของกามสุข ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงความจำเป็นในการเป็นอิสระจากสุขทางกาม

ขยายวงด้านภวภิโชนิยม

การประสานพุทธศาสนาเข้ากับภวภิโชนิยม หรือการเอาภวภิโชนิยมมาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนานั้นเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องให้ความสนใจ แม้หลักการจะมีอยู่ว่าประสานโดยที่ยังรักษาลักษณะของพุทธศาสนาไว้ได้ แต่ประสานแค่ไหนจึงจะรักษาลักษณะไว้ได้ เป็นคำถามใหญ่ที่หาคำตอบไม่ได้ง่าย ๆ แต่ที่แน่นอนก็คือว่า การประสานนั้นจะมีหลายระดับและมีความเข้มข้น(degree)ต่างกัน ในบรรดาชาวพุทธกลุ่มต่าง ๆ บางกลุ่มสามารถยอมรับเอาภวภิโชนิยมมาเพียงเล็กน้อย แต่หลายกลุ่มจะรับเอาภวภิโชนิยมมามากจนอาจเสียหลักการของพุทธไป กล่าวอย่างหยาบ ๆ แวดวงชาวพุทธในอนาคต หากจำแนกตามความสัมพันธ์กับภวภิโชนิยมจะแบ่งเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ ๆ เป็น ๓ วงซ้อนกัน คือ

๑) กลุ่มถือเคร่ง เป็นกลุ่มในสุด คือกลุ่มที่ใกล้เคียงกับภวภิโชนิมน้อยมาก เช่น พระไม่ถือเงิน ฆราวาสไม่มีเงินส่วนตัว อาศัยกองกลาง ไม่สนับสนุนการพิมพ์หนังสือธรรมะขาย ไม่ใช้อุปกรณ์อำนวยความสะดวก เช่น ไม่ใช้โทรทัศน์หรือแม้แต่ไฟฟ้า เน้นการพึ่งตนเองในทางปัจจัย ๔ โดยมุ่งความสุขจากภายในยิ่งกว่าความสะดวกสบายทางวัตถุ

๒) กลุ่มผสมผสาน อยู่วงกลาง ยอมรับภวภิโชนิมนมาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตในระดับหนึ่ง แต่ยังยึดในจุดหมายของชีวิตและความสุขแบบพุทธเป็นหลัก ไม่ถือเงินหรือการบริโภคเป็นจุดหมายของชีวิต แต่ความอยู่พอดีหรือสันโดษของกลุ่มนี้ไม่ปฏิเสธสิ่งอำนวยความสะดวก (เช่น เครื่องปรับอากาศ ตู้เย็น โทรทัศน์ เครื่องซักผ้า) แม้จะเห็นว่าคุณค่าแท้เป็นสิ่งสำคัญ แต่ก็ยังบริโภคเพื่อคุณค่าเทียมอยู่บ้าง หรือรับเอาเทคโนโลยีมาใช้เพื่อส่งเสริมการทำงาน กลุ่มนี้นอกจากจะมีพระสงฆ์แล้ว ยังมีคฤหัสถ์ทั้งที่ถือเพียงศีล ๕ กับที่มีวินัยส่วนตัวเพิ่มขึ้นเกี่ยวกับการใช้เงิน การบริโภคทรัพยากร การงดเนื้อสัตว์ เป็นต้น

๓) กลุ่มพุทธในรูปแบบ อยู่วงนอกสุด ถือเอาเงินและกำไรสูงสุดเป็นเป้าหมายชีวิต เข้าหาศาสนาเพื่อหวังผลตอบแทนดั่งลัทธิคฤหัสถ์เป็นหลัก ทำบุญเพื่อหวังรวยยิ่งกว่าลดละ เชื่อมั่นในทุนนิยมมากกว่าบุญ

หรือตัดตัวเองจากครอบครัว โดยเฉพาะเทคโนโลยีสารสนเทศ เช่นวิดีโอ โทรศัพท์ และคอมพิวเตอร์ ซึ่งกำลังถูกใช้ในทางปรวนแปรจนอย่างหนักในปัจจุบัน โดยที่โทรศัพท์มือถือก็ยังอาจสร้างปัญหาแก่คนแวดล้อมได้ ไม่จำเป็นว่าการก่อกวนความสงบเท่านั้น หากยังอาจทำให้เกิดอุบัติเหตุบนท้องถนนได้ด้วย ตัวอย่างข้อปฏิบัติดังกล่าวได้แก่ การดูโทรศัพท์ไม่เกินวันละ ๒ ชั่วโมง เล่นวิดีโอเกมต่อเมื่อทำธุระประจำวันเสร็จแล้ว หรือท่องอินเทอร์เน็ตต่อเมื่อทำสมาธิภาวนาแล้ว และไม่ใช้วาจาหยาบคายหรือทะเล่เวลาสนทนาทางอินเทอร์เน็ต

ในเรื่องการบริโภคเพื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้น ควรให้ความสำคัญแก่การบริโภคเนื้อสัตว์ด้วย ในอดีตพุทธศาสนาไม่พูดถึงเรื่องนี้มากนักส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะอาหารการกินยังไม่อุดมสมบูรณ์ ผู้คนมีความจำเป็นต้องกินเท่าที่หามาได้ ไม่เลือกว่าเป็นพืชหรือสัตว์ แต่ในปัจจุบันอาหารมีอย่างพร้อมพร้ง หาได้ไม่ยาก การเลือกกินเฉพาะผัก มิใช่เรื่องยากอีกต่อไป หรืออย่างน้อยก็ควรกินเนื้อสัตว์กันให้น้อยลง เพราะทุกวันนี้เรากินเนื้อสัตว์กันมากเกินไป ยิ่งมาคำนึงถึงการเลี้ยงสัตว์ในปัจจุบันซึ่งทำอย่างเป็นอุตสาหกรรม ใช้สารเคมีมากมาย สร้างความเดือดร้อนทุกข์ทรมานทั้งแก่สัตว์เองและแก่ธรรมชาติแวดล้อม ทั้งยังเป็นอันตรายต่อสุขภาพ การกินเนื้อสัตว์ให้น้อยลงหรืองดไปเลย นอกจากจะทำได้สะดวกมากขึ้นแล้ว ยังเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านไปพร้อมกัน

นอกจากข้อปฏิบัติซึ่งเปรียบได้กับ"วินัย"แล้ว ยังควรมีข้อพิจารณา(หรือ"ธรรม")เพื่อเป็นแนวทางในการบริโภคด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจมิให้ตกเป็นทาสของการบริโภคหรือสิ่งเสพ หากแต่ให้การบริโภคนั้นเป็นเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตและเกื้อกูลส่วนรวม เช่น มีข้อพิจารณาเวลาใช้อินเทอร์เน็ตว่าจะใช้เพื่อเพิ่มพูนปัญญา มิใช่เพื่อสนองกิเลส ใช้เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน มิใช่เพื่อก่อให้เกิดความแตกแยก เป็นต้น

การกำหนดข้อพิจารณาและข้อปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมเหล่านี้ มีความสำคัญตรงที่ช่วยให้การนำธรรมไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันมีความชัดเจนขึ้น การฝึกฝนพัฒนาตนเป็นไปอย่างจริงจังมากขึ้น และช่วยให้พึงพาวัตถุหรือบริโภคนิยมน้อยลง มีอิสรภาพมากขึ้น ประเด็นนี้ได้กล่าวไว้มากแล้วในบทที่ ๗ จึงจะไม่ลงรายละเอียดมากไปกว่านี้ จะกล่าวเพิ่มเติมแต่เพียงว่า ข้อพิจารณาและข้อปฏิบัติเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องให้คณะสงฆ์ออกเป็นข้อกำหนด แต่พระสงฆ์ในฐานะที่เป็นผู้เผยแผ่พุทธศาสนา ควรชี้แนะเป็นแนวทางแก่ญาติโยม หากไม่ก็ควรเป็นความริเริ่มจากกลุ่มชาวพุทธที่เห็นถึงความสำคัญดังกล่าว เพื่อเสนอเป็นทางเลือกให้แก่ผู้คน

อย่างไรก็ตาม ที่กล่าวข้างต้นยังอยู่ในระดับที่เรียกว่าศีล(หรือพฤติกรรม) ธรรมที่เป็นการฝึกจิตและปัญญาโดยตรงก็เป็นประโยชน์ในการกำกับตนและการบริโภคเช่นกัน ธรรมที่เนื่องด้วยจิตได้แก่ สันโดษ หรือความยินดีในสิ่งที่ตนหาได้โดยชอบธรรมและการพอใจในความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย การมีสติในการบริโภคและใช้จ่ายทรัพย์ ความรู้จักอดกลั้นหรืออดใจรอ การทำสมาธิภาวนาเพื่อเข้าถึงความสุขอันประณีต ซึ่งช่วยให้พึงพาความสุขจากวัตถุ(กามสุข)น้อยลง ส่วนธรรมฝ่ายปัญญา ได้แก่การรู้จัก

จุดอ่อนคือไม่มีรายละเอียดที่เฉพาะเจาะจงสำหรับคนปัจจุบัน ทำให้ขาดน้ำหนักหรือถูกมองข้ามไปได้ง่าย จุดแข็งก็คือเปิดช่องให้คิดค้นรายละเอียดสำหรับนำมาปฏิบัติอย่างสอดคล้องกับแต่ละยุคสมัย ดังนั้นมาถึงยุคนี้ จำเป็นที่จะต้องนำหลักธรรมดังกล่าวมาแตกเป็นรายละเอียดหรือถอดเป็นรูปธรรมเพื่อเป็นข้อปฏิบัติที่ชัดเจนสำหรับคนส่วนใหญ่

ในเรื่องการหาทรัพย์ ท่าทีหลักของพุทธศาสนาคือ ต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น ดังได้ระบุการค้าที่เป็นมิฉา(มิฉาวณิชชา) & ประการ แต่ในส่วนที่เป็นมิฉาอาชีวะนั้นกล่าวไว้อย่างกว้าง ๆ เช่น โกง ล่อ ลวง ตลบ แดง ทำอุบาย โกง เอาลาภต่อลาภ เป็นต้น มาถึงปัจจุบัน ควรมีการระบุให้ชัดเจนว่ามิฉาอาชีวะนี้รวมถึงการค้ากำไรเกินควร การให้กู้ด้วยดอกเบี้ยแพง การประกอบกิจการเกี่ยวกับอบายมุข ซึ่งรวมถึงการพนันยุคใหม่ในตลาดหุ้นและตลาดค่าเงิน ตลอดจนการลงทุนในกิจการที่สัมพันธ์กับมิฉา วณิชชา เช่น ค้าอาวุธ ค้ายาพิษ ค้าสิ่งเสพติด และค้ายาเสพติดด้วย ข้อกำกับในประการหลังนี้จะช่วยให้ธรรมว่าด้วยโภควิภาค ๔ (ซึ่งแนะนำให้หาเงินครึ่งหนึ่งไปลงทุนเพื่อประกอบอาชีพ) มีความรัดกุมและไล่ทันกับธรรมในระบบทุนนิยมมากขึ้น

สำหรับการใช้ทรัพย์นั้น ท่าทีหลักของพุทธศาสนาคือต้องไม่เบียดเบียนตน กับควรเกื้อกูลผู้อื่นด้วยการไม่เบียดเบียนตนนี้หมายถึงการใช้ทรัพย์เลี้ยงตนให้สุขสบาย แต่มิใช่เพื่อโก้เก๋ หรูหรา ไม่รู้จักประมาณซึ่งเป็นการเบียดเบียนตนในอีกรูปหนึ่ง คือสร้างอกุศลกรรมแก่ตน นี่ก็เช่นกัน มาถึงยุคปัจจุบัน จำต้องมีการแปรหลักการดังกล่าวเป็นรูปธรรม เพื่อปฏิบัติกับชีวิตอย่างได้ผล โดยเฉพาะข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการจับจ่ายใช้เงินหรือเที่ยงห้างซึ่งกำลังเป็นยาเสพติดไปอีกประเภทหนึ่งแล้ว ยิ่งมีเครดิตการ์ด ก็ยิ่งจับจ่ายกันง่ายและคล่องจนหลายคนพบว่าแทบจะควบคุมตนเองไม่ได้ ถึงกับมีหนี้สินพันตัว ดังนั้นจึงควรมีการกำหนดข้อปฏิบัติหรือวินัยส่วนตัว เช่น ไม่ใช้เครดิตการ์ด หรือไม่พกเครดิตการ์ดในวันเสาร์ อาทิตย์ ไม่หยิบยืมเงินใครเพื่อซื้อสิ่งที่ไม่จำเป็นปัจจัย ๔ รวมทั้งมีการกำหนดเงื่อนไขสำหรับตนเอง เวลาเข้าห้างสรรพสินค้า เช่น จะเข้าต่อเมื่อมีรายการซื้อของแล้ว หรือไม่เข้าห้างในวันหยุด หรือจำกัดและจัดสรรงบประมาณว่า จะซื้ออะไรได้เท่าไร เข้าห้างได้สัปดาห์ละกี่วัน ชำงต้นเป็นข้อปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ส่วนข้อปฏิบัติเพื่อประโยชน์ท่าน มีอาทิ การไม่ซื้อสินค้าที่ทำลายสิ่งแวดล้อม ไม่สนับสนุนผู้ผลิตที่เอาเปรียบแรงงานเด็กหรือขาดความรับผิดชอบต่อสังคม เป็นต้น ข้อปฏิบัติดังกล่าวมีลักษณะเฉพาะเจาะจง จึงควรเป็นวินัยเฉพาะตัว กล่าวคือแต่ละคนพึงกำหนดและเลือกนำไปปฏิบัติตามความเหมาะสมของตน โดยถือเป็นส่วนที่เสริมจากศีล ๕ ซึ่งเป็นศีลพื้นฐานหรือขั้นต่ำ

ข้อปฏิบัติดังกล่าวควรรวมไปถึงการใช้ทรัพย์หรือบริโภคในลักษณะอื่น ๆ ด้วย เช่น การบริโภคอาหาร การใช้อุปกรณ์ ตลอดจนพลังงาน และทรัพยากรต่าง ๆ อย่างประหยัด เมื่อเสียก็ซ่อม แทนที่จะซื้อใหม่ทันที รวมทั้งหมั่นเอาของเก่ามาปรับแก้ใหม่ หรือใช้ซ้ำ และที่จะมองข้ามมิได้ก็คือข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยี หากไม่แล้วเทคโนโลยีจะกลายเป็นโทษทั้งต่อเรา ครอบครัว และสังคมได้ เช่น ใช้อย่างไม่รู้จักประมาณ จนพึ่งตัวเองไม่ได้ หรือเสพความสุขจากเทคโนโลยี จนลุ่มหลงไม่เป็นอันทำงาน

การเอาระบบตลาดมาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา จึงง่ายที่จะทำให้พุทธศาสนาถูกกลืนเป็นส่วนหนึ่งของระบบตลาดหรือทุนนิยมบริโภคนิยม สิ่งสำคัญที่ต้องมีคือการพึ่งพาตลาดอย่างรู้เท่าทัน ไม่ปล่อยให้ผลกำไรหรือปริมาณ"ลูกค้า"มาเป็นหลัก จนทำให้ศาสนา (คำสอน สัญลักษณ์ทางศาสนา ประเพณี พิธีกรรม)แปรสภาพเป็นสินค้าเต็มรูปแบบที่สนองประโยชน์ทางวัตถุอย่างเดียว การพึ่งพาตลาดจะเป็นคุณค่าต่อศาสนาต่อเมื่อถือว่าหนังสือ วีดีโอ พระพุทธรูป พระเครื่อง งานบุญพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นสื่อชักนำคนเข้าหาธรรม ดังนั้นความสำเร็จจึงวัดจากประโยชน์ที่จะเกิดจากธรรมผ่านสื่อเหล่านั้น มิใช่ยอดขายหรือปริมาณผู้ซื้อ ขณะเดียวกันจะต้องเปิดโอกาสให้สังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการควบคุมกำกับมิให้พุทธศาสนาถูกแปรเป็นสินค้าเต็มรูปแบบ โดยเฉพาะในกรณีที่วัดหรือพระสงฆ์เป็นผู้นำระบบตลาดมาใช้ในกิจการทางศาสนา

อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะพยายามเพียงใด การเผยแผ่พุทธศาสนาโดยพึ่งพาตลาดหรือระบบทุนนิยมอย่างเดียว เป็นอันตรายต่อพุทธศาสนาเอง เพราะยากที่จะป้องกันมิให้พุทธศาสนากลายเป็นสินค้าเต็มรูปแบบได้โดยเฉพาะในยุค"ตลาดเสรี"ซึ่งให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนในการทำเช่นนั้นได้ หากไม่ถึงกับเป็นการลบหลู่ศาสนา สิ่งที่ต้องตระหนักก็คือว่าถึงอย่างไรพุทธศาสนาในยุคนี้ก็ได้เผยแผ่โดยอาศัยระบบตลาดล้วน ๆ หรือทำตัวเองให้เป็นสินค้าเท่านั้น ยังมีอีกช่องทางหนึ่งก็คือ"ทาน"หรือธรรมทาน เช่น การทำหนังสือแจกในวันสำคัญ หรือการบริจาคเงินทำรายการธรรมทางโทรทัศน์ ประเพณีธรรมทานนี้มีมาช้านาน และควรที่จะส่งเสริมกันให้มากขึ้น อย่างน้อยก็เพื่อป้องกันมิให้ตลาดเป็นผู้ผูกขาดการเผยแผ่ธรรมในยุคบริโภคนิยม ธรรมทานนี้อิงอาศัยความเชื่อเรื่องบุญเป็นฐาน ทำให้มีการบริจาคเงินเพื่อเผยแผ่ธรรมมาโดยตลอด "ระบบบุญนิยม"นี้เองที่สามารถช่วยถ่วงดุลระบบทุนนิยมมิให้แปรศาสนาเป็นสินค้าไปเสียหมด ดังนั้นจึงควรที่จะพัฒนาให้เป็นระบบหรือวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง เช่นมีการจัดตั้งองค์กรเพื่อรณรงค์หาทุนเผยแผ่ธรรมตามสื่อต่าง ๆ รวมทั้งวิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต ไม่ว่าในรูปสารคดี การเสวนา ละคร หรือแม้แต่สปอต "โฆษณา" ขณะเดียวกันก็ควรผลักดันให้รัฐและองค์กรบริหารท้องถิ่นจัดสรรเงินอุดหนุนรายการดังกล่าวด้วย นอกเหนือจากการจัดสรรคลื่นความถี่วิทยุ โทรทัศน์ เพื่อกิจการนี้อย่างจริงจัง

จ. นำธรรมมากำกับทุนและการบริโภค

เงินตราและการบริโภคนิยมมีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนสมัยนี้ไม่ต่างจากที่คนสมัยก่อนนับถือไสยศาสตร์ ท่าทีของพุทธศาสนาในอดีตคือรับไสยศาสตร์เข้ามาโดยมีศีลธรรมกำกับฉันใด ปัจจุบันพุทธศาสนาก็จำเป็นต้องนำธรรมมากำกับเงินตราและการบริโภคนิยมฉันนั้น

แม้ว่าพุทธศาสนาจะมีหลักธรรมว่าด้วยทรัพย์และการบริโภคอยู่หลายหมวด แต่จุดอ่อน(ซึ่งเป็นจุดแข็งในเวลาเดียวกัน)ประการหนึ่งก็คือ หลักธรรมเหล่านั้นมักจะเป็นหลักการเกี่ยวกับท้าวที่หรือทศนคติหาไม่ก็เป็นแนวปฏิบัติอย่างกว้าง ๆ (เช่น สันโดษ การรู้จักประมาณ การแสวงหาและใช้ทรัพย์โดยชอบ)

ไม่จน ได้แก่ ศรัทธา ศีล ปสาทะ และธรรมทัศนะ ความหมายใหม่ดังกล่าวควรจะนำมาสื่อให้คนสมัยนี้เข้าใจได้ง่ายขึ้น สอดคล้องกับชีวิตของเขา ขณะเดียวกันก็ควรนำศัพท์ร่วมสมัยมานิยามใหม่ด้วยเท่าที่อย่างเดียวกัน คือไม่ปฏิเสธ แต่เอามาใช้เป็นสื่อนำสู่หลักการและจุดมุ่งหมายแบบพุทธ

ง.ประสานกับระบบตลาด

พุทธศาสนาในอดีตกลายเป็นศาสนาของมหาชนได้เพราะรับเอาเทพและผีท้องถิ่นมาเป็นส่วนหนึ่งของตนฉันใด พุทธศาสนาจะมีความหมายต่อคนส่วนใหญ่ในยุคบริโภคนิยมได้ก็จำเป็นต้องยอมรับระบบตลาดฉันนั้น ทั้งนี้เพราะว่าในปัจจุบันระบบตลาดเป็นกลไกสำคัญในการทำให้สิ่งต่าง ๆ กระจายไปถึงคนส่วนใหญ่ได้อย่างรวดเร็ว ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นเครื่องอุปโภคบริโภค วิชาความรู้ หรือความเชื่อ หากต้องการให้หลักธรรมทางพุทธศาสนาแพร่ไปให้กว้างไกล การพึ่งพาตลาดเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก โดยเฉพาะในยุคที่รัฐลดบทบาทการเป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา แต่นั่นก็หมายความว่าพุทธศาสนาอาจจะต้องถูกทำให้เป็น"สินค้า" โดยเฉพาะเมื่อต้องการแข่งขันกับ"สินค้าวัฒนธรรม"อื่น ๆ เช่น ดนตรี กีฬา ความบันเทิง (ในอดีตสิ่งเหล่านี้มิใช่คู่แข่งที่น่ากลัวสำหรับพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งก็เพราะถูกคุมโดยรัฐและสังคม ทำให้ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในสมัยก่อนมีศาสนาเป็นหลัก)

อันที่จริงทุกวันนี้ แม้ไม่ต้องพูดถึงวัดพระธรรมกายเลย การทำให้พุทธศาสนาเป็นสินค้าก็เกิดขึ้นอย่างดาษดื่นอยู่แล้ว เช่นการเอาพุทธวจนะหรือคำเทศนาของหลวงพ่อดังทั้งหลายมาแปรรูปเป็นหนังสือ วีดีโอหรือเทปวางขายตามท้องตลาด การเอาสัญลักษณ์ทางศาสนา เช่น พระพุทธรูป มาวางขาย การทำรายการธรรมะทางโทรทัศน์ ซึ่งแม้ผู้ชมจะไม่ต้องเสียเงิน แต่ก็ต้องทำตัวให้เป็น"สินค้า"ที่น่าสนใจเพื่อดึงดูดเงินสนับสนุนจากบริษัทโฆษณาหรือผู้ผลิตสินค้าต่าง ๆ

การทำให้ศาสนาเป็นสินค้า ช่วยให้ศาสนาแพร่หลายไปได้กว้างและต่อเนื่อง เพราะทำให้มีรายได้สำหรับผลิต"สินค้า"นั้น ๆ ต่อไป ขณะเดียวกันเมื่อเป็นสินค้าแล้ว กลไกตลาดก็สามารถนำไปกระจายให้กว้างไกลทั่วถึงขึ้น เพราะกลไกตลาดปัจจุบันมีศักยภาพที่จะเข้าถึงผู้คนอย่างกว้างขวาง

อย่างไรก็ตาม การที่ศาสนาต้องพึ่งพาตลาด จนกลายเป็นสินค้าไปนั้น มีข้อเสียหลายประการคือหลักธรรมคำสอนถูกทำให้ง่ายหรือเน้นด้านเดียว เพราะเมื่อจะต้องแข่งกับสินค้าวัฒนธรรมอื่น ๆ เช่น ความบันเทิง หรือแข่งกับสินค้าประเภทเดียวกัน ก็มีแนวโน้มที่จะทำตัวให้เป็นสินค้าที่"ขายได้"หรือ"น่าซื้อ"เพื่อดึงดูดความสนใจจากคนได้มากขึ้น นอกจากนั้นการดัดแปลงคำสอนให้เข้ากับรสนิยมของผู้ซื้อ"มีโอกาสนำคำสอนนั้นคลาดเคลื่อนจากหลักธรรมได้ง่ายขึ้น (เช่น สอนว่าถวายเงินมากเท่าไรก็จะร่ำรวยมากเท่านั้น) ยิ่งพยายามให้ความสำคัญกับรูปแบบ เช่น มีสีสรรหรือความบันเทิงสนุกสนาน ก็อาจส่งผลให้เนื้อหาสาระถูกกลบหายไป ที่ร้ายก็คือเมื่อมีผลตอบแทนเป็นตัวเงิน การเผยแผ่ศาสนาก็เลยกลายเป็นการแสวงหากำไรให้แก่องค์กร หรือสนองประโยชน์ส่วนตนไป

การเชื่อมโยงติดต่อกันสม่ำเสมอ การนับถือพุทธศาสนาต่างนิกายก็จะเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกกันได้ ข้อดีอีกประการหนึ่งคือช่วยให้พุทธศาสนาในสังคมไทยมีพลวัตและชีวิตชีวามากขึ้น เพราะมีการแลกเปลี่ยนสัมพันธ์และจุดดั่งซึ่งกันและกันมากขึ้น ตรงกันข้ามการพยายามตีกรอบพุทธศาสนาให้มีเพียงนิกายเดียว โดยกันให้ส่วนที่ต่างออกไปเช่น สันติอโศก หรือแม้แต่จีนนิกายให้อยู่ชายขอบของพุทธศาสนา นอกจากจะฝืนความเป็นจริงในสังคมไทยซึ่งเปิดรับกระแสต่าง ๆ อย่างหลากหลายแล้ว ยังทำให้พุทธศาสนาแคระแกร็นด้วยและไม่ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงในสังคม ดังนั้นจึงควรพยายามขจัดอุปสรรคที่ขัดขวางไม่ให้พุทธศาสนาในไทยมีหลายนิกาย อย่างน้อยที่สุดรัฐควรยอมรับสถานภาพของนักบวชนิกายต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกับพระเถรวาท ถึงที่สุดแล้วแม้แต่ลัทธิพิธีต่าง ๆ ก็ควรเปิดโอกาสให้มีขึ้นได้หลากหลาย โดยเฉพาะลัทธิพิธีนอกวัด

ค.ให้ความหมายใหม่แก่ศัพท์ทางบริโศคนิยม

ในสมัยพุทธกาล พุทธศาสนาดำรงอยู่ท่ามกลางอิทธิพลที่ฝังรากลึกของลัทธิพราหมณ์ เมื่อพระพุทธองค์ทรงประกาศศาสนา ทรงนำศัพท์และความเชื่อของพราหมณ์(ตลอดจนความเชื่อท้องถิ่น) มาให้ความหมายใหม่ให้เข้ากับหลักการของพุทธ เช่น กรรม พรหม อริยะ อรหันต์ นิพพาน รวมทั้งการบูชาไฟ การไหว้ทิศ ในปัจจุบัน บริโศคนิยมได้กลายเป็นอุดมการณ์หลักไปแล้ว แม้พุทธศาสนาจะมาก่อน แต่ก็กลายเป็นความเชื่อที่ลดความสำคัญไปมาก การจะสื่อสารหลักธรรมของพุทธศาสนาไปสู่คนยุคปัจจุบันให้ได้ผล ต้องหยิบยืมศัพท์และความเชื่อของบริโศคนิยมและทุนนิยมมาใช้เป็นสื่อ หรือตีความใหม่ให้เข้ากับพุทธศาสนา เช่น กำไร ขาดทุน ซึ่งปัจจุบันเป็นคำที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิดและวิถีชีวิตของผู้คน ชนิดที่ว่าทำอะไร จะคบกับใคร ก็ดูแค่ว่าตนจะได้กำไรหรือขาดทุน ชาวพุทธควรให้ความหมายใหม่แก่คำว่า กำไร และ ขาดทุน แทนที่จะหมายถึงการได้และเสียที่เป็นตัวเงิน หรือเอาผลประโยชน์ส่วนตัวมาเป็นเครื่องวัดอย่างที่เราเข้าใจกันโดยทั่วไป ให้เปลี่ยนมาหมายถึงประโยชน์ในทางส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่จะเกิดแก่ตนเองและส่วนรวม กำไรชีวิตควรที่จะหมายถึงชีวิตที่สุขสงบโปร่งเบามากขึ้น ถูกความทุกข์ท่วมทับขบกัดน้อยลง และสร้างประโยชน์ให้แก่สังคมได้มากกว่าสิ่งที่ตนเสพเข้าไป ไม่ใช่หมายถึงการได้เสพหรือได้เปรียบมากกว่าคนอื่น

แม้กระทั่งคำที่ใช้กันอย่างสามัญ เวลานี้ก็มีจำนวนไม่น้อยที่ถูกบริโศคนิยมนำไปนิยามใหม่ให้มีความหมายตอบสนองตัวมันเอง เช่น ความสุข นับวันจะมีความหมายเรียลจนกลายเป็นแค่ความเอร็ดอร่อยหรือความเพลิดเพลินทางประสาททั้งห้า อาทิ “ความสุขที่คุณดื่มได้” การนิยามความสุขให้กลับมามีความหมายที่กว้างขวางและลึกซึ้งกว่าเดิม เป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งสำหรับพุทธศาสนาในอันที่จะกลับมามีความหมายต่อชีวิตและวิถีคิดของผู้คนในปัจจุบัน

อันที่จริง คำบางคำที่พุทธศาสนาให้ความหมายใหม่มาแต่ครั้งพุทธกาล ก็ยังใช้ได้ในยุคบริโศคนิยม เช่น ทรัพย์อันประเสริฐ หรืออริยทรัพย์ ซึ่งหมายถึง ศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา เป็นต้น หรือ ความ

ความหลากหลายของพุทธศาสนาควรครอบคลุมหลายด้าน อาทิความหลากหลายทางวิธีการ นอกจากสนองความต้องการที่หลากหลาย เช่น ด้านกาย(วัตถุ) ด้านสังคม และด้านจิตใจแล้ว แต่ละด้านก็ควรมีวิธีการหรือรูปแบบที่หลากหลาย เช่น ด้านกายหรือด้านวัตถุ ก็มีทั้งที่เป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ธนาคารชุมชนเกษตรผสมผสาน การแพทย์พื้นบ้าน เป็นต้น ในด้านสังคม ก็มีทั้งที่เป็นการจัดเทศกาลงานพิธี การจัดกลุ่มสนทนาหรือเครือข่ายตามความสนใจเฉพาะด้าน ในด้านจิตใจ ก็มีวิธีการฝึกฝนจิตพัฒนาปัญญาที่หลากหลาย(ซึ่งทุกวันนี้ก็มีแบ่งเป็นหลายแนวหลายสำนักอยู่แล้ว)

กลุ่มคนที่ทำงานดังกล่าวก็ควรมีความหลากหลาย นอกจากพระสงฆ์แล้ว ควรมีแม่ชี และคฤหัสถ์ ขณะเดียวกันก็ควรมีนักบวชและคฤหัสถ์ประเภทใหม่ ๆ ให้มากขึ้น นอกจากภิกษุณีหรือนักบวชหญิงที่มีสถานะและวินัยใกล้เคียงภิกษุณีแล้ว ควรมีนักบวชที่มีบทบาทค่อนมาทางฆราวาส และมีฆราวาสที่ถือศีลค่อนมาทางนักบวชทั้ง ๒ กลุ่มจะช่วยให้การทํากิจในทางโลก(กายและสังคม)และในทางธรรม(จิตและปัญญา) เป็นไปอย่างกลมกลืนกัน ขณะเดียวกันก็สามารถตอบสนองกับกลุ่มคนที่หลากหลายได้ด้วย กล่าวคือนักบวชที่มีบทบาทค่อนมาทางฆราวาสนั้น ในด้านหนึ่งก็ทำงานส่งเสริมชุมชนได้คล่องกว่าพระ ขณะเดียวกันก็สามารถสอนธรรมไปด้วยในตัว ทั้งโดยการพูดและการปฏิบัติเป็นแบบอย่าง ส่วนฆราวาสที่ถือศีลค่อนมาทางนักบวช(เช่นประพจน์พรหมจรรย์)นั้นสามารถทำงานเผยแผ่ธรรมกับคนบางกลุ่มได้ดีกว่าพระและนักบวช เช่น โสภณี เนื่องจากสถานภาพและประสบการณ์ทางโลกเอื้ออำนวย ในเวลาเดียวกันก็สามารถให้ความช่วยเหลือในทางโลกได้ด้วย ชุมชนอโคกเป็นตัวอย่างของการมีฆราวาสและนักบวชหลายประเภทอยู่ตรงกลางระหว่าง"ญาคูธรรม"กับ"สมณะ" เช่น อารามิกหรืออารามิกา ปะ นาคหรือกรัก สมณูเทศหรือสิกขมาตุ ทั้ง ๔ ประเภทนี้มีความเป็นฆราวาสและนักบวชผสมผสานกันในระดับต่าง ๆ กัน ไม่ว่าจะมองจากแง่ของศีลหรือบทบาทหน้าที่ (ส่วนญาคูธรรมนั้นก็ยังมีแยกเป็น ๒ อีกคือผู้ถือศีล ๕ กับถือศีล ๘) การมีนักบวชและฆราวาสประเภทใหม่ ๆ นอกเหนือจากพระและฆราวาสทั่วไป จะช่วยให้มีการทำงานได้คล่องตัวขึ้น และเข้าถึงกลุ่มคนที่หลากหลาย ขณะเดียวกันก็เป็นการย้ำว่าธรรมมิใช่เรื่องของบรรพชิต และโลกก็มีใช้เรื่องของคฤหัสถ์ล้วน ๆ อย่างที่แยกกันเป็นส่วน ๆ แทบจะตัดขาดอยู่ในปัจจุบัน

นอกจากนั้นควรเปิดโอกาสให้มีหลายนิกายได้ด้วย นิกายในที่นี้ไม่ได้หมายถึงกลุ่มพระสงฆ์ที่แตกต่างเพียงข้อวัตรและการประพฤติปฏิบัติที่เป็นส่วนปลีกย่อย(เช่นการห่มและการสวด) ดังมหานิกายและธรรมยุตเท่านั้น หากหมายถึงกลุ่มพระสงฆ์ที่แตกต่างกันในข้อวินัย (แต่ไม่ถึงกับแตกต่างในชั้นหลักการใหญ่ที่เรียกว่าอาทิพรหมจรรย์)รวมทั้งการตีความธรรมด้วย เช่น เถรวาท มหายาน วัชรยาน แต่สิ่งที่ยึดถือร่วมกันคือหลักการใหญ่ ๆ ทางพุทธศาสนา(อาทิ ลักษณะดัดสันธรรมวินัย ๘ ประการ) มิใช่ตีความและปฏิบัติแยกไปต่างหากดังกรณีธรรมกาย

การมีนิกายที่หลากหลายในสังคมไทย จะช่วยให้เกิดวิธีการฝึกฝนพัฒนาตนที่สอดคล้องกับแต่ละกลุ่มคนซึ่งนับวันจะแตกต่างกันมากขึ้นในทางประสบการณ์ ความคิดและรสนิยม หากนิกายเหล่านี้มี

ไม่ใช่มาทดแทนหรือยุติการพึ่งตนเอง หลักการที่ต้องรักษาไว้ก็คือ การพึ่งตนเอง การไม่ประมาท และการฝึกฝนพัฒนาตนอย่างต่อเนื่อง

จะด้วยวิธีการใดก็แล้วแต่ ควรถือว่านี้เป็นขั้นต้นเท่านั้น ขั้นต่อไปก็คือการแนะนำให้เขาเข้าหาจุดหมายที่สูงกว่านั้น นั่นก็คือความสุขทางใจและความรู้ความเข้าใจในชีวิตอย่างถูกต้อง กล่าวอีกนัยหนึ่งให้ก้าวสู่ธรรมเบื้องสูงเพื่อการดับทุกข์ที่แท้จริง ดังนั้นเมื่อแนะนำผู้คนให้ใช้ความเพียรและใช้วิธีการที่ชอบในการแสวงหาทรัพย์แล้ว ขั้นต่อไปจากนั้นก็คือการชักนำให้รู้จักเจือจางทรัพย์แก่ผู้อื่นและส่วนรวม (ทาน) ประพฤติชอบทางกายและวาจา (ศีล) และปลีกเวลาจากงานการมาฝึกฝนจิตให้เกิดความสงบและปัญญา (ภาวนา)

ควรกล่าวด้วยว่าในปัจจุบันบทบาทในการสนองความต้องการทางวัตถุนั้นมีส่วนสำคัญไม่น้อยในการดึงดูดผู้คนให้เข้าหาศาสนาอีกครั้งหนึ่ง การเติบโตของวัดและนิกายต่าง ๆ ในหลายศาสนาอย่างรวดเร็วในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา ส่วนหนึ่งก็เพราะสามารถสนองความต้องการทางวัตถุรวมทั้งสนองประโยชน์ทางโลกด้านอื่น ๆ ด้วย (เช่นด้านสังคมหรือการมีกลุ่มก้อนสังกัด ทำให้หายโดดเดี่ยว) ส่วนหนึ่งก็หวังอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อีกไม่น้อยเข้าวัดเพราะวัดมีกิจกรรมที่น่าสนใจ เช่น ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับชีวิตคู่ครอง และอาชีพการงาน หรือไม่ ก็มีกิจกรรมบันเทิงเช่น จัดแข่งขันกีฬา ทั้งยังเป็นที่พักบ่มิตรสหาย นอกเหนือจากการมีกิจกรรมสงเคราะห์หรือบำเพ็ญประโยชน์ การทำหน้าที่หลายบทบาทหรือสนองประโยชน์หลายด้านรวมทั้งในทางโลก ไม่ต่างจากที่วัดแต่ก่อนเคยทำนั้น เป็นสาเหตุสำคัญที่ช่วยให้"อภิมหาสำนัก"เกิดขึ้นมากมาย (รวมทั้งวัดพระธรรมกายด้วย) การที่วัดหรือสถาบันศาสนาในหลายแห่งกลับมาทำบทบาทเหล่านี้ก็เพราะประชาชนพบว่ารัฐและสถาบันทางโลกไม่ประสบความสำเร็จในการทำบทบาทดังกล่าว จึงเข้ามาหาวัดหรือสถาบันศาสนาอีก ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนเริ่มไม่เชื่อทฤษฎีโลกวิสัย ซึ่งระบุว่าเมื่อมีการพัฒนามากขึ้น ศาสนาก็จะหมดความสำคัญไปในที่สุด ทั้งนี้ก็เพราะปรากฏว่าในหลายที่ยังพัฒนา คนยิ่งทุกข์ยากมากขึ้น หรือยากจนมากขึ้น แม้แต่ในสหรัฐอเมริกา ทำให้ศาสนากลับมามีบทบาทในทางโลกใหม่(Sahliyah: 6-7) ที่น่าสนใจก็คือที่แล้งมา(รวมทั้งในปัจจุบันในหลายที่เช่นยุโรป) ศาสนาเสื่อมความนิยม คนเข้าน้อยวัดน้อยลง ส่วนหนึ่งก็เพราะรัฐและสถาบันต่าง ๆ ได้แย่งชิงหรือเอาบทบาททางโลกของวัดไปทำแทน เช่น การสังคมสงเคราะห์ การฟื้นฟูจิตใจ หรือการพบปะสมาคม (Armstrong 1999: 55) แต่แล้วปรากฏการณ์ในทางตรงข้ามกำลังเกิดขึ้น นั่นคือวัดกำลังเอางานของรัฐและสถาบันต่าง ๆ ไปทำแทน แม้จะไม่กว้างขวางก็ตาม

ข. มีความหลากหลาย

ความหลากหลายเป็นทั้งความจริงและความนิยมของผู้คนในยุคปัจจุบัน พุทธศาสนาจะเป็นประโยชน์ต่อคนหมู่มากได้ก็ต่อเมื่อให้ความสำคัญแก่ความหลากหลายมากขึ้น เพื่อสนองความต้องการของกลุ่มคนที่หลากหลายแตกต่างกัน และเพื่อสนองความต้องการที่หลากหลายในตัวตนเดียวกัน

ท่าที่ต่อชีวิตและความสุขดังกล่าวของพุทธศาสนาช่วยให้บุคคลยึดติดหรือขึ้นต่อการบริโภคน้อยลง และช่วยบำบัดทุกข์ สร้างความสุขภายในได้อย่างแท้จริง นี่เป็นส่วนสำคัญของพุทธศาสนาที่ควรนำเสนอเพื่อเป็นทางเลือกจากบริโภคนิยม พุทธศาสนายากที่จะสัมพันธ์เชื่อมโยงกับชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน หากหลักธรรมส่วนนี้ถูกมองข้ามไป

๔. ผสานเข้ากับวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมของผู้คน

พุทธศาสนาจะมีอิทธิพลต่อชีวิตของผู้คนได้ก็ต่อเมื่อกลายมาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมของผู้คน ดังนั้นจึงต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับจิตวิสัย(mentality)และวัฒนธรรมของยุคสมัย โดยไม่ทิ้งหลักการของตน ในอดีตพุทธศาสนามีบทบาทต่อสังคมไทยอย่างมหาศาล ก็เพราะสามารถผสมผสานหรือกลมกลืนเข้ากับความคิดต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลในท้องถิ่น โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผี ปัจจุบันปฏิเสธไม่ได้แล้วว่าความเชื่อแบบทุนนิยมโดยเฉพาะทุนนิยมบริโภคหรือบริโภคนิยมได้ครอบงำโลกทั้งโลกไปแล้ว ไม่เฉพาะแต่สังคมไทย พุทธศาสนาจึงจำต้องหาทางปรับตัวให้สอดคล้องกับความเชื่อความนิยมดังกล่าว โดยขณะเดียวกันก็รักษาคำขวัญหรือหลักการของตนไว้ได้ การปรับตัวนั้นส่วนหนึ่งก็โดยเอาบางส่วนของความเชื่อความนิยมดังกล่าวมาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนาในระดับท้องถิ่น เหมือนกับที่เคยทำกับความเชื่อเรื่องผีมาแล้ว อาทิเช่น

ก. สนองความต้องการทางวัตถุ

พุทธศาสนาจะมีอิทธิพลต่อผู้คนได้ก็ต่อเมื่อยอมรับความเป็นจริงของคนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้น นั่นคือยอมรับว่าความต้องการทางวัตถุ เป็นส่วนหนึ่งของความสำเร็จในชีวิตนี้ที่คนปัจจุบันให้ความสำคัญมาก ดังนั้นนอกเหนือจากการแนะนำวิธีการดับทุกข์ทางใจแล้ว การช่วยให้เขาประสบความสำเร็จในทางวัตถุ ก็เป็นสิ่งพุทธศาสนาควรให้ความสนใจด้วย อันที่จริงมีหลักธรรมมากมายในทางพุทธศาสนาที่เป็นประโยชน์ต่อเรื่องนี้โดยตรง (เช่นทวิสุตมมิกัตถะ หรือธรรมเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน) แต่ยังมีอีกหลายวิธีที่สามารถทำได้ เช่น การส่งเสริมอาชีพ ๔ แก่ผู้ทุกข์ยาก การพัฒนาชุมชน อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม สร้างอาชีพ ส่งเสริมสหกรณ์ออมทรัพย์ ฯลฯ บทบาทเหล่านี้มิใช่สิ่งแปลกสำหรับพระสงฆ์ในอดีตหรือปัจจุบัน และในอนาคตก็ยังคงจำเป็นอยู่ แม้จะไม่ใชหน้าที่หลักของพระสงฆ์ในพุทธศาสนาก็ตาม โดยที่ฆราวาสก็ควรเข้ามามีบทบาทในด้านนี้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ด้วยเพื่อเป็นกำลังหลักแทนพระสงฆ์

การสนองความต้องการทางวัตถุอีกวิธีหนึ่งที่ปฏิเสธได้ยากก็คือ การอาศัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยบรรลุความสำเร็จ คนที่เข้าหาพุทธศาสนาเพราะจุดมุ่งหมายดังกล่าวยังจะมีอยู่เรื่อย ๆ และอาจจะเพิ่มขึ้นเพราะได้แรงหนุนจากบริโภคนิยมอยู่แล้ว การสนองความต้องการด้วยวิธีดังกล่าวน่าจะยอมรับได้หากพระสงฆ์ไม่ทำตัวเป็นพ่อค้าหรือประกอบไสยพาณิชย์เสียเอง สิ่งสำคัญอยู่ที่ตรงที่ให้อธิวาทวิธีดังกล่าวเป็นเพียงการสร้างกำลังใจหรือช่วยให้เกิดความมั่นใจในการทำกุศล คือเป็นส่วนเสริมความเพียรของตน

พุทธศาสนานั้นเห็นว่ามนุษย์มีหลายมิติรวมทั้งมิติทางจิตวิญญาณ ซึ่งควรได้รับความเอาใจใส่ไม่น้อยไปกว่ามิติอื่น ๆ ในอดีตมีมตินี้ถูกมองข้ามไป การรื้อฟื้นมิติทางจิตวิญญาณให้กลับมาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา พร้อมกับวิธีการตอบสนองความต้องการทางจิตวิญญาณอันได้แก่สมาธิภาวนา จะช่วยให้พุทธศาสนาเป็นหนทางบำบัดทุกข์อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามควรย่ำว่ามิติทางจิตวิญญาณของพุทธศาสนาที่พึงให้ความสำคัญมากที่สุดก็คือ ความรู้ความเข้าใจที่ช่วยให้แต่ละคนสามารถเห็นสาเหตุและหนทางดับทุกข์ด้วยตนเอง เพื่อให้รู้ถึงอิสรภาพในทางจิตและปัญญา อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา

๓. การเสนอท่าทีต่อชีวิตที่ต่างไปจากบริโภคนิยม

พุทธศาสนามีท่าทีต่อชีวิตที่สวนทางกับบริโภคนิยมทั้งในส่วนที่เป็นจุดมุ่งหมายและวิธีการ กล่าวคือเห็นว่าชีวิตนั้นควรมีจุดหมายเพื่ออิสรภาพทางจิตใจ โดยมีความสุขที่ไม่ขึ้นกับวัตถุ หากเป็นความสุขที่เกิดจากมีปัญญารู้เท่าทันความเป็นจริง แต่บริโภคนิยมกลับเห็นว่าจุดหมายของชีวิตคือการมีโภคทรัพย์ให้ได้มากที่สุด เพราะความสุขนั้นเกิดจากการเสพ เห็นได้ว่าความแตกต่างของทัศนะทั้งสอง อยู่ที่เรื่องความสุข บริโภคนิยมเห็นว่าความสุขจากการบริโภค(หรือความสุข)นั้นเป็นเส้นตรง ยิ่งเสพมากก็ยิ่งสุขมาก ความสุขจากการบริโภคจึงไร้ขีดจำกัด

ขณะที่พุทธศาสนาเห็นว่าความสุขนั้นมีพัฒนาการเป็นเส้นโค้ง กล่าวคือการบริโภคนั้นจะก่อให้เกิดความสุขเรื่อย ๆ ตราบใดที่เป็นการบริโภคเพื่อความอยู่รอด หรือเพื่อยังชีวิตให้สะดวกสบาย(มีสิ่งอำนวยความสะดวกนอกเหนือจากปัจจัย ๔) แต่ถ้าเลยไปเป็นการบริโภคชั้นอยู่ดีกินดีหรือหุรหามั่งคั่งแล้ว สิ่งเหล่านั้นหรือทรัพย์ก็จะให้ความสุขน้อยลง ความทุกข์ความกังวลจะเริ่มเพิ่มขึ้น (เพราะต้องดูแลและห่วงพะวงกับทรัพย์ซึ่งมีอยู่มากมาย อีกทั้งทางเลือกที่เพิ่มมากขึ้นก็ทำให้ชีวิตยุ่งยากมากขึ้นเพราะการตัดสินใจเลือกทำได้ยากขึ้น) ถึงขั้นนี้แล้วยิ่งบริโภคมกเท่าไรก็ยิ่งทุกข์มากขึ้น ในทางพุทธศาสนาถือว่าความสุขจากการบริโภคมิใช่ขีดจำกัด โดยมีขีดสูงสุดอยู่จุดหนึ่ง คือจุดที่อยู่กึ่งกลางระหว่างความสะดวกสบายกับความหุรหามั่งคั่ง จุดนั้นเรียกว่า"ความพอดี" ถ้าบริโภคเกินจุดพอดีไปก็จะเริ่มสุขน้อยลง ทุกข์มากขึ้น ดังนั้นแต่ละคนควรรู้จักจุดพอดีในการบริโภคของตน ซึ่งไม่คงที่ แปรเปลี่ยนไปตามพัฒนาการทางจิตและปัญญาของตน ยิ่งฝึกฝนพัฒนาดนมากเท่าไร ก็จะบรรลุความสุขได้ง่ายขึ้นโดยบริโภคหรือใช้ทรัพย์น้อยลง (พระไพศาล ๒๕๔๕: ๑๔-๑๖)

นอกจากนั้นขณะที่บริโภคนิยมเห็นว่าความสุขนั้นมีอยู่ประเภทเดียวคือความสุขจากการเสพ (ส่วนจะมุ่งสนองประสาททั้งห้าหรือภาพตัวตนภายใน เป็นอีกประเด็นหนึ่ง) แต่พุทธศาสนายังเห็นว่าความสุขมีหลายประเภท นอกจากสุขเพราะเสพ(กามสุข)แล้ว ยังมีสุขเพราะใจสงบ และสุขเพราะจิตเป็นอิสระ แต่ละประเภทก็มีหลายระดับ เช่นสุขเพราะจิตเป็นอิสระนั้น ขั้นสูงสุดคือนิพพานซึ่งพระอรหันต์เท่านั้นที่จะเข้าถึง แต่ก็ยังมีขั้นอื่น ๆ ที่ปุถุชนก็สามารถเข้าถึงได้ อาทิเวลาจิตไม่มีอุปาทาน หรือกิเลสยังไม่เกิด

ต้องทำ ๒ ด้าน คือด้านสังคม กับด้านจิตใจ ด้านสังคมคือการสร้างครอบครัว ชุมชนและสังคมให้เข้มแข็ง เพื่อดำเนินการครอบงำของอำนาจทุนซึ่งเป็นตัวเผยแพร่บริโภคนิยม เช่น การทำให้ครอบครัวแน่นแฟ้นและชุมชนมีความเข้มแข็ง เป็นบ่อเกิดแห่งความสุขของผู้คน โดยไม่ต้องพึ่งพิงผูกติดกับความสุขทางวัตถุ หรือถือเอาเงินเป็นพระเจ้า ดังจะได้กล่าวในบทต่อไป ส่วนด้านจิตใจคือการเป็นทางเลือกในการทำชีวิตให้เต็มอิมโพนัลย์ และตอบสนองความต้องการทางจิตวิญญาณของผู้คน ซึ่งจะมีผลให้ผู้คนเบี่ยงเบนเข้าหาบริโภคนิยมน้อยลง เท่ากับลดอิทธิพลของบริโภคนิยมไปโดยปริยาย การกระทำดังกล่าวจะไม่เพียงช่วยให้พุทธศาสนามีอนาคตเท่านั้น หากยังเป็นคุณแก่ชาวโลกด้วย

ในขณะที่บริโภคนิยมให้สัญญาว่าชีวิตจะเต็มอิมได้ด้วยการเสพนั้น พุทธศาสนาเสนอหนทางบรรลุดุจจุดหมายของชีวิตด้วยการศึกษาพัฒนาตนอย่างรอบด้าน ครอบคลุมทั้งความประพฤติ อารมณ์ และทัศนคติ(หรือศีล สมาธิ ปัญญา) โดยมีปัจจัยทางสังคมเป็นองค์ประกอบหนุน แต่ทางเลือกที่ดีนั้นไม่ได้หมายความว่าที่น่าสนใจเสมอไป การที่พุทธศาสนาจะเป็นทางเลือกที่น่าสนใจสำหรับผู้คนท่ามกลางกระแสบริโภคนิยมได้ จะต้องมียุทธวิธีที่ชัดเจนรวมทั้งมีการปรับตัวหลายประการ ดังนี้

๑. การนำเสนอหลักธรรมอย่างกระจ่างในฐานะเป็นหนทางบำบัดทุกข์ของมนุษย์

แม้ว่าพุทธศาสนาจะเป็นระบบฝึกฝนตนเพื่อบำบัดทุกข์ที่สิ้นทุกข์โดยตรง แต่ในความคิดของคนเป็นอันมาก พุทธศาสนากลายเป็นเรื่องของพิธีกรรมที่มีแต่รูปแบบ หาไม่ก็กระเดียดไปทางไสยศาสตร์ที่อิงอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนหลักธรรมที่เป็นหนทางบรรเทาและดับทุกข์นั้นถูกกลบหรือเลือนหายไป ดังนั้นการเผยแผ่และให้การศึกษากับประชาชนจึงเป็นสิ่งสำคัญ โดยเริ่มจากการชี้แนะให้ผู้คนตระหนักว่าความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับตนนั้น ถึงที่สุดแล้วมีสาเหตุมาจากภายในใจตน หาได้เกิดจากการมีเสพมิใช่ไม่มากพออย่างที่บริโภคนิยมพยายามบอกเราไม่ พุทธให้ชัดก็คือ ความทุกข์ของนักเที่ยวห่างอยู่ที่ยุทธที่มิใช่รู้จักพอ มิใช่เป็นเพราะมีเงินในกระเป๋าไม่มากพอ แต่ความตระหนักรู้ดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อผู้เผยแผ่เองมีการศึกษาจนเข้าใจชัดเจนในหลักธรรมดังกล่าว และไม่หลงตกเป็นเหยื่อของบริโภคนิยมเสียเอง

๒. การเสนอโลกทัศน์ที่ตระหนักถึงมิติทางจิตวิญญาณ

ความทุกข์พื้นฐานของคนในยุคบริโภคนิยมสืบเนื่องจากการปฏิเสธมิติทางจิตวิญญาณ อันเป็นผลจากโลกทัศน์แบบวัตถุนิยม ที่เห็นธรรมชาติมีเพียงมิติเดียวคือมิติทางวัตถุอันประจักษ์ได้ด้วยประสาททั้งห้าเท่านั้น โลกทัศน์ดังกล่าวทำให้ผู้คนปฏิเสธหรือไม่ยอมรับความต้องการทางจิตวิญญาณ อันได้แก่ความต้องการมีตัวตนที่เที่ยงแท้มั่นคง เมื่อไม่ยอมรับว่ามีความต้องการดังกล่าวอยู่ในส่วนลึก จึงไม่สนใจที่จะตอบสนอง หรือตอบสนองไม่ตรงจุด เพราะไปอาศัยวัตถุเป็นทางแก้เนื่องจากเข้าใจว่าต้นตอของปัญหาอยู่ที่เรื่องวัตถุ

นอกไปจากและรองลงไปจากการเสริมสร้างปัญญาให้ยังเห็นความจริงแล้ว การฝึกจิตด้วยสมาธิภาวนาให้ละเอียดประณีตจนสามารถสัมผัสความสุขที่สงบลึกซึ้งก็สามารถบรรเทาความทุกข์อันเนื่องมาจากปัญหาตัวตนได้มาก แม้จะไม่ถึงที่สุด แต่ก็ตอบสนองความต้องการทางจิตวิญญาณได้ในระดับหนึ่ง เนื่องจากช่วยลดความรู้สึกพร่องคับข้องใจในระดับจิตไร้สำนึก เพราะทำให้จิตเกิดความมั่นคงสงบนิ่ง ดังได้กล่าวแล้วว่าความรู้สึกพร่องคับข้องใจนี้เป็นผลจากความรู้สึกไม่มั่นคง เพราะสงสัยว่าตัวตนมีจริงหรือมีอะไรรองรับตัวตนอยู่หรือไม่ สมาธิภาวนาที่เน้นการทำจิตให้สงบนิ่ง แม้จะไม่ให้คำตอบชัดเจน แต่ก็นำความนิ่งมาสู่จิต ก่อให้เกิดความมั่นคง ลดความแผ่สลาย กระวนกระวายไปได้มาก ความมั่นคงสงบนิ่งดังกล่าวเปิดโอกาสให้สามารถใช้ปัญญาอย่างเต็มที่จนยังเห็นความจริงเรื่องตัวตนได้ อย่างไรก็ตาม แม้จะยังไม่ไปถึงขั้นนั้น ลำพังความมั่นคงสงบนิ่งจากสมาธิภาวนาก็ช่วยให้จิตรู้สึกเต็มอิ่ม เป็นสุข

อย่างไรก็ตามสำหรับบางคน สมาธิภาวนาอาจทำให้จิตได้สัมผัสกับภาวะพิเศษที่ไม่เคยได้ประสบสัมผัสหรือทำให้รู้สึกว่าได้รวมเป็นหนึ่งเดียวกับสิ่งลึกลับบางอย่าง ประสบการณ์ดังกล่าวอาจทำให้รู้สึกว่าได้เข้าถึงสิ่งที่ตัวตนที่แท้จริง และดังนั้นจึงยึดเอาสิ่งนั้นมาเป็นตัวตน เกิดความรู้สึกเอิบอาบเต็มอิ่ม จิตเกิดความมั่นคงอย่างเต็มที่ แม้ว่าภาวะดังกล่าวมิใช่จุดหมายของสมาธิภาวนาแบบพุทธ เพราะเป็นการสร้างภาพตัวตนที่ละเอียดลึกซึ้งขึ้น และเป็นอุปสรรคต่อการประจักษ์แจ้งความจริงในเรื่องความไม่มีตัวตน กระนั้นความสุขจากประสบการณ์ดังกล่าวก็หล่อเลี้ยงจิตใจให้เป็นสุขได้อย่างยั่งยืนกว่าวิธีการแบบโลก ๆ ที่เสนอโดยอุดมการณ์สมัยใหม่ จริงอยู่เป็นไปได้ว่าประสบการณ์ดังกล่าว (ซึ่งบางคนเรียกว่าประสบการณ์ทางจิตวิญญาณหรือประสบการณ์ทางศาสนา) สามารถเข้าถึงได้จากการอยู่ท่ามกลางฝูงชนที่รวมจิตเป็นหนึ่งเดียวเช่น ผู้คนที่ชมดนตรีร็อก กลุ่มประท้วง ฝูงชนที่เตรียมออกศึกสงคราม หรือแม้แต่ขณะมีเพศสัมพันธ์ แต่ก็ไม่ยั่งยืนและสงบประณีตเท่าสมาธิภาวนา

ทางเลือกจากบริโศคนิยม

แม้ว่าบริโศคนิยมจะไม่สามารถแทนที่ศาสนาได้ เพราะไม่สามารถขจัดความทุกข์ในระดับจิตวิญญาณของผู้คนได้ แต่อิทธิพลอันมหาศาลของบริโศคนิยมก็สามารถเบียดขับศาสนาให้หดตัวและถอยร่นมาอยู่ในมุมเล็ก ๆ ของชีวิตและสังคมได้ หากไม่ก็ครอบงำให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของบริโศคนิยม หรือเป็นร่างทรงของมันเท่านั้น ทุกวันนี้บริโศคนิยมได้แพร่ขยายจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและจิตใจของผู้คนทั่วทั้งโลกยิ่งกว่าศาสนาใด ๆ ไปแล้ว (อย่างน้อยคุณก็สามารถพบได้กับแทบทุกแห่งไม่ว่าจะวิบากกันดารแค่ไหน) ยังมีเครือข่ายดาวเทียมเป็นเครื่องมือด้วยแล้ว ศาสนาบริโศคนิยมสามารถประกาศไปทั่วทุกมุมโลกแม้ในพื้นที่ที่มีชนชั้นนารีเข้าไม่ถึง

ดังนั้นเมื่อพูดถึงสถานะของพุทธศาสนาไทยในอนาคต ตัวกำหนดสำคัญจึงได้แก่ท่าทีและปฏิสัมพันธ์ของพุทธศาสนากับบริโศคนิยม พูดอีกอย่างคืออนาคตของพุทธศาสนาไทยขึ้นอยู่กับว่าสามารถควบคุมกำกับบริโศคนิยมได้มากน้อยเพียงใด การควบคุมกำกับหากจะให้ความหมายจัก

วัตถุ และมุ่งตอบสนองความต้องการทางโลกของคนทั่วไปมากกว่า เช่นให้ร้ายรวย หายป่วย มีชื่อเสียง ซึ่งเท่ากับไปเสริมบริโศคนิยมมากกว่าที่จะเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งสำหรับคนที่ลี้ภัยจากบริโศคนิยม

ตรงนี้เองที่ทำให้มีความจำเป็นที่พุทธศาสนาจะต้องฟื้นฟูขึ้นใหม่เพื่อเป็นทางเลือกและทางออกของผู้ที่ไม่เห็นว่าบริโศคนิยมจะช่วยบำบัดทุกข์ทางใจได้อย่างแท้จริง ความสำคัญประการหนึ่งของพุทธศาสนาอยู่ที่การเสนอทางออกจากทุกข์ด้วยการจัดการกับรากเหง้าที่แท้จริงอันได้แก่ความต้องการมีตัวตนที่แท้จริงยั่งยืน ความต้องการดังกล่าวเป็นสาเหตุแท้จริงของความทุกข์ของมนุษย์ก็เพราะมันฝืนกับความเป็นจริง ความเป็นจริงนั้นก็คือว่าไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ตัวตนนั้นเป็นเพียงภาพที่มนุษย์สร้างขึ้น มีอยู่เฉพาะในความคิดของคน แต่หาได้มีอยู่ในความเป็นจริงไม่ ตราบใดที่เราไม่ยอมรับความจริงดังกล่าว ยังคงยืนยันกรานยึดถือภาพตัวตนว่าจริงแท้ เราก็มีแต่จะทุกข์เพราะความจริงนี้จะคอยบั่นทอนและสั่นคลอนจิตใจของเรา โดยการทำให้เราต้องพรากจากหรือไม่สมหวังกับสิ่งยึดถือเป็นตัวตนอยู่ร่ำไป หากไม่ก็คอยรบกวนจิตใจเราด้วยความรู้สึกสงสัยลังเล ๆ ที่ผุดขึ้นมาเสมอว่าตัวฉันนั้นมีจริงหรือ ยิ่งก่อดความสงสัยนี้เท่าไร มันยิ่งสร้างความปั่นป่วนแก่อารมณ์จิตใจคลั่งไคล้ได้ น้ำ ทำให้รู้สึกพร่องคับข้องใจเป็นนิมิตโดยหาสาเหตุไม่พบ

การประจักษ์แจ้งความเป็นจริงว่าตัวตนนั้นไม่มีอยู่จริง จะช่วยให้ความต้องการมีตัวตนที่เที่ยงแท้ยั่งยืนนั้นหมดไป และเลิกผลักดันเร้าเร้นให้บุคคลต้องแสวงหาและยึดถือสิ่งใดมาเป็นตัวตนอีก และดังนั้นจึงไม่เสียใจไม่ทุกข์ ไม่กลัวการพลัดพรากหรือการสูญเสียใด ๆ ความรู้สึกพร่องคับข้องใจเพราะไม่มั่นใจในความมีอยู่ของตัวตนหรือตัวฉัน ก็มลายไป เนื่องจากไม่มีความปรารถนาในตัวตนที่เที่ยงแท้ยั่งยืนอีกแล้ว การประจักษ์แจ้งดังกล่าวจะนำความมั่นคงสงบสุขแก่บุคคลอย่างแท้จริง และเมื่อถึงจุดนั้นก็ไม่ต้องการสิ่งยึดเหนี่ยวใด ๆ อีกเลย

จริงอยู่การประจักษ์แจ้งดังกล่าวต้องอาศัยปัญญาที่ลึกซึ้งไปกว่าพุทธิปัญญา(intellect) และต้องมีการบำเพ็ญทางจิตหยั่งลึกภายในอย่างจริงจัง จึงมีคนจำนวนน้อยนิดที่จะทำเช่นนั้นได้ แต่ก็มิได้หมายความว่าพุทธศาสนาจะเป็นทางออกเฉพาะคนกลุ่มเล็ก ๆ เท่านั้น การแลเห็นถึงความไม่เที่ยงและความไม่ใช่ตัวตนของสรรพสิ่ง สามารถทำได้หลายระดับ เริ่มจากระดับพุทธิปัญญาหรือความคิด(ทิฎฐิ) เพื่อเป็นแนวให้จิตได้ระลึกรับยอมรับความจริงตามเผชิญกับความพลัดพรากสูญเสียหรือไม่สมหวัง จากนั้นไปสู่ระดับจิตภาวนา พัฒนาสติให้รู้เท่าทันความรู้สึกนึกคิดจนแลเห็นถึงความไม่เที่ยงของมัน และแลเห็นต่อไปว่าไม่สามารถยึดเอามันมาเป็นตัวตน หรือยึดเป็น"ตัวกู ของกู"ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นการฝึกจิตให้แลเห็นความคิดความรู้สึกที่เกิดขึ้นโดยไม่ไปสำคัญมั่นหมายว่าเป็นผู้คิดผู้รู้สึกหรือเจ้าของความคิดความรู้สึกเหล่านั้น แลเห็นว่ามันเป็นเพียงธรรมชาติอย่างหนึ่งซึ่งเกิดและดับไปตามเหตุปัจจัย ไม่ขึ้นอยู่กับความปรารถนาของเรา

หมดที่กล่าวมานี้ ในที่สุดแล้วยังเป็นการตอกย้ำความเชื่อ(ทฤษฎี)ในเรื่องความมีอยู่ของตัวตนให้หนักแน่นยิ่งขึ้น ตัวตนนั้นแม้จะเป็นเพียงสมมติที่จิตปรุงแต่งขึ้นด้วยอำนาจของอวิชชา แต่มันก็ต้องการเครื่องค้ำยันว่ามีความมีอยู่จริง หนึ่งในบรรดาเครื่องค้ำยันที่ตัวตนต้องการก็คือทฤษฎีความเห็นดังกล่าวนั่นเอง

ทั้ง ๆ ที่ปริโคคนิยมไม่สามารถบำบัดความต้องการทางจิตวิญญาณของผู้คนได้อย่างแท้จริง แต่การที่มันสามารถปรนเปรอตัวตนได้อย่างง่ายดายรวดเร็วดังกล่าวข้างต้น ก็เป็นคำตอบว่าเหตุใดมันจึงสามารถดึงดูดให้ผู้คนทั่วทั้งโลกมาอยู่ในอำนาจของมันได้ โดยที่ศาสนาเองก็พลอยตกอยู่ใต้อิทธิพลของมันด้วยไม่ว่าแม้แต่พุทธศาสนาในสังคมไทย

พุทธศาสนากับการแก้ปัญหาตัวตน

ควรกล่าวในที่นี้ว่าแต่ละศาสนานั้นมีวิธีการต่างกันในการจัดการกับความต้องการมีตัวตนที่จริงแท้และยั่งยืน (รวมทั้งจัดการกับความรู้สึกพร่องคับข้องใจอันสืบเนื่องจากความต้องการดังกล่าว) ศาสนาคริสต์นั้นโดยเฉพาะในช่วงต้นอธิบายว่าความทุกข์ที่รบกวนจิตใจนั้น เป็นเพราะบาปที่ติดมาแต่กำเนิด ซึ่งทำให้มนุษย์แยกห่างจากพระเจ้า แต่เมื่อถึงวันพิพากษา บาปจะได้รับการชำระล้างเพราะมนุษย์จะได้กลับไปอยู่กับพระเจ้า ดังนั้นความทุกข์ก็จะหมดไป ส่วนพุทธศาสนาแบบชาวบ้านนั้นอธิบายว่าความทุกข์นั้นเกิดขึ้นเพราะยังมีกรรมมีกิเลส เมื่อกรรมหมดกิเลสสิ้นชีวิตก็จะสงบเย็น ดังนั้นจึงต้องลดละกิเลส ขาดใช้กรรม กับเร่งทำบุญเพื่อเป็นปัจจัยให้ถึงนิพพาน จะได้หมดทุกข์สิ้นเชิง คำอธิบายเหล่านี้แม้จะต่างกันแต่ก็มีผลให้ผู้คนยอมรับในความมีอยู่ของความทุกข์หรือความรู้สึกพร่อง การเอาความรู้สึกพร่องมาสู่ความรับรู้ในระดับจิตสำนึก ช่วยให้ศาสนิกทำใจกับมันได้ ขณะเดียวกันทางออกที่แต่ละศาสนาเสนอก็มุ่งที่การทำความดี ซึ่งมีผลให้จิตสงบเย็นหายร้อนรนได้แม้จะไม่ถึงที่สุด ยังความเชื่อเรื่องพระเจ้า สวรรค์ หรือชาติหน้าก็ช่วยบรรเทาความกลัวว่าตัวตนจะไม่ต่อเนื่องยั่งยืนสืบไปได้

พูดอีกแง่หนึ่งคือศาสนาทั้งหลายช่วยให้ผู้คนยอมรับว่ามีความต้องการทางจิตวิญญาณ ซึ่งไม่อาจตอบสนองด้วยวิธีการแบบโลก ๆ หรือด้วยสิ่งที่อยู่ใน"โลกนี้" หากต้องอาศัยสิ่งที่อยู่"เหนือโลก" ซึ่งไม่อาจรับรู้ได้ด้วยอายตนะทั้งห้า การสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่เหนือโลกนี้ต้องอาศัยการบำเพ็ญทางจิตหรือกลับมาสู่ชีวิตด้านใน ตรงกันข้ามกับอุดมการณ์สมัยใหม่ซึ่งพยายามมาแทนที่ศาสนา อุดมการณ์เหล่านี้ปฏิเสธมิติทางจิตวิญญาณ ทำให้ผู้คนไม่ตระหนักรับรู้ถึงความต้องการทางจิตวิญญาณของตน สนใจแต่เรื่องวัตถุหรือสิ่งที่ประจักษ์ได้ทางอายตนะทั้งห้าเท่านั้น ผลก็คือความต้องการทางจิตวิญญาณไม่ได้รับการตอบสนองอย่างเต็มที่ ซึ่งทำให้ความทุกข์เพิ่มพูนขึ้น เกิดการดิ้นรนแสวงหาไร้ทิศทาง เจอะอะไรก็ยึดถ่วงไว้เป็นตัวตน แต่ยิ่งไขว่คว้ายึดถ่วง ก็ยิ่งเป็นทุกข์เพราะไม่สมอยาก เป็นเช่นนี้ซ้ำแล้วซ้ำเล่า

แต่ในเวลาเดียวกันก็ต้องยอมรับด้วยว่าศาสนาในปัจจุบัน ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการทางจิตวิญญาณหรือช่วยแก้ปัญหาระดับตัวตนของผู้คนเท่าใดนัก เพราะหันไปเน้นเรื่อง

เสพไม่พอ จึงเข้าใจต่อไปว่า ถ้าได้สิ่งเสพแล้ว (จะเป็นสิ่งเสพอันใดอันหนึ่ง หรือสิ่งเสพรวม ๆ ก็แล้วแต่) ก็จะไม่มีความรู้สึกพร่องคับข้องใจอีก แต่ที่จริงความรู้สึกดังกล่าวหาได้หายไปจากจิตส่วนลึกไม่ เพราะสาเหตุจริง ๆ ไม่ได้อยู่ที่ขาดสิ่งเสพอย่างที่เราเข้าใจ เป็นอันว่าความรู้สึกพร่องแท้ก็ยังไม่หายไปไหน กลับมีความรู้สึกพร่องเทียมเพิ่มขึ้นอีก ซึ่งยากที่จะหายไปเพราะเกิดติดสิ่งเสพเสียแล้ว ทำให้เกิดความรู้สึกอยากไม่หยุดหย่อน และไม่รู้จักเต็มอิ่มเสียที ดังนั้นไม่ว่าจะมีเพิ่มจากเดิมเท่าใดก็ไม่รู้สึกว่ามีความสุขเพิ่มขึ้น หรือทุกข์น้อยลง ในสหรัฐอเมริกา เคยมีการสอบถามผู้ถูกลิดเตอรี ๑,๐๐๐ คนในรอบ ๑๐ ปี ปรากฏว่ามีเพียงส่วนน้อยที่บอกว่าตนมีความสุขเพิ่มขึ้นหลังจากได้เงินรางวัล ส่วนใหญ่กลับรู้สึกว่ามีความสุขน้อยลงหลังจากได้เงินรางวัลไปแล้ว ๖ เดือน ทั้ง ๆ ที่ตนมีทรัพย์สินสมบัติเพิ่มขึ้น (Dominguez & Robin: 8)

แต่ถึงแม้บริโศคนิยมจะจัดความทุกข์ในระดับจิตวิญญาณไม่ได้จริง ในระดับพื้นผิวมันก็สามารถสนองความต้องการของผู้คนได้มาก นั่นคือการปรนเปรอตัวตน ขยายความจริงที่ว่า จริงอยู่ในระดับจิตไร้สำนึกความสงสัยในเรื่องความมั่นคงเที่ยงแท้ของตัวตนหรือตัวฉันจะยังมีอยู่ และคอยก่อความวิตใจจนเกิดความรู้สึกพร่องคับข้องใจขึ้นมา แต่ในยามที่ความลึกลับสงสัยดังกล่าวไม่ก่อความ วิตหรือในยามที่เกิดมั่นใจในความมีอยู่ของตัวตนขึ้นมา บริโศคนิยมจะเข้ามาเสริมและสนองตัวตนในระดับนี้อย่างเต็มที่ ลักษณะ ๔ ประการของบริโศคนิยม อันได้แก่ความเพลิดเพลินสนุกสนาน ความหลากหลาย อำนาจ และสถานภาพ (Ekins: 24) เป็นเสน่ห์ดึงดูดใจผู้คนได้มากก็เพราะมันปรนเปรอตัวตนของผู้คนได้อย่างเอนกอนันต์ ทั้งยังบรรลุผลอย่างรวดเร็วเพราะไม่ต้องใช้ความพยายามใด ๆ นอกจากควักกระเป๋าจ่ายเงินเท่านั้น ตรงนี้เองที่ทำให้บริโศคนิยมได้รับความนิยมมากกว่าอุดมการณ์ใด ๆ ไม่ว่าชาตินิยม คอมมิวนิสต์ หรือแม้แต่ศาสนา ส่วนหนึ่งก็เพราะบริโศคนิยมนั้นสอดคล้องกับความคิดแบบปัจเจกนิยมที่กำลังแพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน

ความเพลิดเพลินสนุกสนานนั้นปรนเปรอตัวตนในระดับพื้นฐาน คือตอบสนองความต้องการทางประสาททั้งห้า (กามตัณหา) ความหลากหลายของสิ่งเสพนั่นนอกจากจะให้ความตื่นตาตื่นใจแล้ว ยังทำให้รู้สึกถึงเสรีภาพในแง่ที่สนองความต้องการของตัวตนได้อย่างไม่มีขีดจำกัด ส่วนอำนาจนั้นเป็นสิ่งที่รู้สึกได้เมื่อได้เป็นเจ้าของวัตถุหรือซื้อบริการ เพราะสามารถบงการวัตถุหรือสั่งผู้ให้บริการได้ ยิ่งวัตถุนั้นเป็นเทคโนโลยีที่เสริมสร้างสมรรถนะหรือเพิ่มความสามารถ (เช่น รถยนต์ โทรศัพท์มือถือ) ก็ยิ่งทำให้รู้สึกมีอำนาจ เป็นการเสริมความยิ่งใหญ่ให้แก่ตัวตน(มานะ)มากขึ้น สำหรับสถานภาพนั้น บุคคลจะรู้สึกว่าเพิ่มพูนขึ้นหรือได้สถานภาพใหม่เมื่อได้เสพได้ครอบครองภาพลักษณ์บางอย่างที่ผูกติดกับสินค้าเป็นความรู้สึกว่าตัวตนได้ยกระดับขึ้นให้สูงเด่นหรือเป็นไปตามใจปรารถนา(ภวตัณหา) โดยไม่ต้องลงแรงใด ๆ เช่น เป็นผู้ชนะโดยไม่ต้องลงแข่งขัน เพียงแต่ซื้อรองเท้าที่นักกีฬาระดับโลกโฆษณาว่าสวมใส่เป็นคนทันสมัยโดยไม่ต้องแสดงความสามารถใด ๆ นอกจากซื้อสินค้ายี่ห้อดัง หรือเป็นผู้หวังโยโลกโดยไม่ต้องปลุกดันไม้สักตัน เพียงแต่ซื้อสินค้า"สีเขียว"เท่านั้น การตอบสนองความต้องการของตัวตนทั้ง

ยิ่งขึ้น ดังนั้นถึงแม้ผู้คนจะยึดถือชาตินิยมและบริโศคนิยมดังศาสนา และแม้ชาตินิยมและบริโศคนิยม จะทำหน้าที่ดังศาสนา สามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้หลายเรื่อง แต่เมื่อมาถึงปัญหาตัวตนในระดับที่ ลึกลงไปแล้ว มันไม่สามารถทำหน้าที่ศาสนาได้อย่างแท้จริง ทำได้อย่างมากเพียงรองรับความรู้สึกพร่อง คับข้องใจไปชั่วคราวเท่านั้น เช่นเวลาเกิดความรู้สึกรักชาติอย่างแรงกล้า หรือรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกับคน ในชาติเนื่องจากมีภัยคุกคาม ในยามนั้นจะเกิดความอึดเอิบเพราะรู้สึกถึงตัวตนใหม่ที่มั่นคงยิ่งใหญ่ จน ชีวิตของตนหมดความสำคัญ พร้อมจะสละเพื่อรักษาตัวตนใหม่ที่ใหญ่นั้นได้ แต่ครั้นภัยคุกคามหมด ไป ความอึดเอิบก็คลายไปตามกัน เกิดความทุกข์กังวลในตัวตนขึ้นใหม่ การดิ้นรนหาทรัพย์และสิ่งเสพ ก็เช่นกัน อาจช่วยกลบความรู้สึกพร่องคับข้องใจได้ในบางขณะ แต่เมื่อได้มาแล้วก็ไม่สมอยาก เพราะสิ่ง ที่ตนเองอยากได้จริง ๆ ไม่ใช่สิ่งเหล่านั้นหากต้องการมีตัวตนที่จริง โดยที่สิ่งเหล่านั้นก็ปรวนแปรเกินกว่า ที่จะยึดเป็นตัวตนที่ยั่งยืนได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือสิ่งยึดเหนี่ยวทางโลกที่อุดมการณ์สมัยใหม่เสนอให้นั้น ให้ความมั่นคงได้เพียงแค่ระดับเดียวคือระดับกายภาพ อันได้แก่การปลอดภัยจากภัยคุกคามบีบคั้นใน ทางกาย (เช่นมีสวัสดิภาพและมีความเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย) แต่ไม่อาจป้องกันความไม่มั่นคงในทางจิต อารมณ์ (ความกลัวที่จะสูญเสียพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักที่ปรารถนา) ลงไปถึงความไม่มั่นคงในทางจิต วิญญาณ (ความหวั่นหวาดว่าตัวตนนั้นไม่มีอยู่จริง)

ข้อจำกัดและแรงดึงดูดของบริโศคนิยม

กล่าวจำเพาะบริโศคนิยมแล้ว มันทำได้อย่างมากเพียงแค่บรรเทาความรู้สึกพร่องคับข้องใจในทาง จิตวิญญาณหรือในระดับจิตใต้สำนึกได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น เช่นกลบความรู้สึกนั้นเสียขณะที่กำลัง เพลิดเพลินกับสิ่งเสพ (ทั้งที่เป็นรูปธรรมเช่นผลิตภัณฑ์ หรือนามธรรมเช่นประสบการณ์ หรือภาพ ลักษณะ) แต่เมื่อเสพเสร็จหรือเสพจนซ้ำซาก ก็ความรู้สึกพร่องคับข้องใจเช่นเคย ฝืนระงับความเจ็บได้ชั่วคราว แต่ไม่นานความเจ็บก็จะกลับมาอีก ซ้ำกลับติดฝืนยิ่งกว่าเดิม จนใดก็ฉันทัน สิ่งเสพจากบริโศคนิยม ไม่เพียงจะระงับความรู้สึกพร่องคับข้องใจไม่ได้แล้ว ยังทำให้เกิดอาการติดสิ่งเสพ เกิดความโหย หิวไม่หยุดหย่อน และต้องการมากขึ้นหรือแปลกจากเดิม โดยคิดว่าเมื่อได้แล้วก็จะพอ แต่ก็รู้สึกพอ หรือเต็มอิ่มเสียที ทำให้ต้องการเพิ่มขึ้นอีกไม่หยุดหย่อน โดยฝากความหวังไว้กับอนาคตว่าสักวันหนึ่งคง พอ แต่วันนั้นก็ไม่เคยมาถึงเสียที ในที่สุดจึงหม่นวนอยู่ในวัฏจักรแห่งความทุกข์อันยากไถ่ถอน

บริโศคนิยมนอกจากไม่ได้แก้ปัญหาแล้ว ยังเพิ่มปัญหาขึ้นอีก ขณะที่ปัญหาเดิมอันเป็นความทุกข์ ยืนพื้นก็ยังคงอยู่ ได้แก่ความรู้สึกพร่องคับข้องใจเนื่องจากไม่มั่นใจในความมั่นคงเที่ยงแท้ของตัวตน แต่ แล้วบริโศคนิยม โดยอาศัยการโฆษณากระตุ้นเร้าความอยากความใฝ่ฝัน ยังทำให้เกิดความรู้สึกพร่อง อีกประเภทหนึ่ง ซึ่งขอเรียกว่าเป็น "ความรู้สึกพร่องเทียม" อันเป็นความรู้สึกที่เกิดจากช่องว่างระหว่าง ความฝันกับความเป็นจริง หรือการไม่ได้สิ่งที่ต้องการ แต่ผู้คนเข้าใจสับสนไปว่า ความรู้สึกพร่องอันแรก อันเป็นความรู้สึกพร่องแท้ซึ่งอยู่ในระดับจิตใต้สำนึกนั้น เกิดขึ้นเพราะยังไม่ได้สิ่งเสพสมอยากหรือยังมีสิ่ง

มณฑล ในขณะที่มหาเถรสมาคมเองก็กลับนิ่งนอนใจ ไม่เห็นว่าเป็นปัญหาแต่อย่างใด เหตุการณ์เหล่านี้บ่งชี้ว่าการพยายามเรียกร้องให้พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ในมหาเถรสมาคมหรือมหาเถรสมาคมเป็นผู้ดำเนินการปฏิรูปคณะสงฆ์อย่างจริงจังนั้นเป็นเรื่องที่หวังความสำเร็จได้ยากภายใต้วัฒนธรรมและความเป็นมาที่สืบเนื่องกันช้านาน

จากบทเรียนทางประวัติศาสตร์ ทางออกในการปฏิรูปคณะสงฆ์มี ๒ ทาง คือการผลักดันจากภายนอกคณะสงฆ์ และความพยายามจากภายในของคณะสงฆ์ สมัยก่อนพลังภายนอกคณะสงฆ์ที่ผลักดันให้เกิดการปฏิรูปคณะสงฆ์มาโดยตลอดคือผู้ปกครอง แต่ในยุคที่คณาธิปไตยของราชสำนักอ่อนแอลง ย่อมหวังได้ยากว่ารัฐบาลหรือผู้ปกครองปัจจุบันจะถือเป็นภารกิจสำคัญในการอุปถัมภ์พระศาสนาและคุ้มครองปกป้องคณะสงฆ์ ยังไม่ต้องพูดถึงการขาดความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาและความเป็นมาของคณะสงฆ์ พลังที่สำคัญในปัจจุบันจึงอยู่ที่สังคมหรืออาสาสมัครภาคประชาสังคมที่ตระหนักถึงภาวะวิกฤตที่กำลังเกิดขึ้นกับคณะสงฆ์ ขณะเดียวกันความร่วมมือของพระภิกษุสงฆ์ก็มีความสำคัญ แม้ว่าภายใต้โครงสร้างที่เป็นอยู่เป็นเรื่องยากที่พระภิกษุสงฆ์จะสามารถผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างจริงจังในคณะสงฆ์ โดยเฉพาะกรณีที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของผู้ปกครองสงฆ์ย่อมมีแนวโน้มที่จะถูกขจัดออกไปจากคณะสงฆ์ ดังที่เกิดขึ้นกับพระโพธิรักษ์แห่งสันติอโศก

ในระยะหลัง เมื่อเกิดเหตุพระประพฤตินอกพระธรรมวินัย ชาวพุทธฝ่ายฆราวาสมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการเรียกร้องผลักดันจนผู้นำคณะสงฆ์ไม่อาจนิ่งเฉยได้ ต้องลุกขึ้นมาทำอะไรบางอย่าง กรณีวัดพระธรรมกายเป็นตัวอย่างเด่นชัดที่ชี้ถึงพลังของสังคมในการกระตุ้นคณะสงฆ์ให้ทำหน้าที่ของตน ไม่ต้องสงสัยเลยว่า หากประชาชนและสื่อมวลชนไม่ร่วมกันเคลื่อนไหวผลักดันอย่างต่อเนื่องนานนับเดือน ไซ้แต่คณะสงฆ์เท่านั้นที่นิ่งดูดาย รัฐบาลเองก็คงเอาหูไปนาเอาตาไปไร่ อย่างไรก็ตามพลังดังกล่าวยังไม่ต่อเนื่องและหนักแน่นพอที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระดับที่เป็นการปฏิรูปคณะสงฆ์ได้ ส่วนหนึ่งก็เพราะฆราวาสชาวพุทธยังรวมกลุ่มกันอย่างหลวม ๆ และตื่นตัวขึ้นมาเฉพาะครั้งเฉพาะคราว โดยสนใจแต่เรื่องเฉพาะกรณี มากกว่าที่จะมองให้ลึกไปถึงสาเหตุเชิงโครงสร้างที่เป็นเสมือนฐานของภูเขาน้ำแข็งที่ซ่อนอยู่ใต้น้ำ การปฏิรูปคณะสงฆ์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชาวพุทธมีความตื่นตัวทั่วทั้งสังคม โดยตระหนักว่าการแก้ปัญหาคณะสงฆ์นั้นเป็นความรับผิดชอบของประชาชนหรือฆราวาสด้วย มิใช่เป็นหน้าที่ของมหาเถรสมาคมและรัฐบาลเท่านั้น และที่สำคัญไม่น้อยกว่ากันก็คือชาวพุทธฝ่ายฆราวาสจะต้องรวมกันเป็นขบวนการ และรู้ชัดว่าจะปฏิรูปคณะสงฆ์ไปในทิศทางใด ความรู้และข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพคณะสงฆ์และทางออกที่ควรจะเป็นจึงเป็นสิ่งที่จะต้องศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่ให้กว้างขวาง

ความสำเร็จในการเปลี่ยนรัฐธรรมนูญเพื่อปฏิรูปการเมืองเมื่อปี ๒๕๔๐ เป็นสิ่งยืนยันว่าสังคมนั้นมีพลังที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตัวระบบได้ แม้ผู้นำที่อยู่ในระบบนั้นไม่เต็มใจที่จะเปลี่ยนแปลงก็ตาม บทเรียนอีกประการหนึ่งจากความสำเร็จดังกล่าวก็คือ ในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ระบบหรือโครงสร้างนั้น จำเป็นต้องมีปัจจัย ๓ อย่างเชื่อมโยงกัน ดังที่นพ.ประเวศ วะสีได้เรียกว่า "สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา" (ประเวศ ๒๕๔๕: ๑๑) ได้แก่

- ๑) การสร้างความรู้
- ๒) การเคลื่อนไหวทางสังคม
- ๓) การเชื่อมต่อกับฝ่ายการเมือง

การสร้างความรู้หรืองานวิชาการจะทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมมีพลัง เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้อง เป็นที่ยอมรับได้ง่าย และได้รับความเห็นพ้องจากสังคม ก็สามารถผลักดันให้ฝ่ายการเมืองออกกฎหมายที่จำเป็นต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง นอกจากนั้นการเชื่อมต่อกับฝ่ายการเมือง ยังช่วยให้การเคลื่อนไหวในอีก ๒ ส่วนได้รับทรัพยากรสนับสนุนจากรัฐ ไม่ว่าจะเป็นงบประมาณ บุคลากร และสื่อของรัฐ

อย่างไรก็ตามมีข้อที่พึงตระหนักว่าการปฏิรูปคณะสงฆ์นั้นไม่อาจเกิดขึ้นได้ด้วยการออกกฎหมายฉบับใหม่เท่านั้น แม้กฎหมายจะร่างให้ดีเพียงใด มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างคณะสงฆ์ไปในทางที่พึงประสงค์แค่ไหน แต่ตราบดที่ตัวบุคคลยังคงเดิม โครงสร้างใหม่ก็ไม่อาจทำงานได้อย่างที่ต้องการ ปัญหาพฤติกรรมของบุคคลในคณะรัฐบาลและรัฐสภาปัจจุบัน เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนในเรื่องนี้ ดังนั้นการสร้างกระแสสังคมเพื่อผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่จึงไม่ใช่หลักประกันสำหรับการปฏิรูปคณะสงฆ์ อีกทั้งไม่ใช่เรื่องเร่งด่วนหรือความจำเป็นเฉพาะหน้า สิ่งที่สำคัญก็คือขบวนการของฝ่ายฆราวาสที่พยายามเชื่อมโยงการปฏิรูปโครงสร้างคณะสงฆ์เข้ากับการปฏิรูปการศึกษาสงฆ์ พยายามเผยแพร่กระตุ้นเตือนให้ทั้งพระสงฆ์และฆราวาสเห็นถึงความจำเป็นในการปฏิรูปทั้ง ๒ ส่วนเพื่อความเจริญตั้งมั่นของพระศาสนา ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้เกิดพระสงฆ์รุ่นใหม่ที่เข้าใจปัญหาคณะสงฆ์ มีการฝึกฝนพัฒนาตนทั้งในทางธรรมและทางโลก อีกทั้งมีความใส่ใจรับผิดชอบส่วนรวม วิธีนี้จะช่วยให้เกิดขบวนการของฝ่ายสงฆ์ที่จะเข้ามาเสริมกับขบวนการของฝ่ายฆราวาสเพื่อผลักดันให้การปฏิรูปสงฆ์เกิดเป็นจริงขึ้น เพราะถึงอย่างไรการปฏิรูปคณะสงฆ์ก็ต้องได้รับความร่วมมือจากภายในคณะสงฆ์ จึงจะสำเร็จได้ การผลักดันจากฆราวาสแต่ฝ่ายเดียวโดยไม่มีพระสงฆ์ร่วมมือด้วย ย่อมง่ายที่จะถูกต่อต้าน ดังที่ทุกวันนี้ก็มีการพยายามปลุกกระแส"ฆราวาสปกครองพระ"เพื่อให้พระสงฆ์ลุกขึ้นมาคัดค้านการปฏิรูปคณะสงฆ์จากฆราวาสบางกลุ่ม

ขบวนการของฝ่ายฆราวาสและฝ่ายสงฆ์หากเกิดขึ้นได้ตามนัยข้างต้น จะไม่เพียงส่งเสริมให้เกิดพระสงฆ์รุ่นใหม่เท่านั้น หากยังจะเป็นการปมเพาะฆราวาสรุ่นใหม่ด้วย อันจะนำไปสู่การปฏิรูปในฝ่ายอุบาสกอุบาสิกาบริษัท ดังได้กล่าวแล้วว่าไม่ใช่แต่คณะสงฆ์เท่านั้นที่ต้องปฏิรูป ฝ่ายคฤหัสถ์ รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างคฤหัสถ์กับพระสงฆ์ ก็จำเป็นต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน เพราะความเสื่อมโทรมของคณะสงฆ์ในแง่หนึ่งก็เป็นผลจากความเสื่อมโทรมของสังคมรอบนอกซึ่งก็คือแวดวงคฤหัสถ์นั่นเอง จริงอยู่ในปัจจุบันมีแนวโน้มว่าคฤหัสถ์จำนวนมากหันมาสนใจพุทธศาสนามากขึ้น จนมี

ความรู้ความสามารถในทางปริยัติและปฏิบัติมากกว่าพระสงฆ์ทั่วไป และที่ได้รับการยอมรับเป็นผู้นำในทางการศึกษาปฏิบัตินับวันจะมีเพิ่มขึ้นด้วย อันเป็นส่วนหนึ่งของแนวโน้ม“พุทธศาสนาแบบฆราวาส”ที่กำลังเติบโตใหญ่ แต่ปรากฏการณ์ดังกล่าวก็มีอีกด้านหนึ่งที่ไม่อาจมองข้ามได้ นั่นก็คือการที่ฆราวาสหันไปพึ่งพากันเองมากขึ้น จนไม่เพียงจะเห็นห่างพระสงฆ์เท่านั้น ส่วนหนึ่งอาจถึงกับไม่เห็นคุณค่าของพระสงฆ์แม้กระทั่งในทางพิธีกรรมด้วยซ้ำ ยิ่งมาได้เห็นพฤติกรรมหรือรับรู้ข่าวคราวของพระนอกรีตมากขึ้น ก็จะถึงขั้นปฏิเสธพระสงฆ์ไปเลย ด้วยเหตุนี้ขบวนการของฝ่ายฆราวาสและฝ่ายสงฆ์ที่พยายามผลักดันให้เกิดการปฏิรูปคณะสงฆ์ด้วยการให้การศึกษาและแสวงหาความร่วมมือจากผู้คนทั่วทั้งสังคม จะมีส่วนอย่างมากในการชักนำให้ฆราวาสไม่เพียงแต่เห็นคุณค่าของพุทธศาสนาเท่านั้น หากยังจะหันมาใส่ใจกับพระสงฆ์ และร่วมกันปรับปรุงสถาบันนี้ให้เจริญงอกงาม

ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา ได้มีเสียงเรียกร้องผลักดันให้มีการปฏิรูปในแวดวงต่าง ๆ ผู้คนได้รับรู้ถึงการเคลื่อนไหวในวงการต่าง ๆ ที่พยายามปฏิรูปตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการเมือง การศึกษา ระบบราชการ สื่อวิทยุโทรทัศน์ และสุขภาพ ฯลฯ หนึ่งในบรรดาแวดวงจำนวนหยิบมือที่ดูจะไม่ขยับตัวในเรื่องนี้เลยก็คือ วงการพุทธศาสนา โดยเฉพาะคณะสงฆ์ ทั้ง ๆ ที่เป็นผู้นำทางสติปัญญาของสังคมมาช้านาน เป็นไปได้ว่าวงการนี้จะเป็นวงการสุดท้ายในสังคมไทยที่ปฏิรูปตนเอง ความหวังก็คือในเมื่อวงการต่าง ๆ ปฏิรูปไปหมดแล้ว ย่อมเป็นไปได้ยากที่วงการคณะสงฆ์จะอยู่กับที่ได้ ในที่สุดแล้วความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกย่อมบีบบังคับให้คณะสงฆ์ต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเอง แต่จะทันการณ์หรือไม่ ย่อมยากที่จะกล่าว

ปัญหาท้าทายในยุคโลกาภิวัตน์

เช่นเดียวกับสังคมไทย พุทธศาสนาไทยกำลังมาถึงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญซึ่งเรียกร้องต้องการการปรับเปลี่ยนอย่างขนานใหญ่ วิธีการอย่างในอดีตซึ่งมักเน้นไปที่การแก้ปัญหาภายในคณะสงฆ์ เช่น การรวมคณะสงฆ์ให้เป็นหนึ่งเดียวกัน การกำจัดอลัชชี ไม่เพียงพอเสียแล้ว ปัญหาของคณะสงฆ์ทุกวันนี้ไม่ได้อยู่ที่เรื่องพระวินัยเท่านั้น^๒ หากยังเกี่ยวข้องกับประเด็นต่าง ๆ อีกมาก อาทิ การอธิบายธรรมที่ต่าง

^๒ การแยกเป็นนิกายต่าง ๆ ในอดีต มักเกิด(หรืออ้างเหตุ)จากความขัดแย้งในการตีความหรือการประพฤติต่างกันในทางพระวินัย มากกว่าที่จะเป็นเพราะตีความต่างกันทางธรรม อาทิ พระสงฆ์ฝ่ายวัดป่าแดง(หรือนิกายลังกาวงศ์ใหม่)ซึ่งแยกจากฝ่ายวัดสวนดอก(หรือนิกายลังกาวงศ์เก่า) โดยอ้างว่าฝ่ายหลังนั้นประพฤติผิดวินัย เช่น สะสมเงินทอง ถือครองที่ดิน ถือไม้เท้าออกบิณฑบาต และสวดผิดไปจากแบบแผนเดิมของลังกา (จุฬิศพงศ.: ๖๖) ในพม่า การแตกแยกเป็นนิกายก็เป็นผลจากการตีความวินัยต่างกันเช่นกัน (Than: 43) และเมื่อสาวไปถึงความขัดแย้งระหว่างนิกายหลัก ๆ ในลังกา(ซึ่งเป็นต้นตอของหลายนิกายในพม่าและไทยในอดีต) ได้แก่ นิกายมหาวิหารและอภัยคีรี ก็พบว่าทั้ง ๒ ฝ่ายไม่ได้อธิบายธรรมแตกต่างกันเลย แต่ข้ออ้างที่ใช้เป็นเหตุขัดแย้งกันก็คือการประพฤติต่างกันทางพระวินัย เช่น โจมตีว่าอีกฝ่ายใช้ตาลปัตรที่ทำด้วยด้ามงา นับอายุผู้บวชโดยเริ่มจากปฏิสนธิในครรภ์ อนุญาตให้มีการถ่มน้ำลาย

กันในสาระสำคัญ (ดังกรณีวัดพระธรรมกายซึ่งยืนยันว่านิพพานเป็นอัตตา แม้สันตติโคเองก็อธิบาย ธรรมแตกต่างไปจากคำสอนของเถรวาท จนถูกกล่าวหาว่าทำพระธรรมวินัยให้วิปริต) การถูกครอบด้วย โครงสร้างการปกครองและการศึกษาที่บั่นทอนความเข้มแข็งของคณะสงฆ์ทั้งในทางสติปัญญาและคุณ ธรรม ยิ่งกว่านั้นก็คือ พุทธศาสนามีได้มีแต่ปัญหาคณะสงฆ์ หากยังมีปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างพระ สงฆ์กับคฤหัสถ์ รวมไปถึงความเข้าใจในหมู่ชาวพุทธที่คลาดเคลื่อนจากหลักธรรม และการเข้าใจธรรม อย่างคับแคบไม่สอดคล้องกับบริบทของโลกสมัยใหม่ ซึ่งทำให้พุทธศาสนาถูกตีกรอบจนมีบทบาทจำกัด อย่างมากและอยู่ในภาวะที่อ่อนแอลงไปเรื่อย ๆ ปัญหาเหล่านี้ต้องการการแก้ไขอย่างเป็นองค์รวม หากไม่ แล้วพุทธศาสนาจะตกเป็นฝ่ายตั้งรับและถูกกระทำอย่างเดียว ไม่สามารถเผชิญหน้าหรือจัดการกับ ความเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายในและภายนอกซึ่งมาพร้อมกับกระแสโลกาภิวัตน์ได้

กระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งทำให้โลกนับวันจะไร้พรมแดนและส่งผลกระทบต่อกันอย่างทั่วถึงและรวดเร็ว นั้นได้เสริมและสร้างปัญหาท้าทาย ๒ ประการให้แก่พุทธศาสนา ซึ่งแบ่งเป็นปัญหายภายในวงการพุทธ ศาสนา และปัญหาจากภายนอกวงการพุทธศาสนา

ก. ปัญหายภายในวงการพุทธศาสนา

๑. ความเฟื่องฟูของพุทธพาณิชย์และไสยศาสตร์

พุทธพาณิชย์เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับพุทธศาสนามานานหลายสิบปีแล้ว ระบบทุนนิยมที่มากับความทันสมัยทำให้พระเครื่องและศาสนวัตถุต่าง ๆ กลายเป็นสินค้าที่ซื้อขายกันได้ด้วยเงินตราและเป็นเครื่อง แสดงอิศฐานะอย่างหนึ่งของผู้คน ความอยากมั่งมีศรีสุขด้วยอำนาจดลบันดาลของวัตถุมงคลและสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ได้ทำให้พุทธพาณิชย์ขยายตัวกว้างขวางทั้งในและนอกวัด อีกทั้งสินค้าที่นำมาขายเพื่อสนอง ความต้องการดังกล่าวก็มีหลากหลายขึ้น รวมไปถึงพิธีกรรมต่าง ๆ แม้แต่บุญก็หนีไม่พ้นจากการแปร สภาพให้เป็นสินค้าซึ่งพัฒนาอย่างสลับซับซ้อนโดยวัดพระธรรมกาย ลัทธิบริโภคนิยมซึ่งมาพร้อมกับ กระแสโลกาภิวัตน์มีแต่จะกระตุ้นความอยากมั่งคั่งร่ำรวยให้เข้มข้นรุนแรงขึ้น ซึ่งเท่ากับผลักดันเชิญชวน ให้วัดวาอารามต่าง ๆ เข้าสู่วงการพุทธพาณิชย์กันมากขึ้น และแข่งขันกันคิดค้นพัฒนา"สินค้า"ให้พิเศษ พิสดารขึ้นเพื่อเป็นจุดขาย ในกระบวนการดังกล่าวไสยศาสตร์จะถูกดึงเข้ามามากขึ้นและปรากฏในรูป ลักษณะที่หลากหลายมากขึ้นเพื่อบรรเทาความวิตกกังวลของผู้คนซึ่งนับวันจะมีเพิ่มขึ้นเนื่องจากต้องดิ้น รนแข่งขันสูงขึ้น อีกทั้งความไม่แน่นอนในยุคโลกาภิวัตน์ก็ปรากฏชัดเจนขึ้นจนผู้คนตระหนักว่าตนมี

ลงพื้นหลังจากถูกฟัน เป็นต้น (Tambiah: 173) ในทำนองเดียวกันข้ออ้างในการก่อตั้งคณะธรรมยุติกก็ต้องการถือวินัย อย่างเคร่งครัด อาทิการไม่จับเงิน ไม่สวมรองเท้า การสวดอย่างมคร การบวชตามพุทธบัญญัติ เป็นต้น โดยที่ไม่ได้ เห็นต่างกันในด้านหลักธรรมเลย อย่างไรก็ตามสาเหตุที่แท้จริงของความขัดแย้งระหว่างนิกายอาจเกี่ยวเนื่องกับผล ประโยชน์ด้วยก็ได้ โดยใช้ความเคร่งวินัยกว่าเป็นจุดเด่นในการสร้างศรัทธาจากประชาชนและการอุปถัมภ์จากพระ มหากษัตริย์

อำนาจน้อยลงในการควบคุมชีวิตความเป็นอยู่และธุรกิจการงานของตน เนื่องจากมีเหตุปัจจัยมากมาย มาเกี่ยวข้องกับชีวิตที่อยู่นอกเหนือการควบคุมหรือแม้แต่การรับรู้ของตน นอกจากนั้นผู้คนในปัจจุบันยังมีความต้องการอีกประการหนึ่งคือการใกล้ชิดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชนิดที่สามารถสัมผัสได้ สื่อสารได้ โดยไม่ต้องรอให้ตนมีคุณวิเศษทางจิตเสียก่อน ดังนั้นจึงยิ่งทำให้ผู้ตั้งตนเป็น"ผู้วิเศษ" หรือร่างทรงผุดขึ้นมา มากมาย ไม่แต่เฉพาะนอกวัด หากในวัดก็มีเพิ่มขึ้น โดยพระเป็นเสียเอง

ความเฟื่องฟูของพุทธพาณิชย์และไสยศาสตร์ภายในวัด ส่วนหนึ่งเป็นความพยายามของพระสงฆ์ ในท้องถิ่นที่ต้องการดึงคนเข้าวัดให้มากขึ้น (นอกเหนือจากเงินที่จะตามมา) เพราะท่านไม่รู้ว่าจะทำวัด ให้มีความหมายต่อผู้คนด้วยวิธีอื่นได้อย่างไร โดยเฉพาะในยามที่ลัทธิพิธีและสำนักทรงต่าง ๆ เกิดขึ้น มากมายเป็นดอกเห็ดและสามารถ"แย่งชิง"ผู้คนไปจากวัดและพุทธศาสนากะแฉหลัก

แม้ว่าไสยศาสตร์มิใช่สิ่งเลวร้ายในตัวเอง แต่ไสยศาสตร์ที่มาพร้อมกับพุทธพาณิชย์ในปัจจุบัน ไม่เพียงแต่จะส่งเสริมความโลภ และความประมาทแล้ว ยังบดบังครอบงำสาระของพุทธศาสนา จนเกิด ความเข้าใจที่วิปลาสคลาดเคลื่อนแม้กระทั่งหลักธรรมพื้น ๆ เช่น บุญ ทาน กรรม เป็นต้น ขณะเดียวกัน เงินที่ได้มามากมายก็มีผลอย่างมากในการชักนำพระสงฆ์ให้ประพฤติผิดพระธรรมวินัยมากขึ้น

๒. การแพร่หลายของลัทธิพิธีในวัด

ผลประการหนึ่งของไสยศาสตร์และพุทธพาณิชย์ที่เฟื่องฟูในวัดก็คือ การส่งเสริมให้วัดเป็นอันมาก พากันคิดค้นพิธีกรรมและวัตรปฏิบัติแปลก ๆ ใหม่ ๆ เพื่อดึงคนและดูเงินเข้าวัด ขณะเดียวกันความ หลากหลายของผู้คนที่เพิ่มมากขึ้นตามความซับซ้อนของสังคม ก็ทำให้เกิดความต้องการและความเชื่อ ทางศาสนาที่แตกต่างกันไป อันเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้วัดจำนวนไม่น้อยพัฒนาลักษณะ เฉพาะตัวขึ้นมาเพื่อตอบสนองความหลากหลายดังกล่าว โดยมักดึงเอาสัญลักษณ์และรูปแบบทาง ศาสนาต่าง ๆ ทั้งจากในและนอกพุทธศาสนาเข้ามาผสมผสานจนเกือบมีสภาพไม่ต่างจากลัทธิพิธีหนึ่งที่ แปลกออกไปจากพุทธศาสนากะแฉหลัก เพียงแต่ยังอยู่ในวัดและยังมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของคณะสงฆ์ ไทย โดยเจ้าอาวาสเป็นผู้นำลัทธิพิธีเอง รั้วมขโยเป็นตัวอย่างที่โดดเด่นที่สุด ลัทธิพิธีในวัดมีแนวโน้มจะ เพิ่มมากขึ้น สาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งเป็นเพราะกระแสโลกาภิวัตน์ได้ทำให้ผู้คนมีความหลากหลายทาง ด้านความเชื่อและความต้องการ(ที่เฉพาะเจาะจง)มากขึ้น ความหลากหลายดังกล่าวไม่ได้เกิดจาก ความแตกต่างทางด้านอาชีพการงาน ฐานะทางเศรษฐกิจ เชื้อชาติ การศึกษา งานอดิเรกอันเป็น ลักษณะเฉพาะของสังคมสมัยใหม่เท่านั้น โลกาภิวัตน์ยังทำยิ่งกว่านั้นอีก คือการเปิดโอกาสให้ผู้คนมี ความรู้ที่หลากหลายและแตกต่างมากขึ้น โดยผ่านสื่อซึ่งมีมากมายหลายชนิด (เฉพาะโทรทัศน์ก็มีให้ เลือกนับร้อยช่อง) และโดยผ่านการพบปะผู้คนหลายชาติหลายภาษาหลากแวดวงซึ่งไปมาหาสู่กันได้ ง่ายขึ้น ทำให้ได้สัมผัสกับข้อมูลความเชื่อที่หลากหลายทั้งที่เกี่ยวกับศาสนาโดยตรงและที่เกี่ยวกับสภาพ ทั่วไปของชีวิตและโลก ความหลากหลายดังกล่าวเป็นเชื้ออย่างดีให้กับลัทธิพิธีต่าง ๆ ทั้งในวัดและนอก

วัด โดยเฉพาะเมื่อพบว่าพุทธศาสนากะแสหลักไม่สามารถให้คำตอบหรือสนองความต้องการอย่าง เฉพาะเจาะจงลงไปได้

๓.การเกิดนิกายใหม่ ๆ

ลัทธิพิธีที่เกิดขึ้นมากมายในวัด ในที่สุดย่อมมีจำนวนหนึ่งที่เติบโตและมีเครือข่ายกว้างขวางจน สามารถตั้งตัวเป็นนิกายใหม่ได้ จะโดยเปิดเผยหรือไม่ก็ตาม และยอมรับอำนาจขององค์กรปกครองที่ ส่วนกลางมาน้อยเพียงใด สันติอโศกและวัดพระธรรมกายเป็นตัวอย่างของนิกายใหม่ที่แสดงตัวต่าง กัน ในอนาคตนิกายใหม่ ๆ โดยเฉพาะที่ไม่แสดงตัวชัดเจน และยังยอมรับอำนาจขององค์กรปกครอง สงฆ์บางส่วนจะมีมากขึ้น แต่หากว่าคณะสงฆ์อ่อนแอและเรรวนยิ่งไปกว่านี้ ก็เป็นไปได้มากกว่าจะมี นิกายใหม่ที่แสดงตัวอย่างชัดเจนตามอย่างสันติอโศก

การเกิดนิกายใหม่ ๆ ไม่ใช่เป็นลักษณะเฉพาะของยุคโลกาภิวัตน์อย่างแน่นอน ประวัติศาสตร์ของ พุทธศาสนาเต็มไปด้วยเรื่องราวของการแบ่งแยกเป็นนิกาย ไม่เฉพาะระหว่างมหายานและเถรวาทเท่า นั้น เถรวาทเองก็มีการแยกนิกายมาโดยตลอด โดยแต่ละนิกายในที่สุดก็ยังแยกออกเป็นนิกายย่อย ๆ อีก เช่น ในลังกาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๐ มีการแยกออกเป็น ๓ นิกายใหญ่ ๆ คือมหาวิหาร อภัยคีรี และ เขตวัน ต่อมานิกายมหาวิหารก็แยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ ถึง ๕ นิกาย (จุฬิศพงศ: ๖๖) ในล้านนาก่อน การปฏิรูปคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ ๕ ก็มีถึง ๑๘ นิกาย (ซึ่งก็แตกแขนงมาจาก ๒ นิกายหลักคือลังกาวงศ์ เก่า กับลังกาวงศ์ใหม่นั้นเอง)โดยต่างมีเครือข่ายความสัมพันธ์ของตนเองและมีการควบคุมดูแลภายใน นิกายของตน การพยายามควบคุมคณะสงฆ์ภายในขอบเขตประเทศไทยให้เป็นหนึ่งเดียวกันเพิ่งเกิดขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แม้กระนั้นก็ยังต้องแยกเป็นมหานิกายและธรรมยุตอยู่นั่นเอง และในที่สุดก็มีสันติ อโศกแยกออกมาอีก ถึงแม้จะไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของคณะสงฆ์ไทย อย่างไรก็ตามการ พยายามควบคุมคณะสงฆ์ให้เป็นหนึ่งเดียวนับวันจะทำได้ยากขึ้นทุกทีในยุคโลกาภิวัตน์ ด้านหนึ่ง เป็นเพราะแรงผลักดันให้เกิดนิกายใหม่ ๆ มีมากขึ้นอันเป็นผลจากความหลากหลายทางด้านความเชื่อ และความต้องการจากศาสนาดังได้กล่าวมาแล้ว อีกด้านหนึ่งเป็นเพราะรัฐและคณะสงฆ์มีอำนาจน้อย ลงทุกทีในการควบคุมคณะสงฆ์ให้เป็นหนึ่งเดียวกัน การเติบโตของพุทธศาสนาแบบฆราวาสเป็นสิ่งบ่ง ชี้ว่าฆราวาสมีบทบาทหรือ"อำนาจ"ในการกำหนดความเป็นไปของพุทธศาสนาในประเทศไทยมากขึ้น เรื่อย ๆ ยิ่งคณะสงฆ์แสดงตัวให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาทั้งในด้านคุณธรรมและสติปัญญาก็ยิ่งขาดพลัง ในการชักนำให้ผู้คนเชื่อฟังและปฏิบัติตามแนวทางของคณะสงฆ์ แม้คณะสงฆ์จะใช้อำนาจรัฐในการ จัดการกับนิกายใหม่ ๆ ที่แข็งขึ้น เช่น ขับไล่ให้ออกไปจากคณะสงฆ์ไทย หรือผลักไล่ให้พ้นจากเพศ บรรพชิต แต่ก็ไม่สามารถยับยั้งประชาชนไม่ให้ไปเลื่อมใสนิกายดังกล่าวหรือนับถือในความเป็นพระของ บุคคลในนิกายดังกล่าวได้ ดังเห็นได้จากกรณีสันติอโศก

ควรกล่าวด้วยว่า ความเสื่อมโทรมตกต่ำภายในคณะสงฆ์เอง เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้เกิดนิกายใหม่ ๆ ขึ้นมาเพื่อปฏิรูปคณะสงฆ์ หลังจากที่พบว่าผู้นำในคณะสงฆ์นั้นแท้ที่จริงก็เป็นส่วนหนึ่งของปัญหาด้วย สันติอโศกเป็นเพียงหัวขบวนของนิกายใหม่ ๆ ที่จะเกิดขึ้นในยุคนี้เพื่อมุ่งปฏิรูปคณะสงฆ์หรือพุทธศาสนา ในขณะที่นิกายอื่น ๆ นั้นเกิดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ที่จำกัดกว่า คือเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้เลื่อมใสที่ไม่สมหวังจากพระสงฆ์ทั่วไป หรือเพียงเพราะว่ามีความเชื่อและการปฏิบัติที่แตกต่างไปจากพระสงฆ์ส่วนใหญ่ นิกายอย่างหลังนี้มีแนวโน้มที่จะอยู่อย่างเงียบ ๆ ไม่แยกตัวอย่างเปิดเผย เพราะไม่ได้คิดเปลี่ยนแปลงคณะสงฆ์หรือขยายตัวแสวงหาสาธุศิษย์ เว้นเสียแต่จะถูกกดดันจากคณะสงฆ์จนต้องลุกขึ้นมาประท้วงคัดค้าน หรือหากว่าคณะสงฆ์เกิดภาวะยุ่งเหยิงวุ่นวาย หรือภาวะอนาธิปไตย จนส่วนกลางไม่สามารถคุมได้ เมื่อนั้นก็จะมีนิกายต่าง ๆ แสดงตัวอย่างเปิดเผย

๔. ปัญหาความขัดแย้งใหม่ ๆ ทางด้านพระธรรมวินัย

โลกาภิวัตน์ได้ทำให้แนวคิดและความเคลื่อนไหวใหม่ ๆ จากต่างประเทศรวมทั้งจากวงการพุทธศาสนาในส่วนอื่นของโลก มาสู่การรับรู้ของชาวพุทธไทยมากขึ้นอย่างไม่เคยมีมาก่อน สิ่งก็ตามมาก็คือเกิดความเคลื่อนไหวใหม่ ๆ ในวงการพุทธศาสนาของไทย ซึ่งอาจนำไปสู่ข้อขัดแย้งทางด้านพระธรรมวินัย ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือ การเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีภิกษุณีในเมืองไทย ซึ่งมีความหนักแน่นมากขึ้นเมื่อมีคนไทยไปบวชสามเณรีที่ประเทศศรีลังกา การบวชภิกษุณีเป็นประเด็นหนึ่งซึ่งมีการกล่าวถึงกันมากในวงการชาวพุทธนานาชาติโดยเฉพาะในทศวรรษที่ผ่านมา เช่นเดียวกับที่นักบวชหญิงเป็นประเด็นถกเถียงอย่างกว้างขวางในวงการคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก แน่แน่นอนว่าประเด็นดังกล่าวเป็นผลจากการที่ทั่วโลกตื่นตัวในเรื่องสิทธิสตรีมากขึ้น ตามเจริธัมมนันทาเป็นปรากฏการณ์ทางพุทธศาสนาของไทยที่แยกไม่ออกจากการเชื่อมโยงสัมพันธ์กับวงการพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ ไม่เฉพาะศรีลังกาเท่านั้น หากยังโยงไปถึงไต้หวัน(ซึ่งเป็นที่มาของภิกษุณีในศรีลังกา)และสหรัฐอเมริกา (ซึ่งเป็นแห่งแรกที่เริ่มมีการบวชภิกษุณีให้แก่หญิงไทย)

ขณะเดียวกันความคิดใหม่ ๆ จากต่างประเทศ(รวมทั้งจากนิกายอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เถรวาท)ก็อาจทำให้เกิดการตีความทางด้านพระธรรมวินัยที่ผิดแผกจากจารีตเดิม และดังนั้นจึงอาจนำไปสู่ข้อโต้แย้งถกเถียงอย่างกว้างขวางได้ ข้อเขียนของพระมโน เมตตานันโทที่วิพากษ์วิจารณ์เนื้อหาและสถานะของพระไตรปิฎก อาทิเรื่องปริณิพพานของพระพุทธเจ้า และการสังคายนาครั้งที่ ๑ นั้นเป็นตัวอย่างหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากแวดวงวิชาการตะวันตก ซึ่งแปลกไปจากแนวคิดแบบเถรวาทของไทย

เชื่อว่าความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับนานาชาติที่เกิดขึ้นได้ง่ายและกว้างไกลกว่าแต่ก่อน อันเป็นผลจากกระแสโลกาภิวัตน์จะทำให้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ ๆ อีกมากมายในทางพุทธศาสนาที่กลายเป็นข้อโต้แย้งถกเถียงในทางธรรมวินัย

๕. ช่องว่างระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาสที่ต่างกว้างขึ้น

กระแสโลกาภิวัตน์ได้นำความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางและรวดเร็วมาสู่สังคมไทย ขณะที่ฆราวาสโดยเฉพาะในเมืองเข้าไปรับรู้และเกี่ยวข้องกับเปลี่ยนแปลงนี้อย่างเต็มที่ พระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังเก็บตัวอยู่ในวัด ไม่ไปรับรู้กับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงเกิดช่องว่างกับฆราวาสมากขึ้น และนับวันช่องว่างดังกล่าวจะไม่จำกัดแต่เฉพาะเรื่องทางโลก หากยังรวมไปถึงเรื่องทางธรรม ทำให้ไม่สามารถเท่าทันสถานการณ์ต่าง ๆ แม้กระทั่งในวงการพุทธศาสนาเอง ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือการที่พระสงฆ์จำนวนไม่น้อยหลงเชื่อตามบุคคลบางกลุ่มที่โจมตีใส่ร้ายพระธรรมปิฎกว่าเป็นคอมมิวนิสต์บ้าง รับแผนคริสต์บ้าง หรือบ่อนทำลายพุทธศาสนาบ้าง เพียงเพราะว่าผู้ที่มากล่าวร้ายพระธรรมปิฎกนั้นเป็นพระสังฆาธิการและนายทหารชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น ในขณะที่ฆราวาสนับวันจะศรัทธาในพระธรรมปิฎกมากขึ้นเนื่องจากได้รับรู้ผลงานของท่านมากขึ้น ทักษะคติที่แตกต่างกันในกรณีพระธรรมปิฎกเป็นเครื่องชี้ให้เห็นเป็นอย่างดีถึงช่องว่างทางความรู้และสติปัญญาระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาสที่สนใจพุทธศาสนา ซึ่งในแง่หนึ่งก็เป็นภาพสะท้อนช่องว่างระหว่างชนบทกับเมืองด้วย

การเติบโตใหญ่ของพุทธศาสนาแบบฆราวาส หรือการขยายตัวของแวดวงฆราวาสที่ศึกษาเรียนรู้พุทธศาสนาจากฆราวาสด้วยกันสะท้อนถึงความรู้ความสามารถของฆราวาสที่เพิ่มมากขึ้น โดยมีเทคโนโลยีและเงื่อนไขของสังคมสมัยใหม่เป็นปัจจัยเอื้ออำนวย สิ่งนี้อาจเกิดขึ้นตามมาก็คือฆราวาสจำนวนมากขึ้นจะไม่เห็นความจำเป็นต้องพึ่งพาพระสงฆ์ ทำให้ช่องว่างต่างกว้างขึ้นจนกลายเป็นความเหินห่างหมิ่นเหม่ต่อกัน ช่องว่างดังกล่าวในที่สุดอาจนำไปสู่ข้อขัดแย้งได้ โดยเฉพาะเมื่อมีความคิดเห็นแตกต่างกัน ซึ่งมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นได้ง่ายเนื่องจากฆราวาสได้รับรู้แนวคิดใหม่ ๆ รวมทั้งวิถีการตีความธรรมจากแหล่งอื่น ๆ ที่ต่างไปจากพระสงฆ์ เป็นไปได้ว่าความขัดแย้งใหม่ ๆ ทางด้านพระธรรมวินัยที่กล่าวมาในข้อก่อนอาจเป็นได้ทั้งภาพสะท้อนและผลของความแตกต่างทางความคิดของระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาส ดังกรณีภิกษุณี ซึ่งพระสงฆ์ส่วนใหญ่จะคัดค้าน ในขณะที่ฆราวาสเป็นอันมากสนับสนุน

๖. การเกิดขบวนการชาวพุทธแบบปฏิภิกขุต่อต้าน

ปรากฏการณ์ใหม่ ๆ ในวงการพุทธศาสนาที่สั่นคลอนความเชื่อและสร้างความวิตกสับสนแก่ชาวพุทธโดยเฉพาะพระสงฆ์นับวันจะมีมากขึ้น ไม่เฉพาะแต่กรณีภิกษุณีและข้อเขียนของพระมโน เมตตา นันทโทเท่านั้น ชาวอีสานเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์และการที่สถาบันสงฆ์ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักโดยสื่อมวลชน ซึ่งทำให้ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ตกต่ำลงอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน เมื่อผนวกกับความเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ในสังคมที่พระสงฆ์ส่วนใหญ่ตามไม่ทันหรือไม่สามารถเข้าใจ จนเกิดช่องว่างและความขัดแย้งกับฆราวาส ตามมาด้วยการไม่ได้รับความเชื่อถือดังแต่ก่อน เหล่านี้ล้วนทำให้พระสงฆ์อยู่ในสภาพสับสนวุ่นวาย สูญเสียความมั่นใจและรู้สึกเป็นฝ่ายถูกกระทำ ดังนั้นจึงง่ายที่จะมีปฏิภิกขุแบบปกป้อง

ตนเอง ประกอบกับพระสงฆ์ตลอดจนคนไทยทั่วไป มักจะเชื่อเรื่องมือที่สามอยู่แล้ว อาการปกป้องตนเองจึงมักจะแสดงออกด้วยการโทษปัจจัยภายนอกกว่า เป็นตัวการก่อเรื่องวุ่นวาย หวังสันคลอนศรัทธาที่ประชาชนมีในพระสงฆ์ โดยมีจุดหมายสูงสุดคือบ่อนทำลายพุทธศาสนา ในระยะหลังกระแสต่อต้านคริสต์จึงเกิดขึ้นบ่อยครั้งในหมู่พระสงฆ์ และง่ายมากที่จะใช้กระแสนี้ในการกระตุ้นชาวพุทธให้เคลื่อนไหวในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการเคลื่อนไหวในลักษณะต่อต้าน อาทิ การต่อต้านการโอนงานด้านพุทธศาสนาไปขึ้นกับคณะกรรมการศาสนาและวัฒนธรรมแห่งชาติ ตามที่กำหนดในร่างเดิมของพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ การต่อต้านดังกล่าวสัมฤทธิ์ผลเนื่องจากเกิดความวิตกวางานพุทธศาสนาจะอยู่ในการครอบงำของต่างศาสนาซึ่งมีตัวแทนอยู่ในคณะกรรมการดังกล่าวในจำนวนที่มากกว่าตัวแทนฝ่ายพุทธ กระแสต่อต้านคริสต์นี้ปลุกง่ายและเห็นผลเร็วแม้กระทั่งเวลาเอามาใช้ในการโจมตีใส่ร้ายพระธรรมปิฎกว่าเป็นฝ่ายคริสต์ พระสงฆ์ก็ยังหลงเชื่อได้อย่างสนิทใจ เชื่อว่ากระแสต่อต้านคริสต์จะยังเกิดขึ้นได้เรื่อย ๆ ตราบใดที่คณะสงฆ์ยังมีสภาพเรรวนตกต่ำอยู่

ปฏิริยาต่อต้านนี้มีได้มีกับศาสนาคริสต์เท่านั้น หากยังมีกับกลุ่มคนอื่น ๆ อีก รวมทั้งกับฆราวาส ดังเห็นได้จากกระแสต่อต้าน"ฆราวาสปกครองพระ"ซึ่งถูกปลุกขึ้นในหมู่พระสงฆ์ทั่วประเทศหลังเกิดกรณีธรรมกาย ซึ่งทำให้มหาเถรสมาคมถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนัก บุคคลในแวดวงวัดพระธรรมกายเกี่ยวข้องกับการปลุกกระแสนี้เพียงใด ไม่ใช่ประเด็นที่จะกล่าวในที่นี้ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ในลักษณะปฏิริยาต่อต้านเช่นเดียวกับกรณีศาสนาคริสต์ (กระแสต่อต้าน"ฆราวาสปกครองพระ" ยังเป็นตัวอย่างที่ชี้ถึงช่องว่างและความขัดแย้งระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาสซึ่งมีแนวโน้มจะถ่างกว้างขึ้น)

การชุมนุมของพระสงฆ์และฆราวาสนับพันหน้ารัฐสภาเพื่อเรียกร้องกระทรวงพระพุทธศาสนาและประท้วงต่อต้านสมาชิกวุฒิสภาที่ไม่เห็นด้วยกับการก่อตั้งกระทรวงดังกล่าวเมื่อเดือนกันยายน ๒๕๔๕ เป็นตัวอย่างล่าสุดของปรากฏการณ์ดังกล่าว ขบวนการชาวพุทธที่มีลักษณะปฏิริยาต่อต้านนี้มีแนวโน้มว่าจะเกิดมากขึ้นเพราะความตกต่ำของคณะสงฆ์ตลอดจนความเสื่อมโทรมของพุทธศาสนาโดยรวมจะปรากฏให้เห็นมากขึ้นเรื่อย ๆ แม้ปัจจัยภายในจะเป็นหลักก็ตาม แต่คนเป็นอันมากจะปักใจเชื่อว่าปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นแผนทำลายพุทธศาสนา และผู้ที่อยู่เบื้องหลังคือต่างศาสนาโดยเฉพาะศาสนาคริสต์ ทศณะดังกล่าวย่อมทำให้ปฏิริยาของขบวนการชาวพุทธกลุ่มนี้มีแนวโน้มดุเดือดและก้าวร้าวยิ่งขึ้น เพราะเป็นการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของศาสนาที่ตนนับถือ ที่น่าสังเกตก็คือความเชื่อในเรื่อง "การสมคบคิดของศัตรูที่แฝงตัว" (conspiracy theory) ของชาวพุทธกลุ่มนี้แม้จะคล้ายกับความเชื่อของขบวนการเคร่งคัมภีร์ที่เรียกว่า fundamentalist "แต่ขบวนการชาวพุทธดังกล่าว ยังไม่ถึงขั้นที่จะพัฒนาไปเป็น

* ขบวนการเคร่งคัมภีร์แบบ fundamentalist ทั่วโลกมีลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่งคือเชื่อว่ามิดิตรูคบคิดทำลายศาสนาของตน ศัตรูดังกล่าวมักจะเป็นต่างชาติ มีอำนาจเงินและอำนาจการเมืองมหาศาล เช่น ขบวนการเคร่งคัมภีร์

ขบวนการเคร่งคัมภีร์หรือfundamentalist อย่างที่เกิดในประเทศอื่น ๆ กล่าวคือ ยังไม่ถึงขั้นที่จะเรียกร้องความเป็นพุทธแท้หรือกลับไปหาคุณค่าและวิถีปฏิบัติแบบอดีต(ตามที่เข้าใจ)อย่างเต็มที่ แม้จะพยายามเรียกร้องให้มีการยกฐานะพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติอย่างเป็นทางการโดยอ้างเหตุผลทางประวัติศาสตร์ก็ตาม ที่สำคัญขบวนการดังกล่าวไม่ได้ต่อต้านความทันสมัยหรือคุณค่าสมัยใหม่อย่างดุเดือดทั้งในระดับวิถีชีวิต และในระดับสังคมอันแสดงออกด้วยการต่อสู้ทางการเมืองอย่างขบวนการfundamentalist ส่วนใหญ่ในต่างประเทศ

อย่างไรก็ตามเป็นไปได้ว่าในอนาคตอาจมีขบวนการชาวพุทธแบบ fundamentalist หากมีความรู้สึกรุนแรงว่ากระแสโลกาภิวัตน์ ได้คุกคามบั่นทอนพุทธศาสนาอย่างหนักหรือผลักดันพุทธศาสนาถอยร่นไปอยู่ที่"ชายขอบ"ของสังคมไทย

ข. ปัญหาจากภายนอก

๑. ความยากไร้ในสังคม

กระแสโลกาภิวัตน์ได้เป็นเครื่องมือสำคัญในการแผ่ขยายระบบทุนนิยมให้ครอบคลุมทั่วทั้งโลกอย่างไม่มีขอบเขตในนามการค้าเสรี ประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจได้ใช้แรงกดดันทั้งโดยตรงและโดยอ้อมผ่านองค์กรโลก เช่น ธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ และองค์การการค้าโลก ทำให้ทุกประเทศต้องเปิดเสรีทางการค้า การเงิน และการลงทุน กฎหมาย สิ่งที่มาคือนโยบาย และมาตรการต่าง ๆ ที่ขัดขวางหรือสวนทางกับการเปิดเสรีดังกล่าวได้ถูกยกเลิกลงไปตามลำดับ เปิดโอกาสให้อำนาจทุนเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน หรือนำทรัพยากรเหล่านั้นไปใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ต่ออำนาจทุน เช่น เปลี่ยนแม่น้ำลำธารให้กลายเป็นแหล่งระบายของเสียจากโรงงาน หรือกั้นน้ำเพื่อผลิตไฟฟ้าแทน ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายแหล่งยังชีพของคนยากคนจน ขณะเดียวกันตลาดเสรีที่ไร้ข้อจำกัดซึ่งรวมไปถึงการแปรรูปกิจการของรัฐ ไม่เพียงแต่จะทำให้บริษัทต่างชาติสามารถเข้ามาผูกขาดทางด้านอาหาร พืชผลและอุปกรณ์การเกษตร พลังงาน ตลอดจนการค้าและการบริการต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้นเท่านั้น หากยังทำให้สิ่งจำเป็นต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ทั้งที่เป็นรูปธรรมเช่น น้ำ และที่เป็นนามธรรมเช่น การศึกษาโดยเฉพาะระดับอุดมศึกษา กลายเป็นสินค้าที่ตกอยู่ภายใต้กลไกตลาด ซึ่งง่ายที่จะถูกผลักดันให้มีราคาแพง และประชาชนเข้าถึงได้ยากขึ้น อีกทั้งยังทำ

อิสลามตั้งแต่ขบวนการของโคไมนีไปจนถึงกลุ่มอัลเคดดาต่างเชื่อว่ามีเครือข่ายระดับโลกซึ่งนำโดยสหรัฐและยิวกำลังมุ่งทำลายศาสนาอิสลาม ส่วนขบวนการเคร่งคัมภีร์ในสหรัฐซึ่งแนบชิดกับขบวนการขวาใหม่ (New Right) ก็เชื่อว่าความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมของประชาชนอเมริกัน เป็นเพราะการสมคบคิดของสหภาพโซเวียต กลุ่มนายทุนย่านวอลล์สตรีท กลุ่มยิว ไอเอ็มเอฟ และธนาคารโลก บ้างก็เชื่อว่าสหรัฐกำลังจะถูกปกครองด้วย "รัฐบาลโลก" ซึ่งประกอบด้วยสหประชาชาติ ไอเอ็มเอฟ องค์การการค้าโลก ซึ่งเป็นพวกต่อต้านพระเจ้า (anti-christ) (Armstrong 2000: 272,322,Castells 1997: 26)

ให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ยากที่จะแข่งขันกับต่างประเทศได้ นำไปสู่การล้มละลายของเกษตรกรและผู้ประกอบการรายย่อย ยิ่งไปกว่านั้นภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งถูกกำหนดโดยอำนาจทุนดังกล่าว ยังทำให้มาตรการต่าง ๆ ที่เคยปกป้องช่วยเหลือคนยากจน เช่น สวัสดิการทางสังคม หรือเงินอุดหนุนเกษตรกรรายย่อย ถูกตัดทอนลงไปเรื่อย ๆ ในนามการค้าเสรีเช่นกัน

ผลก็คือผู้คนมีความเป็นอยู่ฝืดเคืองขึ้น แบกรับภาระจากมลภาวะมากขึ้น คนส่วนใหญ่หากไม่เจอลงไปก็จะถูกคนรวยทิ้งห่างไปไกลขึ้น และถูกเอาเปรียบได้ง่ายขึ้น ทั้งโดยตรงและโดยผ่านรัฐซึ่งอยู่ในอำนาจของคนมั่งมี

ยิ่งโลกเข้าสู่โลกาภิวัตน์แบบเศรษฐกิจเสรีมากเท่าไร ผู้คนก็ยากจนมากขึ้นเท่านั้น พร้อม ๆ กับช่องว่างที่ถ่างกว้างขึ้นระหว่างคนรวยกับคนจน เห็นได้จากข้อมูลต่อไปนี้ (Castells: 80-81)

- ระหว่างปี ๑๙๗๐-๑๙๘๕ ทั้ง ๆ ที่ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติทั่วโลกเพิ่มร้อยละ ๔๐ แต่จำนวนคนยากจนกลับเพิ่มร้อยละ ๑๗
- ขณะที่ประชาชน ๒๐๐ ล้านคนมีรายได้ลดลงระหว่างปี ๑๙๖๕-๑๙๘๐ แต่ ๑๔ ปีให้หลัง คือระหว่างปี ๑๙๘๐-๑๙๙๕ ประชาชนที่มีรายได้ลดลงได้เพิ่มขึ้นเป็น ๑,๐๐๐ กว่าล้านคน
- ในช่วง ๓๐ ปีที่ผ่านมา ประชากรโลก ๑ ใน ๕ ที่อยู่ระดับล่างมีรายได้รวมกันแล้วลดลงจากร้อยละ ๒.๓ ของสินทรัพย์ทั่วโลก มาเป็นร้อยละ ๑.๔ ขณะที่ประชากร ๑ ใน ๕ ที่อยู่บนสุดมีรายได้รวมกันแล้ว เพิ่มขึ้นจากร้อยละ ๗๐ เป็นร้อยละ ๘๕

ควรกล่าวด้วยว่าความยากจนที่รุนแรงขึ้นพร้อม ๆ กับช่องว่างที่ถ่างกว้างขึ้น มิได้เกิดขึ้นเฉพาะในประเทศโลกที่สามเท่านั้น แม้กระทั่งในสหรัฐอเมริกา คนจนก็เพิ่มจำนวนขึ้น ดังมีสถิติว่า ผู้ที่มีรายได้ต่ำ กว่าเส้นยากจนได้เพิ่มจากร้อยละ ๑๑.๑ ในปี ๑๙๗๓ มาเป็นร้อยละ ๑๔.๕ ในปี ๑๙๙๔ ขณะเดียวกันคนที่ยากจนขึ้นแล้ว (มีรายได้ต่ำกว่าร้อยละ ๕๐ ของเส้นความยากจน) ก็เพิ่มมากขึ้น จากจำนวนร้อยละ ๓๐ ของคนยากจนทั้งหมดในปี ๑๙๗๕ เพิ่มเป็นร้อยละ ๔๐.๕ ในปี ๑๙๙๔ ทางด้านช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนในสหรัฐก็ถ่างกว้างขึ้นเช่นกัน ดังเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่า ขณะที่คนร้อยละ ๑ ที่อยู่บนสุดมีรายได้เพิ่มขึ้นร้อยละ ๒๘.๓ ระหว่างปี ๑๙๘๓-๑๙๙๒ แต่คนร้อยละ ๔๐ ที่อยู่ล่างสุดมีรายได้ลดลงร้อยละ ๔๙.๗

๒. ความขัดแย้งและความรุนแรงในสังคมเพิ่มมากขึ้น

ช่องว่างทางเศรษฐกิจที่ถ่างกว้างขึ้นอย่างรวดเร็วระหว่างคน ๒ กลุ่มซึ่งมีความสามารถไม่เท่ากันในการแสวงหาผลประโยชน์จากกระแสโลกาภิวัตน์ ย่อมทำให้เกิดประชาชน ๒ ฝ่ายขึ้นในสังคม ซึ่งนับวันจะต่างกันทั้งวิถีชีวิตและความรับรู้ จึงเกิดความเหินห่างหมางเมินกันมากขึ้นราวกับอยู่กันคนละประเทศ สภาพเช่นนี้ย่อมนำไปสู่ความร้าวฉานเป็นปฏิปักษ์กันในสังคมได้ง่าย เพราะขณะที่อีกฝ่ายมีอำนาจใน

การแข่งชิงทรัพยากรได้มากขึ้น อีกฝ่ายซึ่งหลังชนฝาอยู่แล้วก็จะต่อสู้คัดค้าน ความขัดแย้งจะเกิดขึ้น
ครั้งแล้วครั้งเล่าและนำไปสู่ความรุนแรงในที่สุด

ช่องว่างทางเศรษฐกิจยังทำให้อาชญากรรมแพร่ระบาดขึ้น โดยเฉพาะเมื่อทุนได้ดินผิวกฎหมาย
ขยายเครือข่ายอย่างกว้างขวางโดยอาศัยประโยชน์จากกระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้โยกย้ายทุน กำลังคน
และเทคโนโลยีอย่างไร้ขีดจำกัด สามารถเชื่อมโยงประสานงานกับทุนได้ดินประเทศต่าง ๆ จนยากที่รัฐ
จะปราบปรามได้ (Martic & Schumann: 208-210) ทุนได้ดินเหล่านี้มีรายได้จากการค้ายาเสพติด ค้าผู้
หญิงและเด็ก ค้าอาวุธเถื่อน การพนัน การขนย้ายผู้คนข้ามประเทศ ซึ่งนอกจากจะต้องใช้ความรุนแรง
เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบธุรกิจแล้ว สินค้าและบริการที่นำมาขายก็เป็นบ่อเกิดของอาชญากรรมใน
สังคม โดยเฉพาะยาเสพติด ยิ่งรัฐมีนโยบายใช้ความรุนแรงกับเครือข่ายของทุนได้ดินดังกล่าว ความรุนแรง
ก็มีแต่จะเพิ่มมากขึ้น

จะว่าไปแล้วทุนได้ดินและเครือข่ายอาชญากรรมมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับกระแสโลกาภิ
วัตน์ ในด้านหนึ่งมันเติบโตอย่างรวดเร็วได้เพราะอาศัยแรงหนุนจากโลกาภิวัตน์ โดยนอกจากจะใช้
ประโยชน์จากโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจในการโยกย้ายทุน คน และเทคโนโลยีดังกล่าวแล้ว ยังได้
ประโยชน์จากโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม ซึ่งทำให้บริโภคนิยมแพร่สะพัด และสะกดให้ผู้คนจำนวนมาก
แห่กันมาเป็น"ลูกค้ำ" ซื้บริการของเครือข่ายทุนได้ดิน ไม่ว่า เล่นการพนัน เทียวผู้หญิง หรือซื้อขายเส
พติด แต่ในอีกด้านหนึ่งทุนได้ดินก็คือเหยื่อที่ถูกทอดทิ้งจากกระแสโลกาภิวัตน์ หรือถูกผลักให้ไปอยู่ชาย
ขอบของโลกาภิวัตน์ กลุ่มอิทธิพลได้ดินเหล่านี้จำนวนไม่น้อยมาจากภาคเศรษฐกิจที่เสื่อมโทรมในยุค
โลกาภิวัตน์^๓ ใช่แต่เท่านั้นกำลังคนที่ถูกดึงเข้ามาทำงานให้กับเครือข่าย ส่วนใหญ่ก็เป็นคนยากจนที่เป็น
เหยื่อของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ กล่าวได้ว่าเครือข่ายทุนได้ดินข้ามชาติเวลานี้เป็นความพยายาม
ของคนยากจนและคนชายขอบซึ่งต้องการมีที่ยืนในกระแสโลกาภิวัตน์ โดยเลือกที่จะใช้วิธีการตามแบบ
ของตน ได้แก่การเชื่อมต่อกับโลกาภิวัตน์แบบได้ดิน

๓. บริโภคนิยมแพร่หลาย

กระแสโลกาภิวัตน์ไม่เพียงแต่เสริมความเข้มแข็งให้แก่โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่สนองอำนาจทุน
เท่านั้น หากยังเสริมสร้างทัศนคติและค่านิยมที่เป็นประโยชน์ต่ออำนาจทุนอีกด้วยได้แก่บริโภคนิยม ใน
ด้านหนึ่งวัตถุนิยมและบริโภคเป็นผลสืบเนื่องจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจดังกล่าว ที่ถือเอาความเจริญ
เติบโตทางวัตถุและเงินตราเป็นเป้าหมายสูงสุด โดยกระตุ้นความเห็นแก่ตัวเพื่อเป็นพลังขับเคลื่อน

^๓ ตัวอย่างที่เด่นชัดคือกลุ่มค้าโคเคนในโคลัมเบีย ๓ กลุ่ม กลุ่มเมเดลินเคยคุมอุตสาหกรรมทอผ้า ส่วนกลุ่มกาสิเคยคุม
อุตสาหกรรมน้ำตาล อุตสาหกรรมทั้งสองล้มละลายเมื่อมีการแข่งขันอย่างเข้มข้นในตลาดโลกในทศวรรษ ๑๙๗๐ ใน
ทำนองเดียวกันกลุ่มนโยบายค้าซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางการทำเหมืองมรกตก็ประสบวิกฤต ทั้ง ๓ กลุ่ม จึงหันมาเอาดีทางค้า
ยาเสพติด (Castells 1988: 198-199)

เศรษฐกิจ โดยที่โครงสร้างดังกล่าวยังไปกำหนดการศึกษาและก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในสังคมที่เน้นการแข่งขันและถือเอาผลตอบแทนทางวัตถุเป็นหลัก ในอีกด้านหนึ่งบริโภคนิยมก็เป็นผลโดยตรงจากสื่อในยุคโลกาภิวัตน์ที่ถูกอำนาจทุนครอบงำจนมุ่งกระตุ้นการบริโภคเป็นหลัก ไม่ใช่แต่สื่อโฆษณาเท่านั้น กระทั่งสื่อข้อมูลข่าวสารก็ถูกกำหนดด้วยจุดมุ่งหมายดังกล่าว จนมีเนื้อหาและรูปแบบที่ไม่ต่างจากความบันเทิง คือเสนอขายความตื่นเต้น น่าตื่นตาตื่นใจ ในขณะที่สื่อบันเทิงก็เต็มไปด้วยทัศนะวัตุนิยมและส่งเสริมบริโภคนิยมไม่โดยตรงก็โดยอ้อม

ทุกวันนี้วัตถุนิยมและบริโภคนิยมได้แพร่หลายเข้าไปในทุกส่วนของสังคม แม้กระทั่งวัฒนธรรมประเพณี ก็ถูกแปรเป็นสินค้าสนองการบริโภค คือมีไว้เพื่อดูเพื่อเที่ยว มีไว้เพื่อเชื่อมโยงตนเองกับชุมชนหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือร่วมกัน ใช้แต่เท่านั้นวัตถุนิยมและบริโภคนิยมยังซึมเข้าไปในทุกมิติของชีวิต ทำให้ผู้คนยึดถือเอาสิ่งเสพเป็นเป้าหมายชีวิต รวมทั้งเอาคุณค่าและความหมายของตัวตนไปผูกติดกับสิ่งเสพ ตนจะมีคุณค่าความสำคัญเพียงใด แม้กระทั่งสำนึกว่าตนเป็นใคร ก็ขึ้นอยู่กับว่าตนบริโภคอะไร คือ กินอะไร ใช้ยี่ห้อใด เที่ยวที่ไหน การเอาสิ่งเสพเป็นเป้าหมายชีวิตทำให้ผู้คนสัมพันธ์กันด้วยผลประโยชน์มากขึ้น และมีความสัมพันธ์อย่างฉาบฉวย แม้กระทั่งความรักในครอบครัวก็ต้องแสดงด้วยการให้วัตถุหรือปรนเปรอการบริโภค ความสัมพันธ์ที่มีวัตถุสิ่งเสพหรือผลประโยชน์เป็นตัวกลางนั้นเป็นความสัมพันธ์ที่เปราะบางร้าวฉานได้ง่าย ทัศนคติดังกล่าวนี้วันจะแทรกซึมเข้าไปในความสัมพันธ์ทุกชนิดไม่เว้นแม้ในครอบครัวและชุมชน ผลคือ เกิดความร้าวฉานในครอบครัวและความแตกแยกในชุมชนไปทั่วทุกหัวระแหง ทั้งนี้ยังไม่ต้องพูดถึงการเอารัดเอาเปรียบและการก่ออาชญากรรมอันเป็นผลจากวัตถุนิยมและบริโภคนิยมโดยตรง

๔.วิกฤตการณ์ทางจิตวิญญาณ

มักกล่าวกันว่าโลกาภิวัตน์ทำให้โลกเล็กลงและคนในโลกใกล้ชิดมากขึ้น แต่ในสภาพที่เป็นอยู่ โลกาภิวัตน์มีแต่จะทำให้คู่แข่งหรือปรปักษ์ทางด้านผลประโยชน์เข้ามารวมกันอยู่ในเวทีที่เล็กลง การแข่งขันแย่งชิงและดิ้นรนปกป้องผลประโยชน์ในยุคโลกาภิวัตน์จึงนับวันจะดุเดือดเข้มข้นมากขึ้น ผลตามมาก็คือผู้คนเกิดความเครียดความวิตกกังวลมากขึ้น ควบคู่ไปกับความโกรธเกลียดซึ่งไม่เพียงส่งผลถึงความสัมพันธ์กับผู้อื่นเท่านั้น หากยังเผาลนจิตใจตนเองให้ร้อนรุ่มไปด้วย ความผันผวนปรวนแปรอย่างรวดเร็วและกว้างไกลทำให้ผู้คนเกิดความไม่มั่นใจในสถานะของตนเอง ซึ่งคุมนำน้อยลงทุกที

ความทุกข์ที่เพิ่มขึ้นนี้ วัตถุนิยมและบริโภคนิยมอาจช่วยผ่อนคลายได้ แต่ก็ชั่วคราวเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้นความอยากที่ถูกกระตุ้นด้วยวัตถุนิยมและบริโภคนิยมก็เป็นความทุกข์อยู่ในตัวเองอยู่แล้ว แม้จะคลายไปเมื่อได้สิ่งปรนเปรอตามต้องการ แต่ไม่นานความอยากก็จะเพิ่มขึ้นอีกหรือแปลกไปจากเดิม ผลักดันให้ต้องดิ้นรนขวบหาไปหามาหรือแย่งชิงมาอีก ครั้นได้มาแล้วก็ยังต้องการอีกไม่จบสิ้น

เมื่อมองลึกลงไป ความทุกข์พื้นฐานของผู้คนก็คือความรู้สึกพร่อง การเปรียบเทียบกับผู้อื่นโดยเฉพาะจากการนำเสนอของสื่อซึ่งไร้พรมแดน ทำให้ผู้คนรู้สึกด้อยเสมอเมื่อพบว่าตนยังมีน้อยกว่าคนอื่น ชี้อย่างคนอื่น ไม่ดูดีเหมือนคนอื่น สื่อที่ถูกครอบงำโดยบริโภคนิยมในด้านหนึ่งทำให้ผู้คนเกิดความต้องการที่เลอเลิศสูงส่งราวกับฝันกลางวัน แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ทำให้ผู้คนไม่พอใจกับสภาพปัจจุบันของตน ไม่ว่าจะป็นรถที่ตนมี สถานะที่เป็นอยู่ หรือรูปร่างทรวดทรงของตน รวมทั้งไม่พอใจกับความทุกข์ที่ตนกำลังเผชิญหรือเผชิญไปแล้ว (เพราะเผชิญไปแล้วไม่เห็นมีความสุขสดใสอย่างตัวพระเยซูในโฆษณา) ความขัดแย้งหรือช่องว่างที่เกิดจากความฝันกับความเป็นจริงทำให้ผู้คนรู้สึกพร่องตลอดเวลา และดังนั้นจึงต้องดิ้นรนมาเติมให้เต็ม แต่ก็ไม่เคยเต็มเสียที ไม่ว่าจะลดความอ้วน ผ่าตัดเสริมทรงเท่าไร ก็ยังรู้สึกว่าตนอ้วนไม่สวยสง่าอยู่นั่นเอง ทั้งนี้เพราะฝันกลางวันใหม่ ๆ จะถูกเนรมิตขึ้นมาเสมอเมื่อได้ดูโฆษณาชิ้นใหม่หรือเห็นพระเยซูคนใหม่ แต่ความพร่องดังกล่าวยังไม่เท่ากับความพร่องทางจิตวิญญาณที่เกิดจากความล้มเหลวในการพยายามยึดสิ่งเสพมาเป็นตัวตน หรือยืนยันความมีอยู่ของตัวตน ไม่ว่าจะเสพจะครอบครองมากเท่าไร ก็ยังรู้สึกอ้างว้าง เคว้งคว้าง ว่างเปล่า และแปลกแยกกับตนเอง เพราะลึก ๆ ก็รู้สึกถึงความไม่มีตัวตนในจิตไร้สำนึกนั่นเอง ยิ่งผู้คนนับวันจะอยู่อย่างโดดเดี่ยว ตัวใครตัวมัน มีสัมพันธภาพที่ฉาบฉวย ความอ้างว้างโดดเดี่ยวยิ่งเพิ่มมากขึ้น

ความทุกข์ดังกล่าวทำให้ความทุกข์ในระดับจิตวิญญาณแพร่หลายไปทุกหนแห่งที่บริโภคนิยมไปถึง

๕. ความเฟื่องฟูของลัทธิพิธีและศาสนาใหม่

ความหลากหลายทางด้านความเชื่อและการรับรู้ รวมไปถึงปัญหาทางจิตใจของผู้คนในยุคโลกาภิวัตน์ไม่เพียงทำให้ลัทธิพิธีเฟื่องฟูในวัดเท่านั้น หากยังทำให้เกิดลัทธิพิธีใหม่ ๆ มากมายนอกวัดและนอกพุทธศาสนา สำนักทรงที่ผุดขึ้นมากมายเป็นส่วนหนึ่งของลัทธิพิธีใหม่ ๆ ดังกล่าว แม้จะมีสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนามาเกี่ยวข้อง เช่น พระพุทธรูป หรือรูปปั้นพระเกจิอาจารย์ แต่ก็มีแบบแผนพิธีกรรมของตนเองที่ต่างไปจากพุทธศาสนา(เช่น พิธีไหว้ครู บูชาเทพ บวงสรวงเทวดา) โดยมีเวดวงสาวกที่ศรัทธาหนักถือและไปมาหาสู่กันเป็นประจำ ที่น่าสังเกตคือทั้งร่างทรงและลูกศิษย์จำนวนไม่น้อยเคยมีหรือมีอาชีพเกี่ยวข้องกับธุรกิจขนาดเล็กในเมือง อันเป็นผลสะท้อนของสภาพบีบรัดทางเศรษฐกิจ สังคม และจิตวิทยา (สุริยา: ๑๑๐)

แต่สำนักทรงเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น มีลัทธิพิธีอีกมากมายที่นำโดยฆราวาส มีทั้งที่สัมพันธ์กับความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะฝ่ายมหายาน หรือไม่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเลย เช่น ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ.๕ สุพรรณกัลยา แต่ลัทธิพิธีที่ไม่มีโครงสร้างและผู้นำดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่สำคัญเท่ากับลัทธิพิธีที่มีองค์กรรองรับโดยรวมศูนย์อยู่ที่ผู้นำ ลัทธิพิธีอย่างหลังนี้บางส่วนอาจเรียกว่าเป็นศาสนาใหม่ได้เลย อาทิ โยเร นิธิเรน ไชย เพราะสาธุศิษย์กลุ่มดังกล่าวถึงที่สุดแล้วจะถูกกำหนดให้ละทิ้ง

ศาสนาเดิมที่ตนนับถือ (ถึงแม้ศาสนาเดิมนั้นจะเป็นพุทธเถรวาทก็ตาม) และหันมานับถือศาสนาของกลุ่มดังกล่าวซึ่งมีคำสอนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของตนเอง(แม้จะนับถือพระพุทธรเจ้า แต่ก็เป็นคนละองค์กับพระศากยมุณีที่ฝ่ายเถรวาทนับถือ)

ลัทธิพิธีและศาสนาใหม่ดังกล่าวนี้วันจะมีมากขึ้นในเมืองไทย ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการขยายตัวของลัทธิพิธีและศาสนาใหม่จากต่างประเทศ อีกส่วนหนึ่งเกิดจากการคิดค้นผสมผสานภายในประเทศเองอันเป็นผลจากการรับรู้สัมผัสกับศาสนาและลัทธิในกายต่าง ๆ ในประเทศอื่น ๆ แนวโน้มที่ผู้คนจะเข้าลัทธิพิธีและศาสนาใหม่นับวันจะมีมากขึ้นเพราะตอบสนองความต้องการของคนเฉพาะกลุ่มได้ดีกว่าพุทธศาสนากระแสหลัก ซึ่งมีองค์กรที่ใหญ่โตเทอะทะและปรับตัวช้า

การที่ผู้คนมีแนวโน้มจะผลจากองค์กรขนาดใหญ่มาสู่องค์กรระดับเล็กหรือแยกมาอยู่โดด ๆ ในฐานะปัจเจกบุคคลนี้เป็นลักษณะเฉพาะตัวของยุคโลกาภิวัตน์ ทั้งนี้เพราะนับวันจะปรากฏชัดว่าองค์กรระดับชาตินั้นใหญ่เกินกว่าที่จะตอบสนองความต้องการของผู้คนในที่ต่าง ๆ ได้ (ขณะเดียวกันก็เล็กเกินกว่าที่จะแก้ปัญหาในระดับโลกได้) แนวโน้มเช่นนี้ด้านหนึ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์และการรวมกลุ่มขนาดเล็กเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตของผู้คน (ขณะที่อีกด้านหนึ่งก็เกิดการรวมตัวระดับนานาชาติเพื่อแก้ปัญหาที่ใหญ่กว่า) แนวโน้มดังกล่าวเกิดขึ้นทั่วทั้งโลกกับทุกวงการ ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และศาสนา นี่เป็นเหตุผลว่า ทำไมองค์กรศาสนาในระดับชาติที่ตั้งมานานจึงมีผู้ศรัทธาทยอยลง ขณะที่องค์กรศาสนาขนาดเล็ก ซึ่งรวมถึงลัทธิพิธีและศาสนาใหม่มีจำนวนมากขึ้น (Harper & LaBeau: 14-15) ในยุโรปซึ่งศาสนาหลักมีคือนับถือน้อยลง ปรากฏว่ามีลัทธิพิธีไม่น้อยกว่า ๑,๓๐๐ กลุ่ม ในขณะที่มีคนประมาณว่าทั่วโลกมีขบวนการศาสนาใหม่ประมาณ ๒๐,๐๐๐ กลุ่ม(Hirsh: 33) ตัวเลขนี้น่าต่ำกว่าความเป็นจริง เพราะเฉพาะญี่ปุ่นประเทศเดียว ก็มีกลุ่มลัทธิพิธีและนิกายต่าง ๆ ไม่น้อยกว่า ๒๒๐,๐๐๐ กลุ่ม โดยแต่ละกลุ่มมีศาสดาหรือเทพของตนเอง(The Economist 1999: 25)

ประเทศไทยถึงแม้จะไม่มีลัทธิพิธีและศาสนาใหม่มากมายขนาดนั้น แต่ศาสนาใหม่อย่างหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ก็คือ บริโศคนิยมเพราะมันได้กลายเป็นสิ่งยึดถือของผู้คนจำนวนมากเพื่อตอบสนองความพร่องทางจิตวิญญาณ(แม้จะได้ผลเพียงชั่วคราวก็ตาม) ในอีกด้านหนึ่งบริโศคนิยมนี้เองก็มีส่วนทำให้เกิดลัทธิพิธีและศาสนาใหม่ ๆ ขึ้นมามาก เพราะมันได้กระตุ้นความต้องการทางวัตถุซึ่งทำให้มีลัทธิพิธีและศาสนาใหม่ ๆ เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองหรือรองรับความต้องการดังกล่าว โดยที่บางครั้งไม่สนใจว่าถูกหรือผิดศีลธรรมหรือไม่ ขอเพียงแต่มีเงินเป็นรางวัล (Weller: 153) ในบางลัทธิพิธี ผู้คนไม่ได้เข้าหาเพื่อหวังความสำเร็จทางโลกเท่านั้น หากยังต้องการความสงบในจิตใจคลายความเครียด แต่ก็เข้าหาลัทธิพิธีและศาสนาใหม่ด้วยท่าทีแบบบริโศคนิยม นั่นคือไม่ต้องลงทุนถือศีล หรือลดละความอยากรู้อยากเห็นแก่ตัว เพียงแต่เปลี่ยนมุมมองหรือโลกทัศน์เท่านั้น ดังตัวอย่าง"ลัทธิพิธี"ของดีปรัก โขปรา (Leland & Power: 44) ลัทธิพิธีและศาสนาใหม่ที่สนองทั้งความสำเร็จทางโลกและความสงบทางจิตใจไปพร้อมกัน โดยไม่ต้องลงทุนลงแรง เพียงแต่มีเงินจ่ายค่าบริการนับวันจะมีมากขึ้น

ปัญหาทั้ง ๕ ประการที่กล่าวมาแม้จะเป็นปัญหาที่เกิดกับสังคมทั่วไป หรืออยู่"นอก"แวดวงพุทธศาสนาแต่ก็ล้วนมีผลกระทบต่อพุทธศาสนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อมอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ การแพร่หลายของลัทธิพิธีและศาสนาใหม่หมายถึงอะไร หากไม่ใช่การดึงคนออกจากพุทธศาสนากระแสหลักหรือคณะสงฆ์ ทำให้แวดวงของพุทธศาสนากระแสหลักหดแคบลงไปเรื่อย ๆ จนอาจกลายเป็นความเชื่อของคนส่วนน้อยในสังคมท่ามกลางลัทธิพิธีและศาสนาใหม่ ๆ มากมายที่รวมกัน"ยึด"พื้นที่ในสังคม แม้ว่าดูภายนอกลัทธิพิธีและศาสนาใหม่เหล่านี้ บางส่วนยังอยู่ในร่างของพุทธศาสนากระแสหลักก็ตาม (เช่น วัดพระธรรมกาย)

นอกจากนั้นลัทธิพิธีและศาสนาใหม่ดังกล่าวในที่สุดอาจเข้าไปมีอิทธิพลต่อคำสอนและการปฏิบัติของพุทธศาสนากระแสหลักจนถึงกับคลาดเคลื่อนจากหลักการเดิมก็ได้ เพราะจุดอ่อนของพุทธศาสนาก็คือการกลมกลืนกับลัทธิศาสนาอื่นได้ง่ายจนสูญเสียหลักการของตน ดังที่รับเอาอิทธิพลของฮินดูไปมากมายจนถูกฮินดูกลืนไปในที่สุด (ป.อ.ปยุตโต ๒๕๓๙ ก: ๕๕-๕๗)^{*} หรือการประสานกับไสยศาสตร์ในท้องถิ่นจนบางที่ถูกกลืนไป นั่นเป็นเรื่องราวในอดีต แต่ที่กำลังเกิดขึ้นแล้วในปัจจุบันก็คือการถูกศาสนาบริโภคนิยมกลืน จนกระทั่งพุทธพาณิชย์เฟื่องฟูไปทุกหนแห่ง ขณะที่วิถีชีวิตของพระสงฆ์ก็ถูกครอบงำด้วยวัตถุนิยมมากขึ้น จนสอนแต่เรื่องความสำเร็จทางโลกล้วน ๆ แม้แต่บุญก็ถูกกำหนดด้วยจำนวนเงินที่บริจาค

ขณะเดียวกันความแตกแยกร้างรานในสังคมก็ส่งผลกระทบต่อพุทธศาสนาเช่นกัน พุทธศาสนาในอดีตนั้นอาศัยหมู่บ้านหรือชุมชนเป็น"ฐานที่มั่น" นอกจากวัดแล้ว ยังมีครอบครัวและชุมชนเป็นสื่อกระจายหลักธรรมคำสอนไปสู่ผู้คนอย่างได้ผล แม้คนหนุ่มสาวจะเข้าวัดไม่บ่อยเหมือนพ่อแม่แต่ก็ได้อาศัยครอบครัวและชุมชนเป็นตัวกล่อมเกลียดตามหลักพุทธศาสนา เช่น ฝึกให้มีศีล รู้จักปล่อยวาง มีสันโดษ เป็นต้น (นิธิ ๒๕๔๓: ๑๑๑-๑๑๒) แต่ทุกวันนี้แม้กระทั่งครอบครัวและหมู่บ้านในชนบทก็แตกสลายมากขึ้นทุกที หากไม่เป็นเพราะต้องไปทำมาหากินในกรุงเทพ ฯ ก็เพราะวิถีชีวิตและค่านิยมแบบตัวใครตัวมัน อันเป็นผลจากระบบทุนนิยมและกระแสโลกาภิวัตน์ดังกล่าวแล้ว เมื่อฐานที่มั่นถูกทำลาย พุทธศาสนาซึ่งยังติดอยู่กับขนบจารีตเดิมจึงมีแต่อ่อนแอลงไปเป็นลำดับ

^{*} มักพูดในหมู่ชาวพุทธว่าพุทธศาสนาสูญหายไปจากอินเดียเพราะถูกกองทัพมุสลิมรุกราน แต่น่าสังเกตว่าทั้ง ๗ ที่ฮินดูก็ถูกรุกรานเช่นกัน แต่กลับอยู่รอดและตั้งมั่นได้ ในขณะที่พุทธศาสนาสูญหายไปเลย ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือขณะที่พุทธศาสนารับเอาอิทธิพลของฮินดูไปมากมายจนถูกกลืน แต่ฮินดูซึ่งรับเอาอิทธิพลของพุทธไปมากมายเช่นกัน แต่กลับเป็นฝ่ายกลืนพุทธศาสนาจนพระพุทธเจ้ากลายเป็นอวตารหนึ่งของฮินดู ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะฮินดูรับเอาอิทธิพลของพุทธไปโดยไม่ยอมเสียหลักการใหญ่ (เช่นการบูชาเทพเจ้าสูงสุด) ทั้งนี้โดยมีจุดหมายเพื่อจะแข่งขันกับพุทธศาสนาได้ดีขึ้น

ในการทำงานเดียวกันปัญหาความยากจนก็อาจผลักดันให้ผู้คนแสวงหาทางออกที่สวนทางกับพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นอบายมุข หรือความรุนแรง การไม่ใส่ใจกับปัญหาดังกล่าวยิ่งทำให้พุทธศาสนามีความหมายต่อสังคมและหลุดลอยไปจากความเป็นจริงมากขึ้น และหากไม่สนใจกับวิกฤตการณ์ทางจิตวิญญาณในสังคม หรือสนใจแต่แก้ไม่ได้ ผู้คนก็จะถูกผลักดันให้เข้าหาลัทธิพิธีและศาสนาใหม่ ๆ รวมทั้งบริโภคนิยมกันมากขึ้นเพราะมีเสน่ห์ดึงดูดใจได้มากกว่า

ปัญหาทั้งภายในและภายนอกที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นเพียงบางส่วนของปัญหาที่พุทธศาสนาจะต้องเผชิญหรือกำลังเผชิญอยู่แล้ว เนื่องจากปัญหาเหล่านี้ไม่ใช่ปัญหาใหม่ไปเสียหมด แต่จะมีความเข้มข้นรุนแรงขึ้น ดังได้กล่าวแล้วว่าพุทธศาสนาต้องมีการปรับตัวอย่างมากถึงจะเผชิญกับปัญหาเหล่านี้ได้ โดยเฉพาะคณะสงฆ์ ซึ่งเป็นฝ่ายที่มีหน้าที่รับผิดชอบกับพุทธศาสนาโดยตรง อีกทั้งเป็นองค์กรขนาดใหญ่ขององค์กรเดียวของพุทธบริษัทที่มีอยู่ในเวลานี้ (ในขณะที่รัฐหรือกรมการศาสนาและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติไม่อาจเรียกว่าเป็นของพุทธบริษัทได้ ส่วนฆราวาสเองก็ไม่มีองค์กรระดับเดียวกับคณะสงฆ์) ดังนั้นจึงต้องรับหน้ากับหลายปัญหา อีกทั้งยังถูกคาดหวังจากชาวพุทธให้แก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ ในวงการพุทธศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การแก้ปัญหาพุทธพาณิชย์ด้วยการออกกฎหมายห้ามทำในวัดหรือแก้ปัญหาความขัดแย้งทางธรรมวินัยด้วยการสึกพระที่เห็นขัดแย้ง อย่างที่เคยทำในอดีตนั้น ไม่อาจทำได้แล้วเพราะปัญหาจะไม่หมดไปด้วยการใช้อำนาจเท่านั้นแม้จะเป็นการใช้อำนาจที่ชอบธรรมก็ตาม คณะสงฆ์จะต้องปฏิรูปอย่างจริงจังเพื่อเป็นองค์กรที่นำผู้คนด้วยปัญญาและคุณธรรม ไม่ใช่องค์กรแห่งอำนาจ การแก้ปัญหาความขัดแย้งหรือเห็นต่างทางธรรมวินัยควรกระทำด้วยวิถีแห่งปัญญา คือการชี้แจงแสดงเหตุผลและนำข้อเท็จจริงทางธรรมวินัยมากล่าวแก้หักล้างโดยเปิดโอกาสให้อีกฝ่ายแสดงความเห็นต่างได้ ทั้งนี้โดยสาธารณชนมีส่วนร่วมรับรู้และแสดงความเห็นได้ วิธีการนี้จะทำให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นว่าอะไรเป็นธรรมเป็นวินัย อะไรไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัย อีกทั้งคำวินิจฉัยของคณะสงฆ์ก็จะเป็นที่ยอมรับของประชาชนและบังเกิดผลในทางปฏิบัติได้โดยไม่ต้องพึ่งอำนาจรัฐ วิถีแห่งปัญญายังรวมถึงการเผชิญหน้ากับการท้าทายด้วยการปรับปรุงตัวเองให้ประชาชนเลื่อมใสศรัทธามากขึ้น มิใช่ตอบโต้ด้วยการขับผู้ท้าทายออกไปจากคณะสงฆ์ หรือใช้อำนาจรัฐจัดการ

ถึงที่สุดแล้วปัญหาทางธรรมวินัยหากจะแก้อย่างจริงจัง อาจถึงขั้นต้องทำ"สังคายนา"กันเลยทีเดียว เพราะความเห็นต่างและผิดพลาดคลาดเคลื่อนทางธรรมวินัยในเวลานี้มีมากมาย ไม่ใช่แค่เรื่องสองเรื่อง (เช่นนิพพานเป็นอดีตหรืออนัตตา)เท่านั้น และมีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่มีประเด็นปัญหาใหม่ๆ ในทางธรรมวินัยที่เพิ่งทำความเข้าใจร่วมกันเกิดขึ้นอีกมากมาย วิธีหนึ่งที่มีผู้เสนอก็คือการทำสังคายนาในรูปแบบใหม่โดยจัดประชุมร่วมกันระหว่างบรรพชิตที่เป็นผู้ทรงความรู้ความสามารถทางด้านปริยัติและปฏิบัติ รวมทั้งคฤหัสถ์ที่มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยอย่างลึกซึ้ง เพื่อหาความเข้าใจหรือ"ข้อตกลงร่วมกัน"เกี่ยวกับพระธรรมวินัย โดยมีมติแต่ละเรื่องชัดเจนเพื่อเป็นบรรทัดฐานพร้อม

กันนั้นก็หาข้อตกลงร่วมกันในเรื่องที่เป็นประเด็นปัญหาร่วมสมัย โดยขยายความหมายของธรรมวินัยให้ครอบคลุมถึงสิ่งที่เป็นปัญหาในสถานการณ์ปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ (ชาฎณรงค: ๒๓) วิธีดังกล่าวแม้จะช่วยแก้ปัญหาในวงการคณะสงฆ์และพุทธศาสนาโดยรวมได้ไม่มากนักน้อย แต่ก็ยากที่จะเกิดขึ้นได้ภายใต้โครงสร้างคณะสงฆ์ปัจจุบัน คณะสงฆ์ที่ได้รับการปฏิรูปจนมีความเข้มแข็งในทางสติปัญญาเท่านั้นถึงจะทำให้วิธีการดังกล่าวเป็นจริงขึ้นได้

อย่างไรก็ตาม ควรย้ำในที่นี้ว่าพุทธศาสนาไม่ควรปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อแก้ปัญหาภายในเท่านั้น หากควรใส่ใจกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับสังคมรอบตัว การปฏิรูปในอดีตมักมุ่งแก้ปัญหาภายในวงการพุทธศาสนาหรือคณะสงฆ์เท่านั้น แม้การปฏิรูปที่ริเริ่มโดยวชิรญาณภิกขุก็อยู่ในข่ายนี้คือเพื่อให้ได้ด้อยไปกว่าวิทยาศาสตร์หรือศาสนาคริสต์ แต่ไม่ได้คิดปรับตัวพุทธศาสนาเพื่อเข้าไปแก้ไขปัญหาหรือรับมือกับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสังคม ในยุคปัจจุบันพุทธศาสนาไม่อาจใช้ทำที่ดังกล่าวได้เลย ในข้อนี้พระธรรมปิฎกได้เตือนว่า หากสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจปรุงแต่งและแรงกระแทกจากปัจจัยภายนอก โดยที่พุทธศาสนาแทบไม่มีส่วนร่วมสร้างสรรคควบคุมด้วยเลย สิ่งนี้อาจเกิดขึ้นตามมาก็คือ "เมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนา สภาพเช่นนั้นก็จะมียลกระทบต่อพระพุทธศาสนา ซึ่งอาจเป็นไปถึงขั้นที่การปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนาไม่อาจเป็นไปได้เลย หากเป็นไปเช่นนั้น ก็อาจนับได้ว่าเป็นการปล่อยปละละเลยตกอยู่ในความประมาทอย่างหนึ่งของชาวพุทธเอง"(ป.อ.ปยุตโต ๒๕๔๒ ค: ๔๕๐)

โอกาสในยุคโลกาภิวัตน์

กระแสโลกาภิวัตน์ไม่ได้สร้างปัญหาให้แก่พุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังนำโอกาสมาให้ด้วย โอกาสดังกล่าว จะว่าไปก็อยู่อีกด้านหนึ่งของปัญหานั้นเอง ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ได้เปิดโอกาสให้แก่พุทธศาสนาในแง่ที่ว่า มันได้ทำให้ผู้คนเห็นถึงข้อจำกัด(และความไร้ประสิทธิภาพในบางกรณี)ของสถาบันทางโลก โดยเฉพาะรัฐบาล นี่เป็นกระบวนการที่ตรงกันข้ามกับเมื่อสังคมเริ่มเข้าสู่ความทันสมัย ความทันสมัยนั้นได้ทำให้พุทธศาสนาลดความสำคัญลง เนื่องจากบทบาทต่าง ๆ ทางสังคม(หรือทางโลก)ที่เคยอยู่ในอาณาบริเวณของพุทธศาสนาหรือวัดวาอารามได้ถูกโอนไปให้รัฐและสถาบันอื่น ๆ ทำ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล สถานสงเคราะห์ สถาบันเทิดทูน เป็นต้น ปรัชญาการณที่ศาสนาถูกสถาบันทางโลกแย่งชิงบทบาททางสังคมไปนั้นเกิดขึ้นทั่วโลก ทำให้ศาสนาหรือสถาบันศาสนาส่วนใหญ่จำกัดบทบาทตนเองอยู่แต่ในเรื่องจิตใจหรือพิธีกรรม แต่ในปัจจุบันประชาชนในหลายสังคมหลายประเทศพบว่า ยิ่งพัฒนา ก็ยิ่งมีปัญหา และกระแสโลกาภิวัตน์ก็ได้ทำให้ปัญหาเหล่านั้นชัดเจน จนทำให้ผู้คนเริ่มตั้งคำถามหรือถึงกับเสื่อมศรัทธาในรัฐบาลและสถาบันทางโลก และดังนั้นจึงเริ่มหันไปหาศาสนาหรือสถาบันศาสนา ในอีกด้านหนึ่งปัญหาที่มากมายเกินกว่ารัฐและสถาบันทางโลก

อื่นๆ จะแก้ไขได้นั้น ก็เปิดโอกาสให้ศาสนาเข้าไปมีบทบาททางสังคมอีกครั้งหนึ่ง ทำให้ศรัทธาในศาสนาเพิ่มมากขึ้น

ในหลายประเทศความยากจนเป็นปัญหาที่รัฐบาลแก้ไม่ตก (เพราะใช้นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจที่รับใช้คนส่วนน้อย) องค์กรศาสนาได้มีบทบาทในการสงเคราะห์ผู้คน และทำให้ศาสนาเป็นที่ศรัทธาขึ้น ถูกรับรู้มากขึ้น ในทวีปอาฟริกา ศาสนาคริสต์เติบโตอย่างรวดเร็วในช่วง ๒๐ ปีที่ผ่านมา ส่วนหนึ่งก็เพราะท่ามกลางวิกฤตการณ์และความปั่นป่วนทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ซึ่งเป็นผลจากสงคราม และปัญหาที่รัฐบาลคอร์รัปชันนั้น ชาวอาฟริกันพบว่าโบสถ์คริสต์(ของมิชชันนารีจากตะวันตก)เป็นที่ที่ตนสามารถพึ่งพาได้ในด้านอาหาร ยารักษาโรค และความหวัง (Woodward 2001:51) ในทำนองเดียวกัน สงคราม การว่างงาน และความสิ้นหวังก็ผลักดันให้ชาวปาเลสไตน์จำนวนไม่น้อยเข้าหาพระเจ้า และเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ขบวนการศาสนาหัวรุนแรงเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว (Goldberg:36) การฟื้นฟูของศาสนาในหลายประเทศ เช่น ตะวันออกกลาง อเมริกากลาง ส่วนหนึ่งเป็นผลจากบทบาทขององค์กรศาสนาในการสงเคราะห์ประชาชนด้านอาหารและสุขภาพ เช่น จัดตั้งสถานพยาบาล สหกรณ์การเกษตร ศูนย์เด็กเล็ก เป็นต้น (Sahliye: 13-14) ในอียิปต์กลุ่มมุสลิมแบบ fundamentalist อาทิ องค์กรมุสลิมบราเธอร์ฮูด ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ส่วนหนึ่งก็เพราะมีกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ด้วย เช่น จัดตั้งคลินิกและโรงพยาบาลในชนบท เปิดโรงงานและโรงพิมพ์เพื่อช่วยคนยากจนให้มีงานทำ รวมทั้งจัดตั้งโรงเรียนภาคค่ำให้แก่คนงาน (Armstrong 2000:222) เช่นเดียวกับกลุ่มฮามาสและ ฮิซบุลเลาะห์ ซึ่งให้บริการทางการแพทย์ การให้คำปรึกษาและจัดที่พักชั่วคราวแก่ประชาชน ทั้งนี้ยังไม่ต้องพูดถึงการบีบคั้นทางการเมืองที่ทำให้โบสถ์หรือสุเหร่ากลายเป็นสถานที่แห่งเดียวที่ผู้คนสามารถถกเถียงพูดคุยเรื่องการเมืองได้(Zakaria: 21-22)

ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาพฤติกรรมวัยรุ่น เช่น มั่วสุม ดิตยา ตั้งครรภ์ในวัยเรียน ปัญหาเด็กเร่ร่อนถูกทอดทิ้ง เป็นผลพวงส่วนหนึ่งของการพัฒนาที่ดุดันทั้งในประเทศยากจนและร่ำรวย และกลายเป็นปัญหาเรื้อรังของทุกรัฐบาลแก้ไม่ตก แต่ก็ยังเป็นช่องว่างให้องค์กรศาสนาต่าง ๆ เข้าไปมีบทบาทใกล้ชิดกับผู้คนมากขึ้นเช่นกัน ทั้งโดยการจัดทำโครงการเยาวชนในชุมชนหรือการจัดตั้งสถานศึกษาที่ให้ความสำคัญกับเรื่องจริยธรรม

นอกจากความเดือดร้อนทางด้านชีวิตความเป็นอยู่แล้ว การพัฒนายังทำให้ผู้คนรู้สึกโดดเดี่ยวอ้างว้างเพราะต่างคนต่างอยู่ ปัญหาดังกล่าวทำให้คนอยากเชื่อมโยงสัมพันธ์กันมากขึ้น ความต้องการมีสัมพันธ์ภาพทางสังคมจึงเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้ผู้คนเข้าหาศาสนามากขึ้น ในสหรัฐอเมริกา โบสถ์อย่างใหม่ที่เรียกว่า Megachurch ได้รับความนิยมอย่างมาก มีผู้เข้าร่วมพิธีทางศาสนาแต่ละครั้งนับเป็นพันเป็นหมื่น โบสถ์ดังกล่าวซึ่งตั้งโดยนิกายใหม่ ๆ นี้เติบโตอย่างรวดเร็วมากในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา ถือว่ามีอัตราการเติบโตสูงสุดในบรรดาโบสถ์ทั้งหลายของสหรัฐ สวนทางกับโบสถ์เล็ก ๆ ในชนบท และในเมืองซึ่งปิดตัวไม่น้อยกว่า ๕๐ แห่งต่อสัปดาห์ สาเหตุที่โบสถ์แบบใหม่นี้ได้รับความนิยมมาก

ส่วนหนึ่งก็เพราะโบสถ์ดังกล่าวนอกจากจะเป็นที่ที่ผู้คนพาครอบครัวไปพักผ่อนหย่อนใจ เช่น เล่นกีฬาแล้ว ยังเป็นที่ที่ผู้คนได้พบปะกัน เนื่องจากมีศูนย์ประชุมอยู่มากมายภายในอาคารขนาดใหญ่ โบสถ์ดังกล่าวสนับสนุนให้สมาชิกรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยที่ช่วยส่งเสริมกันแม้เรื่องพื้น ๆ เช่น การซ่อมรถ หรือปรึกษาหารือเรื่องชีวิตและการทำงาน รวมทั้งนำปัญหาประโยชน์ร่วมกัน จึงให้ความรู้สึกเป็นชุมชนซึ่งเป็นสิ่งที่คนสมัยใหม่โหยหา นี่ก็เป็นเหตุผลเดียวกับที่ศาสนาใหม่ในญี่ปุ่นเติบโตอย่างรวดเร็ว ศาสดา ดังกล่าวแม้มีสมาชิกเป็นล้าน และมีคนร่วมพิธีทางศาสนานับพันในแต่ละครั้ง แต่ก็มักปล่อย ๆ ให้แต่ละคนได้สังกัดหรือเข้าร่วม ทำให้เกิดความรู้สึกใกล้ชิดกันภายในกลุ่มสมาชิก

ช่องว่างอีกประเภทหนึ่งที่รัฐและสถาบันทางโลกมีข้อจำกัดในการเยียวยานำบำบัดก็คือปัญหาทางจิตใจคนในยุคโลกาภิวัตน์มีปัญหาทางจิตใจสารพัด เช่น ความเครียด ความวิตกกังวล กลัดกลุ้มใจ อันเป็นผลจากวิถีชีวิตที่มีการดิ้นรนแข่งขันกันสูง หลายคนพบว่าความทุกข์เหล่านี้ไม่อาจบำบัดด้วยวิธีการเดิม ๆ เช่น ความบันเทิงเริงรมย์ การเที่ยวห้าง ความสุขทางเพศ ยากล่อมประสาท ตลอดจนยาเสพติด จึงหันเข้าหาสมาธิภาวนากันมากขึ้น สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศหนึ่งที่ศูนย์สมาธิภาวนาแบบพุทธมีอัตราการเติบโตอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ มีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็นเท่าตัวทุก ๑๒ ปี นับแต่ปี ๒๕๑๘ เป็นต้นมา (Moreale: xvi) และสมาธิภาวนา อย่างหนึ่งที่ได้รับการนิยมนอย่างมากก็คือ"วิปัสสนา" จากเดิมซึ่งมีกลุ่มปฏิบัติวิปัสสนา ๓๐ กลุ่มในปี ๒๕๒๗ ปัจจุบันเพิ่มขึ้นไม่น้อยกว่า ๓๐๐ กลุ่ม โดยบางกลุ่มมีสมาธิกรประจำนับร้อย ๆ คน นอกจากนั้นวิธีการดังกล่าวยังถูกนำไปใช้ในโรงพยาบาล คลินิก เรือนจำ และโรงเรียนต่าง ๆ ทั่วสหรัฐอเมริกา (Prebish & Tanaka: 164-178)

ปัญหาทางจิตใจที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งสถาบันทางโลกรวมทั้งศาสตร์สมัยใหม่ไม่สามารถเยียวยาได้ก็คือ ความสงสัยเกี่ยวกับชีวิตและความตาย อะไรคือจุดมุ่งหมายของชีวิต คุณค่าของชีวิตอยู่ที่ไหน ตายแล้วจะไปไหน ความผันผวนแปรปรวนของชีวิตและความไม่แน่นอนของยุคโลกาภิวัตน์ทำให้คนตั้งคำถามเหล่านี้กับตนเองมากขึ้น รุนแรง คำถามเหล่านี้เคยเชื่อกันว่าวิทยาศาสตร์หรืออุดมการณ์สมัยใหม่ เช่น ชาตินิยม หรือแม้แต่บริโภคนิยมจะให้คำตอบได้ แต่ก็ไม่สามารถให้ความกระจ่างใจได้อย่างแท้จริง ทำให้คนจำนวนไม่น้อยหันไปหาศาสนา โดยเฉพาะศาสนาใหม่ซึ่งให้คำตอบที่เฉพาะเจาะจงกับคนบางกลุ่มได้ดีกว่า ความต้องการสิ่งเที่ยงแท้แน่นอน ซึ่งหาไม่ได้จากวิถีชีวิตรอบตัว ทำให้ผู้คนจำนวนไม่น้อยหันเข้าหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์กันมากขึ้น ในญี่ปุ่นมีการศึกษาพบว่าคนหนุ่มสาวมีแนวโน้มจะเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์และไสยศาสตร์มากกว่าคนรุ่นเก่า เช่น เข้าหาวัดตมุงคล และการทำนายโชคชะตามากขึ้น สวนทางกับความเชื่อว่ายิงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก้าวหน้า คนจะเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์น้อยลง ความต้องการที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจทำให้มีศาสนาใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมายโดยส่วนใหญ่จะเน้นอิทธิปาฏิหาริย์มาก (Swyngedouw: 53,68)

ยิ่งไปกว่านั้นทั้งหมดที่กล่าวมากลับทำให้ผู้คนเกิดปัญหาตัวตนกันมากขึ้น นั่นคือ ความไม่พอใจหรือรังเกียจตัวตนของตนมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากถูกกระตุ้นให้ปรารถนาตัวตนใหม่ ๆ ที่ดีกว่าไม่สิ้นสุด

ที่มาของตัวตนนั้นแต่เดิมผูกติดกับชุมชน เชื้อชาติ ภาษา แต่ก็ถูกลดความสำคัญลงเนื่องจากกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้คนรู้สึกผูกพันกับสิ่งดังกล่าวน้อยลง ผู้คนหันไปสนใจตัวตนแบบปัจเจกที่ไม่เหมือนใคร โดยใช้การบริโภคเป็นตัวกำหนด และจะปรับเปลี่ยนตัวตนตามใจชอบไม่ต่างจากการเปลี่ยนเสื้อผ้า แต่เมื่อเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ ย่อมสงสัยว่าตัวตนที่แท้จริงอยู่ไหน หรืออาจสงสัยต่อไปว่าตัวตนที่แท้จริงมีหรือไม่ ไม่ว่าจะบริโภคมากเท่าใด ความรู้สึกนี้ก็จจะรบกวนผู้คนไม่หยุดและอาจเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ขณะเดียวกันก็จะเกิดความรู้สึกอีกด้านหนึ่งขึ้นมาด้วย คือรู้สึกว่าตัวตนนั้นเป็นของหนักที่เป็นภาระต้องแบก จึงอยากหนีจากตัวตนนั้น ด้วยการหาสิ่งเสพติด หรือเพศรส เป็นต้น แต่ก็แก้ปัญหาก็ได้ชั่วคราวเท่านั้น ความล้มเหลวของวิธีการดังกล่าวรวมทั้งวิธีการอื่น ๆ เช่น การเสพศิลปะ การเที่ยวธรรมชาติ หรือแม้แต่ความรัก และเพศสัมพันธ์ เปิดโอกาสให้ศาสนาเข้ามามีบทบาทเยียวยาปัญหาดังกล่าวได้มากขึ้น

นอกจากผลพวงของการพัฒนาจะทำให้เห็นข้อจำกัดและความไร้ประสิทธิภาพของรัฐและสถาบันทางโลกแล้ว บ่อยครั้งรัฐยังถูกตั้งคำถามด้านความชอบธรรม เนื่องจาก คอร์รัปชั่น ละเมิดสิทธิมนุษยชน ปรามปรามประชาชน ในหลายประเทศ ความเสื่อมศรัทธาในรัฐบาล ทำให้ศาสนาก้าวเข้ามาเป็นผู้นำในการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลหรือบางครั้งถึงกับเป็นผู้นำในการเปลี่ยนรัฐบาล ดังกรณีอิหร่าน และฟิลิปปินส์ ทั้งนี้โดยได้รับความสนับสนุนจากพันธมิตรและองค์กรเครือข่ายต่างประเทศด้วย

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมา จึงไม่น่าแปลกใจที่ในช่วง ๒๐ ปีที่ผ่านมา ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้มข้นขึ้น ขบวนการทางศาสนาจึงเติบโตใหญ่และมีบทบาทอย่างสูงทางสังคมและการเมืองในหลายประเทศทั่วโลก ตั้งแต่สหรัฐอเมริกา ชูแดน ไปถึงฟิลิปปินส์ ควรกล่าวด้วยว่ากระแสโลกาภิวัตน์นี้ไม่เพียงเปิดช่องให้ศาสนาเข้าไปมีบทบาทในอาณาบริเวณที่รัฐหรือสถาบันทางโลกเคยทำ(และยังทำอยู่)เท่านั้น หากโลกาภิวัตน์ยังมีส่วนช่วยให้ศาสนามีศักยภาพมากขึ้นด้วย เพราะเปิดโอกาสให้องค์กรศาสนาเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ได้ดีขึ้น เช่น เทคโนโลยีการสื่อสารที่ช่วยขยายเครือข่ายและทำให้เข้าถึงข้อมูลต่าง ๆ ได้ดีขึ้น นอกจากนั้นการพัฒนายังทำให้ศาสนิกชนมีการศึกษาและรายได้มากขึ้น มีทักษะมากขึ้นในการจัดตั้งองค์กร ทำให้องค์กรศาสนามีเงินสนับสนุนและเครือข่ายกว้างขวางขึ้น จนสามารถมีบทบาททางการเมืองระดับประเทศได้ ดังขบวนการคริสต์เตียนฝ่ายขวาแนวใหม่ (Sahliyah: 59)

ความจำเป็นสำหรับอนาคต

โลกยุคโลกาภิวัตน์กำลังเรียกร้องให้ศาสนาเข้ามามีบทบาทอย่างแข็งขันอีกครั้งหนึ่ง ไม่เฉพาะแต่ในเรื่องจิตใจและความรู้ความเข้าใจในชีวิตเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคมและชีวิตความเป็นอยู่ ทั้งหมดนี้คือโอกาสที่เปิดให้กับพุทธศาสนาในสังคมไทย เป็นบทบาทที่พุทธศาสนาควรจะต้องรับผิดชอบโดยไม่จำกัดแต่เฉพาะด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น เพราะความเจริญของงามที่แท้จริงนั้นจักต้องเกิดขึ้นอย่างทั่วถึงทั้ง ๔ ระดับตามหลักภาวนา ๔ คือ กายภาวนา สิลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งก็คลุมถึงบทบาททั้ง ๔ ประการดังกล่าว โดยที่บทบาทเหล่านี้จักต้องไม่จำกัดเฉพาะการ

ก่อมลให้เกิดความเจริญงอกงามระดับบุคคลหรือชุมชนเท่านั้น หากจะต้องรวมไปถึงการช่วยให้สังคมโดยรวมเจริญงอกงามด้วย ทั้งโดยการเสนอทางเลือกใหม่สำหรับสังคม และการเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนสภาพสังคมเพื่อให้เอื้อเพื่อต่อความดีงามใน ๔ ระดับข้างต้น

ความเจริญของพุทธศาสนาแยกไม่ออกกับความเจริญงอกงามของสังคมไทย ถึงแม้สังคมไทยในวันข้างหน้าจะพรุ่งพร้อมในทางวัตถุอย่างทั่วถึง ชุมชนมั่นคง สังคมเข้มแข็ง พุทธศาสนาก็ยังเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมไทยอยู่นั่นเอง เพราะกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้วมนุษย์มีอาภชาติศาสนาได้ ไม่ว่าวิทยาศาสตร์จะก้าวล้ำหน้าปานใด อยู่ภายใต้ลัทธิอุดมการณ์อะไร ศาสนาก็ยังเป็นที่ต้องการของปวงชน ทั้งนี้เพราะศาสนาเป็นหนทางเดียวที่จะนำพาเขาให้ได้สัมผัสใกล้ชิดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเข้าถึงสภาวะที่อยู่เหนือข้อจำกัดของโลกนี้ (transcendence) สิ่งดังกล่าวนี้เองได้กลายเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คน ทำให้ความหวังดำรงอยู่ได้ในท่ามกลางโลกที่ผันผวน หรือนำพาชีวิตอย่างมีจุดหมายปลายทางได้

วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสามารถช่วยให้ชีวิตสะดวกสบายขึ้น แต่ไม่อาจจะรับประกันความเดือดเนื้อร้อนใจได้ ระบบเศรษฐกิจอาจทำให้ชีวิตมั่งคั่งร่ำรวยขึ้น แต่ไม่ช่วยให้เกิดความมั่นคงมั่นใจในชีวิต กฎหมายก็อาจป้องกันมิให้ผู้คนเอาเปรียบเบียดเบียนกัน แต่ก็ไม่สามารถป้องกันคนไม่ให้เบียดเบียนทำร้ายตัวเองได้ ที่สำคัญก็คือ ทั้งหมดนี้ให้คำตอบแก่เราได้ในบางเรื่อง แต่ไม่สามารถตอบคำถามพื้นฐานของมนุษย์ได้เลยว่า ชีวิตเกิดมาทำไม อะไรคือจุดหมายและความหมายของชีวิต ยิ่งคำถามที่เลียดพ้นโลกนี้ไป เช่น ตายแล้วไปไหน พ้นจากศาสนาไปแล้ว ก็ยากจะหาคำตอบได้จากที่อื่น

มนุษย์นั้นมีความต้องการส่วนลึก ซึ่งอาจเรียกว่าความต้องการทางจิตวิญญาณ ได้แก่ ความปรารถนาสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ปรารถนาความสงบในชีวิตหรือความเต็มอิมในจิตใจ รวมทั้งปรารถนาความหมายของชีวิต การบรรเทาความทุกข์เนื่องจากปัญหาตัวตน ความต้องการเหล่านี้ ลัทธิอุดมการณ์ทางการเมืองไม่สามารถตอบสนองได้ ไม่ว่าลัทธิชาตินิยม คอมมิวนิสต์ หรือประชาธิปไตย เพราะลัทธิเหล่านี้ปฏิเสธมิติทางจิตวิญญาณ

ลัทธิบริโภคนิยมก็เช่นกันไม่อาจตอบสนองความต้องการในส่วนลึกของมนุษย์ได้ แม้มันจะทำตัวเป็นศาสนาใหม่ก็ตาม จริงอยู่สังคมบริโภคนิยมมีศาสนานานาชนิดให้คนเลือกได้อย่างจุใจ หากว่าศูนย์การค้าและยี่ห้อต่าง ๆ ทั้งหลายไม่สามารถตอบสนองความต้องการทางจิตวิญญาณได้ ก็ยังมีศาสนาแบบไสยพาณิชย์นานาชนิดที่อิงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อสนองกิเลสโดยตรง อันพบเห็นได้ทั่วไป แล้วยังมีศาสนาที่สนองกิเลสโดยให้สัญญาว่าจะช่วยให้จิตเกิดความสุขสงบเย็นในเวลาเดียวกันด้วย ศาสนาอย่างหลังนี้ไม่ได้เรียกร้องให้สละทรัพย์สมบัติหรือความสุขสบายทางโลก เรายังรวยต่อไปได้เรื่อย ๆ เพียงแต่รู้จักผ่อนคลาย วางจิตวางใจให้เป็นบวก หรือเปลี่ยนโลกทัศน์เสียเท่านั้น ความสงบก็เป็นอันหวังได้ ศาสดาดังกล่าวจะเกิดขึ้นมาเรื่อย ๆ เพราะเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อสังคมบริโภคนิยม ไม่ใช่เพียงเพราะว่าศาสนาดังกล่าวช่วยกระตุ้นการบริโภคเท่านั้น หากยังช่วยลดความระส่ำระสายในสังคม เพราะถ้าคนเอาแต่บริโภคอย่างเดียว โดยจิตมีแต่จะเร่าร้อนยิ่งขึ้น ไม่มีอะไรช่วยให้จิตสงบแม้เพียงชั่วคราวชั่วยาม และไม่มีสิ่งยึด

เหนียวควบคุมจิตใจไว้ อาชญากรรมและความวุ่นวายก็จะเกิดขึ้น ก่อให้เกิดความไร้เสถียรภาพแก่สังคม บริโภคโดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าแปลกใจว่าเมืองลาสเวกัส ซึ่งเป็นเมืองวัตถุนิยมและบริโภคนิยมเต็มที จึงมีโบสถ์ไม่น้อยกว่า ๕๐๐ แห่ง โบสถ์เหล่านี้มิได้มีหน้าที่เพียงแค่เป็นสถานที่จัดพิธีแต่งงานแก่นักท่องเที่ยวเท่านั้น หากยังช่วยกล่อมเกลাজิตใจผู้คน เพื่อไม่ให้กลายเป็นปัญหาสังคมแก่เมืองนี้ อันจะเป็นอุปสรรคต่ออุตสาหกรรมการพนันและท่องเที่ยว

อย่างไรก็ตามวิกฤตการณ์ทางจิตวิญญาณของคนในยุคโลกาภิวัตน์เป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ ตราบใดที่บริโภคนิยมยังครอบงำ สาเหตุก็เพราะการหลงเอาสิ่งไร้สาระมาเป็นสาระ อาทิเช่น การเอา"ไลฟ์สไตล์" หรือภาพลักษณ์มาเป็นสรณะ และละทิ้งคุณค่าอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ มิตรภาพ ชุมชน ความรู้หรือ ความหมายของชีวิต (กรณีสุดโต่งก็คือฆ่าคนอื่นเพื่อจะได้มี"ในกั๊ส") การโฆษณาสินค้ายิ่งทำให้เกิดความสับสนระหว่างรูปแบบกับสาระ เช่นเข้าใจว่าคลอสเตอร์คือความสุข แอโรวีคือความเป็นเอกบุรุษและสุขภาพบุรุษ ในกั๊สคือความเป็นผู้ชนะ สิ่งที่ตามมาคือความสับสนแคว้งคว้าง ไม่รู้ว่าอะไรคือสาระที่แท้จริงสำหรับชีวิต

บริโภคนิยมนับวันจะทำให้ผู้คนมีความขัดแย้งภายในตนเองมากขึ้น เพราะต้องการ ๒ สิ่งที่สวนทางกัน เช่น ต้องการทั้งความสะดวกสบายจากวัตถุและความสงบสุขในจิตใจ (กล่าวอีกนัยหนึ่งต้องการทั้งเงินและพระเจ้า)อยากอนุรักษ์ธรรมชาติแต่ก็อยากได้เขื่อน(หรือโรงไฟฟ้านิวเคลียร์) กระแสโลกาภิวัตน์ยิ่งทำให้เกิดความต้องการที่สวนทางกันมากขึ้น เพราะต้องการเป็นไทยและเทศพร้อมกัน หรือต้องการประชาธิปไตยแต่อยากได้ลัทธิเผด็จการเป็นผู้นำ ขณะเดียวกันก็เกิดความต้องการที่ขัดกับความ เป็นจริงมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากทรัพยากรมีน้อยลงแต่ความอยาก(หรือกิเลส)กลับเพิ่มขึ้น ความขัดแย้งส่วนหนึ่งอาจเป็นผลจากการมาบรรจบกันของวัฒนธรรมบริโภคนิยมกับยุคสารสนเทศ เพราะขณะที่เรารับรู้รับเห็นปัญหาต่าง ๆ มากขึ้นแต่ความอยากกลับไม่ได้ลดลงตาม เทคโนโลยีสารสนเทศ เช่น โทรศัพท์ อินเทอร์เน็ตทำให้เราเห็นชัดว่าการผลาญฟร่าทรัพยากรธรรมชาติกำลังก่ออันตรายไปทั่วโลก แต่การโฆษณากลับทำให้เราอยากเสพมากขึ้น ในทำนองเดียวกันเดี๋ยวนี้แม้แต่เด็ก ๆ ในเมืองก็รู้ว่ายารยนต์ ส่วนตัวทำให้จราจรในกรุงเทพ ฯ วิกฤตเพียงใด แต่ทุกคนก็อยากได้รถยนต์ส่วนตัวคันใหม่กันทั้งนั้น กล่าวได้ว่าความขัดแย้งระหว่างสมองกับหัวใจเป็นความขัดแย้งที่สำคัญอย่างหนึ่งในยุคโลกาภิวัตน์

ที่จะตามมาด้วยกันในอนาคตก็คือความสับสน สับสนระหว่างความจริงกับความเสมือนจริง เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์และการหมกมุ่นในไซเบอร์สเปซ จะทำให้ความเสมือนจริงแยกออกจากความจริงได้มากขึ้น นอกจากนั้นยังมีความสับสนอันเนื่องมาจากความหลากหลายของทางเลือก จนเลือกไม่ไหว อีกทั้งยังสับสนเพราะไม่มีเกณฑ์ตัดสินแน่ชัดว่าอะไรดีอะไรไม่ดี อะไรถูกอะไรผิด อะไรเป็นหลักอะไรเป็นรอง อะไรจำเป็นอะไรไม่จำเป็น สัมพัทธนิยม(relativism)ในทางวัฒนธรรมทำให้เกณฑ์ตัดสินถูกผิดไม่อาจใช้ได้เหมือนก่อน

ถ้าพุทธศาสนาจะมีความสำคัญสำหรับอนาคต ส่วนหนึ่งก็เพราะสามารถเยียวยาวิกฤตการณ์ทางจิตวิญญาณของผู้คนที่ได้รับพิษภัยจากบริโภคนิยมได้ แนวทางแบบบูรณาการหรือองค์รวมของพุทธศาสนาสามารถช่วยให้บุคคลเข้าถึงความเต็มอิ่มของชีวิต และตอบสนองความปรารถนาในทางจิตวิญญาณได้ ระบบไตรสิกขาของพุทธศาสนาที่เริ่มด้วยเรื่องศีลหรือการฝึกฝนในทางพฤติกรรม ช่วยให้บุคคลรู้จักประมาณในการบริโภคเห็นคุณค่าของการลด การละ และการให้ มิได้คิดแต่จะเอาหรือได้ฝ่ายเดียว คำสอนในทางสมาธิช่วยให้บุคคลยินดีและมีความสุขในสิ่งที่ตนมีและหามาได้โดยชอบธรรม ไม่หลงเป็นทาสการบริโภคและการโฆษณาเพราะสามารถเข้าถึงความสุขจากภายในได้โดยไม่ต้องอิงวัตถุหรือแบรนด์เนม ทำให้สมองกับหัวใจสานกลมกลืนได้มากขึ้น ส่วนการฝึกฝนในทางปัญญานั้นจะช่วยให้เห็นถึงสาระและธรรมชาติที่แท้จริงของชีวิตแยกแยะได้ว่าอะไรคือคุณค่าแท้ อะไรคือคุณค่าเทียม อะไรคือประโยชน์อะไรไม่ใช่ประโยชน์ แม้พุทธศาสนาจะไม่ได้มองความจริงเป็นดำขาวแยกแยะชัดเจน แต่ก็ช่วยให้บุคคลมีเกณฑ์ในการตัดสินใจดำเนินชีวิตได้มิใช่เพื่อยู่ในโลกอย่างกลมกลืนผาสุกกับผู้คนเท่านั้น แต่เพื่อเป็นอิสระเหนือโลกในที่สุด

แต่พุทธศาสนาที่กล่าวข้างต้นย่อมมิใช่พุทธศาสนาอย่างที่เห็นดาษดื่นทั่วไปในสังคมไทยเวลานี้ อีกทั้งไม่ใช่พุทธศาสนาที่เราจะได้เห็นในอนาคตอันใกล้ด้วย ถ้าเช่นนั้นพุทธศาสนาดังกล่าวจะเป็นแค่ความฝันหรือไม่ นี่เป็นคำถามที่เราต้องช่วยกันตอบ

บทส่งท้าย

กระแสโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันกำลังถูกครอบงำด้วยลัทธิบริโภคนิยม อนาคตของพุทธศาสนาจะเป็นอย่างไรท่ามกลางกระแสบริโภคนิยมที่เชี่ยวกราก ในประเด็นนี้ ทศนะของท่านพุทธทาสภิกขุเรื่อง "พุทธศาสนาในโลกอนาคตอันใกล้" เป็นข้อคิดได้อย่างดี ในบันทึกส่วนตัวดังกล่าว (พุทธทาสภิกขุ ๒๕๔๑ ข: ๑๕๙-๑๖๑) ท่านได้เสนอ "ทิศทาง" หรือภาพต่าง ๆ ที่สามารถเป็นไปได้ในอนาคตรวม ๙ ประการ ภาพที่เลวร้ายที่สุดคือ พุทธศาสนา "หมดสิ้นไปจากโลก เพราะเห็นเป็นอุปสรรค ล้าสมัย ขัดขวางความเจริญ" รองลงมาคือพุทธศาสนา "อยู่ได้ยากในโลก ที่หลงความเจริญวัตถุ" ในบรรดาภาพเหล่านี้ มีอยู่ ๓ ภาพที่น่าพิจารณา คือ

- ๑) "โลกค่อย ๆ เห็น..ความจำเป็นที่จะต้องมีพุทธศาสนาสำหรับช่วยโลก"
- ๒) "พวกเราทำให้โลกมีความพอใจในพุทธศาสนาได้สำเร็จ"
- ๓) "พุทธศาสนาปรับตัวให้กลายเป็น way of life ได้จนพอใจกันทั้งโลก"

ภาพ ๓ ประการนี้ ชาวพุทธทั้งหลายย่อมปรารถนาจะเห็นในอนาคต มองในแง่หนึ่งภาพดังกล่าวไม่ใช่เรื่องเพ้อฝันเสียทีเดียวนัก เนื่องจากในปัจจุบันมีแนวโน้มว่าพุทธศาสนาจะเป็นที่ยอมรับมากขึ้นเรื่อย ๆ ทั่วทั้งโลก โดยเฉพาะในซีกโลกตะวันตก แวดวงชาวพุทธได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในสหรัฐอเมริกา พุทธศาสนาจัดว่าเป็นศาสนาหนึ่งที่มีการเติบโตอย่างรวดเร็วที่สุดในหมู่คนพื้นเมือง โดยเฉพาะ

ผู้มีการศึกษาชั้นสูง (ผิดกับแต่ก่อนที่การขยายตัวของพุทธศาสนาเกิดจากการอพยพของคนเอเชีย) สมารถภาวนาแบบพุทธได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางไม่จำเพาะในหมู่ชาวพุทธ หากยังขยายไปสู่แวดวงอื่น ๆ รวมทั้งแวดวงการแพทย์ และจิตเวช จนคำว่า "วิปัสสนา" กลายเป็นคำที่คุ้นปากผู้คน เช่นเดียวกับคำว่ากรรมและนิพพาน ใช่แต่เท่านั้นแนวคิดทางพุทธศาสนาหรือพุทธธรรมก็ได้รับความสนใจจากคนในวงการต่าง ๆ มากขึ้น ในฐานะที่อาจเป็นคำตอบให้แก่โลกทางด้านนิเวศวิทยาและสันติภาพ ขณะเดียวกันก็ได้สร้างความรุ่มรวยลุ่มลึกให้แก่องค์ความรู้ทางด้านฟิสิกส์ ชีววิทยา ประสาทวิทยา การแพทย์ จิตวิทยา เศรษฐศาสตร์ และการศึกษา ดังเห็นได้จากการเสวนาวิสาสะระหว่างชาวพุทธชั้นนำกับนักคิดในวงการและสาขาวิชาต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นอย่างคึกคักตลอดทศวรรษที่ผ่านมา สภาพดังกล่าวทำให้มีความหวังว่าพุทธศาสนาจะมีส่วน"ช่วยโลก" และทำให้"โลกมีความพอใจในพุทธศาสนา"

อย่างไรก็ตามเมื่อหวนกลับมามองที่เมืองไทย ภาพทั้ง ๓ ประการกลับกลายเป็นเรื่องห่างไกลเป็นที่แน่นอนว่าหากพุทธศาสนายังเป็นอยู่อย่างทุกวันนี้ ภาพทั้ง ๓ ประการดังกล่าวย่อมไม่มีวันเกิดขึ้นได้เลย มีแต่จะโน้มไปสู่ภาพที่เลวร้าย การจะทำให้ภาพทั้งสามเป็นจริงขึ้นได้อย่างน้อยในเมืองไทยต้องอาศัยสติปัญญาและความพากเพียรอย่างยิ่งยวดของชาวพุทธ โดยต้องมีการฟื้นฟูปฏิรูปทั้งในระดับความคิดและสถาบันอย่างจริงจังและเร่งด่วน เพื่อให้สามารถทัดทานการครอบงำของวัตถุนิยมได้ รวมทั้งเป็นทางเลือกสำหรับผู้คนในการลดทอนความทุกข์ชนิดล้นลึกไปจนถึงจิตไร้สำนึก อันไม่อาจแก้ได้ด้วย การปรนเปรอทางวัตถุ แต่หากชาวพุทธพากันนิ่งดูตายเสียแล้ว พุทธศาสนาไทยในอนาคตก็เป็นที่น่าวิตกอย่างมากเพียงแค่ร่างทรงของบริโภคนิยมและวัตถุนิยมเท่านั้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กฎหมายตราสามดวงเล่ม ๔ , ๕ (๒๕๐๕) (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา)

ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ (๒๕๓๔) อีสานเมื่อวันวาน (กรุงเทพฯ : พีวาทินพับลิเคชั่น)

กิติรัตน สีสันต์ (๒๕๓๓) การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.๒๔๓๔-พ.ศ.๒๔๖๘

วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เกษียร เดชะพีระ (๒๕๓๙) "บริบทความเป็นไทย" ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บก.) จินตนาการสู่ปี ๒๐๐๐ :

นวัตกรรม เชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย)

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (๒๕๔๐) "ประชาสังคม: มิติใหม่ของการเมืองสาธารณะ" ใน นพ.สุวิทย์ วิบุล

ผลประเสริฐ (บก.) ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ:บทวิเคราะห์ทางวิชาการ (กรุงเทพฯ :
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข)

ชนิษฐา ศรีโพบูลย์, กิติ ยิงยงใจสุข (๒๕๓๙) "พฤติกรรมและความเชื่อทางศาสนาของนักศึกษาชาว
พุทธในมหาวิทยาลัยของรัฐในกรุงเทพมหานคร" พุทธศาสนศึกษา ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ กันยายน-
ธันวาคม ๒๕๓๙

คณินดิษฐ์ จันทบุตร (๒๕๒๘) การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ.๒๔๗๗-๒๔๘๘ (กรุงเทพฯ :

: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

คาปรัว,พริตจีโอฟ (๒๕๓๕) จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม ๒ พระประชา ปลนนธมโม และคณะ แปล

(กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลคิมทอง)

คึกฤทธิ์ ปราโมช,ม.ร.ว. (๒๕๓๒) ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่ (กรุงเทพฯ : สยามรัฐ)

เคช,เอ. โทมัส (๒๕๒๘) "ความซับซ้อนในระบบศาสนาของไทย" บุญจิรา ถึงสุข แปล จุลสารไทยคดี
ศึกษา ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒-๓ สิงหาคม ๒๕๓๘

จริยา นวลนิรันดร์ (๒๕๓๙) "พิธีปลุกเสกพระเครื่อง:ภาพสะท้อนขนบธรรมเนียมในหมู่ชาวพุทธไทย" พุทธ
ศาสนศึกษา ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๓๙

จารึกสมัยสุโขทัย (๒๕๒๗) กรมศิลปากร.(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร)

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ (๒๕๓๘) "การบวชในสังคมไทย" พุทธศาสนศึกษา ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม -
สิงหาคม ๒๕๓๘

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ(๒๕๓๐) "พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก" นิทานกถา
พระพุทธประวัติตอนต้น ฉบับพระพุทธโมเสสเถระ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร)

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ (๒๕๔๒)"ศึกพระสงฆ์ในสยามประเทศ" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๗
พฤษภาคม ๒๕๔๒

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ

(๒๕๑๑) ก. ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราช
วิทยาลัย)

ข. ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราช
วิทยาลัย)

(๒๕๑๕) ก. ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราช
วิทยาลัย)

ข. ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราช
วิทยาลัย)

(๒๕๒๑) พระราชหัตถเลขา (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

(๒๕๒๗) ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของครุสภา)

(๒๕๒๘) ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของครุสภา)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (๒๕๓๙) "ดัชนีคุณธรรม" ผู้จัดการรายวัน : วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙

ชาญณรงค์ บุญหนุน (๒๕๔๓) "การสังคายนาในมุมมองใหม่: หนทางสู่การแก้ปัญหาคณะสงฆ์ไทย
ปัจจุบัน" วารสารพุทธศาสนศึกษา ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๓

ญาณวิริยาจารย์,พระ (วิริยงค์ สิริธโร) ประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตฉบับสมบูรณ์ (กรุงเทพฯ : ไม่
ระบุที่พิมพ์)

ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระมหา

(๒๕๑๔) ตำนานคณะสงฆ์ พิมพ์ในงานฉาปนกิจศพนางเล็ก สายพินแก้ว ณ วัดโสมนัสวรวิหาร
วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๑๔

(๒๕๑๗) ความทรงจำ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา)

ดิช นัท อันห์ (๒๕๓๗) ด้วยปัญญาและความรัก รสนา ไตลิตระกุล แปล (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีม
ทอง)

แถลงการณ์คณะสงฆ์ (๒๕๔๑) เล่ม ๘๖ ตอนที่ ๒ วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑

ทิพากรวงษ์,เจ้าพระยา

(๒๕๐๓)พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของครุ
สภา)

- (๒๕๑๔) หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (กรุงเทพฯ ฯ องค์การค้าของคุรุสภา)
- เทพโมลี,พระ (จันทร์ สิริจนโท) (๒๕๔๐) "หนังสือธรรมวิทยานุสาศ" ในส.ศิวัรักษ์ (บก.) หนังสือสนุก
(กรุงเทพฯ ฯ สำนักพิมพ์เคล็ดไทย)
- เทพสุเมธี,พระ (แสง วิมโล) (๒๕๒๖) ประชุมกวี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพวัดพระศรีรัตนมหา
ธาตุวรมหาวิหาร วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๒๖
- ธงชัย วินิจจะกุล
- (๒๕๓๐) "ประวัติศาสตร์การสร้าง ตัวตน" สมบัติ จันทวงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์(บก.) อยู่
เมืองไทย (กรุงเทพฯ ฯ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)
- (๒๕๓๙) "ชาติไทย,เมืองไทย และนิธิ เอียวศรีวงศ์" นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชาติไทย,เมืองไทย,แบบเรียน
และอนุสาวรีย์ (กรุงเทพฯ ฯ สำนักพิมพ์มติชน)
- ธีรยุทธ บุญมี (๒๕๔๐) "สังคมเข้มแข็ง" ใน นพ.ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล (บก.) ประชา
สังคม วรรณชนกคิดในสังคมไทย (กรุงเทพฯ ฯ สำนักพิมพ์มติชน)
- นรินทร์ ภาสีท (๒๕๔๔) แดงการณเรื่องสามเณรี วัดศรีนารังสรรค์ (กรุงเทพฯ ฯ สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-
ไทย)
- นฤมล ธีรวัฒน์ (๒๕๒๕) พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยา
นิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย
- นิธิ เอียวศรีวงศ์
- (๒๕๒๗) ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพฯ ฯ อมรินทร์การพิมพ์)
- (๒๕๒๙) การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ ฯ ศิลปวัฒนธรรม)
- (๒๕๓๔) "พุทธกับไสย" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๔
- (๒๕๓๖.) ก. "อนาคตขององค์กรสงฆ์" มองอนาคต (กรุงเทพฯ ฯ มูลนิธิภูมิปัญญา)
- ข. ห้องเที่ยวบุญบังไฟในอีสาน (กรุงเทพฯ ฯ สำนักพิมพ์มติชน)
- (๒๕๓๗) "ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๓๗
- (๒๕๓๘) ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ (กรุงเทพฯ ฯ สำนักพิมพ์มติชน)
- (๒๕๔๑)"พระกับสังคม (๒)" มติชนสุดสัปดาห์ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑
- (๒๕๔๒) ยุคสมัยไม่เชื่ออย่าลบหลู่ (กรุงเทพฯ ฯ แพร่สำนักพิมพ์)
- (๒๕๔๓) พุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย (กรุงเทพฯ ฯ มูลนิธิโกลดคิมทอง)
- บ็อค,คาร์ล (๒๕๒๙) ห้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง เสฐียร พันธรั้งซี่ และอัมพร ทีชะระ แปล
(กรุงเทพฯ ฯ ศิลปวัฒนธรรม)

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.อ.พระยาสิทธิจุลเสวก ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๐
ประเวศ วะสี

(๒๕๓๐) พุทธธรรมกับสังคม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน)

(๒๕๓๔) ธรรมิกสังคม (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลดคิมทอง)

(๒๕๔๕) ยุทธศาสตร์เขื่อนสังคมไทยออกจากโครงสร้างมรณะ (กรุงเทพฯ : สำนักงานปฏิรูป
ระบบสุขภาพแห่งชาติ)

ปาริชาติ สุวรรณบุปผา (๒๕๔๕) แม่ชีกับการกิจทางการศึกษาในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สำนักงาน
คณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ)

पालเลกัวซ์ (๒๕๒๐) เล่าเรื่องกรุงสยาม .สันต์ ท.โกมลบุตร แปล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า)

ป.อ.ปยุตโต

(๒๕๒๗) พระราชวรมุนี สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลดคิมทอง)

(๒๕๒๘) พระราชวรมุนี รากฐานพุทธจริยศาสตร์ทางสังคมเพื่อสังคมไทยร่วมสมัย (กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์เทียนวรรณ)

(๒๕๒๙) พระราชวรมุนี การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอทางออก (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลด
คิมทอง)

(๒๕๓๑) ก. พระเทพเวที เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลดคิมทอง)

ข. พระเทพเวที "คำนำ" ใน เสน่ห์ จามริก พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน (กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

ค. พระเทพเวที ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย)

(๒๕๓๒) พระเทพเวที ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ (กรุงเทพฯ :
มูลนิธิพุทธธรรม)

(๒๕๓๕) พระเทพเวที พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
พุทธธรรม)

(๒๕๓๖) ก. พระเทพเวที สังคักคิสิทธิ เทวฤทธิ์ปาฏิหาริย์ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม)

ข. พระเทพเวที การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม)

(๒๕๓๘) ก. พระธรรมปิฎก การพัฒนาที่ยั่งยืน (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลดคิมทอง)

ข. พระธรรมปิฎก วินัย: เรื่องใหญ่กว่าที่คิด (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม)

(๒๕๓๙) ก. พระธรรมปิฎก จาริกบุญ-จาริกธรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก)

ข. พระธรรมปิฎก การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม)

- ค. พระธรรมปิฎก เทคนิงานสมเด็จย่าและคำปราชัยเพื่อสันติภาพ (กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม)
- (๒๕๔๑) ก. พระธรรมปิฎก ธรรมานุญชีวิต (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก)
- ข. พระธรรมปิฎก นิติศาสตร์แนวพุทธ (กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม)
- (๒๕๔๒) ก. พระธรรมปิฎก ภรณ์ธรรมกาย (ฉบับเพิ่มเติม-จัดลำดับใหม่)(กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม)
- ข. สัมภาษณ์พระธรรมปิฎก วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๔๒
- ค. พระธรรมปิฎก พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)(กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม)
- (๒๕๔๓) ก. พระธรรมปิฎก ความสุขของครอบครัว คือสันติสุขของสังคม (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์พิมพ์สวาย)
- ข. พระธรรมปิฎก "การปรับปรุงการปกครองคณะสงฆ์" เสขิยธรรม ฉบับที่ ๔๓ ปีที่ ๑๐ มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๓
- (๒๕๔๔) ก. พระธรรมปิฎก "ประวัติการพระศาสนาจากสุโขทัยสู่รัตนโกสินทร์" ชั่วสด ฉบับวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๔๓
- ข. พระธรรมปิฎก ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี (กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม)
- (๒๕๔๕) พระธรรมปิฎก พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม(กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม)
- พอใจ ถมยา (๒๕๒๘) บทบาทพระองค์เจ้าปฤษฎางค์:ศึกษากรณีการเจรจาตกลงในหนังสือสัญญาสุรากับนานาประเทศ พ.ศ.๒๔๒๔-๒๔๒๙ วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (๒๕๒๙)"พุทธลักษณะกับการเปลี่ยนแปลงสำนักทางพุทธศาสนาในประเทศไทย" อักษรศาสตร์ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑
- พระอนาคตวงศ์ (๒๕๔๒)นิธิ เลี้ยวศรีวงศ์ บก. (กรุงเทพ ฯ : อมรินทร์การพิมพ์)
- พุทธทาสภิกขุ
- (๒๕๑๕) โอสาเรตัพพธรรม (กรุงเทพ ฯ : ธรรมทานมูลนิธิ)
- (๒๕๑๗) ก. ชุมนุมปาฐกถาชุดพุทธธรรม (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา)
- ข. ธรรมิกสังคมนิยม ไม่ระบุที่พิมพ์
- (๒๕๑๙) พุทธประวัติ ประเด็นที่ ๑ (กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)
- (๒๕๒๙) ไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ (กรุงเทพ ฯ : คณะกรรมการจัดหาทุนก่อตั้งมูลนิธิพุทธรักษา)

(๒๕๓๔) ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์ (กรุงเทพ ฯ : สอนอุดมมูลนิธิ)

(๒๕๓๙) ป่วย ๓ เดือนเกิดสมุดเล่มนี้ (กรุงเทพ ฯ : ธรรมทานมูลนิธิ)

(๒๕๔๑) ก. พุทธธรรมประยุกต์ (กรุงเทพ ฯ : ธรรมทานมูลนิธิ)

ข. พุทธทาสลิขิต (กรุงเทพ ฯ : ธรรมทานมูลนิธิ)

พุทธศาสนศึกษา

(๒๕๓๙) "พิธีปลุกเสกพระเครื่อง: ภาพสะท้อนชั้นดีธรรมในหมู่ชาวพุทธไทย" ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑
มกราคม-เมษายน

(๒๕๓๙) "พฤติกรรมความเชื่อทางศาสนาของนักศึกษาชาวพุทธในมหาวิทยาลัยของรัฐใน
กรุงเทพมหานคร" ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม

(๒๕๔๐) "รายรับรายจ่ายของวัดในกรุงเทพมหานคร" ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม

ไพศาล วิสาโล, พระ

(๒๕๓๖) ประวัติศาสตร์การบริโภคนิสัยในประเทศไทย (กรุงเทพ ฯ : คณะกรรมการระบอบวิทยา
แห่งชาติ)

(๒๕๔๒) พระธรรมปฏิภักดิ์กับอนาคตของพุทธศาสนา (กรุงเทพ ฯ : กองทุนวัฒนธรรม)

(๒๕๔๓) "นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับคุณูปการต่อพุทธศาสนา" พิเคราะห์"นิธิ" ปราชญ์เจ็ทๆ (กรุงเทพ ฯ :
สำนักพิมพ์มติชน)

(๒๕๔๕) เส้นโค้งแห่งความสุขเล่ม๑ (กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิเพื่อผู้บริโภค)

ภัชราพร ช้างแก้ว (๒๕๒๙) พุทธศาสนากับการก่อตัวของรัฐไทยแบบใหม่สมัยร.๕-ร.๖ วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ (๒๕๒๐) เทศนาเสื่อป่า (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ)

มณฑิยา, พระมหา (๒๕๓๖) "การศึกษาของสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๖ ถึงรัชกาลที่ ๙)
๑๐๐ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๔๓๖-๒๕๓๖ (กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

มาริโกะ คาโตะ (๒๕๓๘) การรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน: กรณีศึกษาหมอตำผีฟ้า บ้านหนองใหญ่
อำเภอแวงน้อย จังหวัดขอนแก่น วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น

เมธีธรรมาภรณ์, พระ (ประยูร ธรรมจิตโต)

(๒๕๓๕) ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ไทย (กรุงเทพ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

ราชวรมนี, พระ (ประยูร ธรรมจิตโต) (๒๕๔๒) การคณะสงฆ์กับ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ (กรุงเทพ ฯ :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

ไรท์,ไมเคิล (๒๕๓๔) "ผี-พุทธ-พราหมณ์ สามเจ้าของศาสนาสยาม" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๔
กุมภาพันธ์ ๒๕๓๔

เรืองฤทธิ์ ประสันรักษ์ (๒๕๔๐) "รายรับรายจ่ายของวัดในกรุงเทพมหานคร" พุทธศาสนศึกษา ปีที่ ๔
ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๐

รายชื่อวัดและนิกายสงฆ์โบราณในเชียงใหม่ (๒๕๑๘) (เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่)

ราชกิจจานุเบกษา

เล่ม ๑๗ วันที่ ๘ กรกฎาคม ร.ศ.๑๑๙

เล่ม ๑๘ วันที่ ๒๗ ตุลาคม, ๑ ธันวาคม ร.ศ.๑๒๐

ลิไทย, พระญา (๒๕๑๕) ไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร)

วงศ์ไทย, พระมหา ศรีลารักษ์ (๒๕๔๒) ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหิดล

วชิรญาณวโรรส,สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา

(๒๔๖๔) อนุศาสน์ที่สมเด็จพระบวรวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสื่อ
ป่าในวันที่ถือน้ำเข้ากองที่ ๖ พฤษภาคม ร.ศ.๑๓๐ (พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร ร.ศ.
๑๓๐)

(๒๔๙๗) พระมงคลวิเสสภก (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

(๒๕๑๔) ก. พระธรรมเทศนา (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

ข. พระประวัติ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

ค. ธรรมคดี (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

ง. การคณะสงฆ์ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

จ. พระนิพนธ์ต่างเรื่อง (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

ฉ. การศึกษา (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

ช. พระราชหัตถเลขา-ลายพระหัตถ์ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

ซ. ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

ญ. วรรณภาพพระสูตร (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

(๒๕๒๑) "คำนำ" ใน พระศาสนโศภณ (แจ่ม) คาถาธรรมบทแปล (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราช
วิทยาลัย)

(๒๕๓๔) พระมงคลวิเสสภก (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

(๒๕๓๘) ก. ธรรมวิจารณ์ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

ข. สังคีตภิกษา (กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย)

วรศักดิ์ มหัทธโนบล (๒๕๔๐) "พรมแดนของ"ข้าปอง" " ผู้จัดการรายวัน วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๐
วันรัต,สมเด็จพระ (ทับ พุทธสิริ) (๒๕๔๔) สังขิตโตวาท (กรุงเทพ ฯ :ไม่ปรากฏที่พิมพ์)

วีระ สมบูรณ์

(๒๕๓๒) รัฐธรรมในอดีต (กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิโกลดคิมทอง)

(๒๕๔๒) "อริยวินัยกับศาสตร์ร่วมสมัย" ใน พระไพศาล วิสาโล และคณะ พุทธธรรมกับอุดมการณ์
สำหรับศตวรรษที่ ๒๑ (กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิโกลดคิมทอง)

วิชัย ศรีบุญลือ (๒๕๓๗)"หลวงปู่ผาง จิตตคุดโต" แก้วมณีอีสาน (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

ส.ศิริรักษ์

(๒๕๒๖) พุทธทัศน์เพื่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่ (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ)

(๒๕๓๓) พรมแดนทางสังคมของพุทธศาสนา (กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิโกลดคิมทอง)

(๒๕๓๗) พระธรรมเจดีย์ พระผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย)

(๒๕๔๓) "รำลึกถึงปฐมสถานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๑ ฉบับที่
๙ กรกฎาคม ๒๕๔๓

(๒๕๔๔) ก. "เส้นทางของพระอาจารย์มหาบัว" เสขิยธรรม ฉบับที่ ๕๐ ปีที่๑๑ ตุลาคม-ธันวาคม

ข ใครคือชาวพุทธไทยร่วมสมัย (กรุงเทพ ฯ : กลุ่มเสขิยธรรม)

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๕๓๙) การสำรวจทัศนคติต่อภาวะทางสังคมในเขต
เมือง ปีพ.ศ.๒๕๓๖-๒๕๓๘ (กรุงเทพ ฯ : สถาบันวิจัยสังคม)

สมเกียรติ วันทะนะ "เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก"ใน สมบัติ
จันทรวงศ์ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บก.) อยู่เมืองไทย (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์)

สมบัติ จันทรวงศ์ (๒๕๓๒)"ศาสนากับการเมือง:ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยอุดมการณ์และวิเทโศบายของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฯ"รัฐศาสตร์สาร ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๓-ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑
สัญญา คุณากร (๒๕๔๔)"แฉเบื้องหลังคนทรงเจ้า" เหลือเชื่อ :รวมเรื่องชวนติดตามจากรายการเจาะใจ
(กรุงเทพ ฯ : สดุดีปาด้าสำนักพิมพ์)

สายชล วรรณรัตน์ (๒๕๒๕) พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.๒๓๒๕-๒๓๕๒) วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาค
วิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สิริวัฒน์ คำวันสา

(๒๕๒๔) สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปีได้ม ๑ (กรุงเทพ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

(๒๕๒๕) สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปีได้ม ๒ (กรุงเทพ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

สุนทร ชิตินทรานนท์ (๒๕๓๘) บุเรณองกะยอดดินรธา:กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์)

สุภาพรณ ณ บางช้าง (๒๕๓๕) พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

สุริยา สมุทคุปดี และคณะ (๒๕๓๙) ทรงเจ้าเข้าผี (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร)

สุวรรณา วงศ์ไวยวรรณ (๒๕๒๙) พุทธธรรมในรัฐไทย: ข้อพิจารณาญาณวิทยาทางสังคม (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

โสภา ชานะมูล (๒๕๓๔) คุรบาครีวิชัย"ตนบุญ"แห่งล้านนา (พ.ศ.๒๕๒๑-๒๕๔๑) วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เสฐียรโกเศศ (๒๕๑๐) ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน)

เสฐียรพงษ์ วรรณปก
(๒๕๔๑) "การศึกษาพระพุทธศาสนา (๒)" มติชนรายวัน วันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๑
(๒๕๔๓) มีศัพท์มีแสง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน)

ศรีสุพร ชวงสกุล (๒๕๒๙) ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลวงพ่อ เพื่อดู เพื่อบ้าน (๒๕๔๒) พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) รวบรวม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก)

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (๒๕๓๘) การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔-พ.ศ. ๒๔๗๕ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

อภิญา เพื่องฟูสกุล (๒๕๔๐) "ศาสนทัศน์ของชุมชนเมืองสมัยใหม่: ศึกษากรณีวัดพระธรรมกาย" พุทธศาสนศึกษา ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๔๑

อรุณ เวชสุวรรณ (๒๕๒๐)(บก.)วิวาทะ(ความเห็นไม่ตรงกัน) ระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ ท่านพุทธทาสภิกขุ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา)

อัคราพร กาญจนโมทย์ (๒๕๒๓) การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.๒๓๒๕-๒๓๙๔) วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อุทิศ จิณิพนธ์สกุล (๒๕๒๘) วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์)

อุบลาคัญปมาจารย์,พระ (๒๕๙๐) อดีตประวัติ (กรุงเทพฯ : ไม่ปรากฏที่พิมพ์)

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (๒๕๔๐) "ส่วนรวมที่มีใช้รัฐ:ความหมายของประชาสังคม" ใน อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล (บก.) *ขบวนการประชาสังคม:ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง* (กรุงเทพ ฯ : โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม)
๑๐๐ ปีมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย ๒๕๓๖-๒๕๓๖ (๒๕๓๖)(กรุงเทพ ฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย)

ภาษาอังกฤษ

- Agency for Cultural Affairs (1988) *Japanese Religion* (Tokyo: Kodansha)
- Anderson, Benedict (1991) *Imagined Communities* (London: Verso)
- Armstrong, Karen
- (1996) "A God for Both Sexes" *The Economist* December 21, 1996-January 3, 1997
- (1999) "Where Has God Gone?" *Newsweek* July 12, 1999
- (2000) *The Battle for God* (New York: Ballentine)
- Beyer, Peter. (1994) *Religion and Globalization*
- Burbridge, John (1997) (ed.) *Beyond Prince and Merchant* (New York: Pact Publication)
- Castells, Manuel
- (1997) *The Information Age Vol. 2: The Power of Identity* (Oxford: Blackwell)
- (1998) *The Information Age Vol. 3: End of Millennium* (Oxford: Blackwell)
- Cox, Harvey (1977) *Turning East* (London: Allen Lane)
- Cipriani, Roberto.(1991)"Diffused Religion and New Values in Italy" in Beckford, James A. and Luckmann, Thomas(eds.),*The Changing Face of Religion*(London: Sage)
- Davis, Winston.(1992) *Japanese Religion and Society* (New York: State University of New York Press)
- Dominguez, Joe & Robin, Vicki (1992) *Your Money or Your Life*(New York: Penguin)
- Durning, Alan (1992) *How Much is Enough ?* (New York: W.W. Norton)
- Duke, James T. & Johnson, Barry L. in Swatos, Jr., William H.(ed) *Religious Politics in Global and Comparative Perspective* (New York: Greenwood Press)
- Earhart, H.Byron, *Religions of Japan* (New York: Harper & Row)

- Ehrenreich, Barbara (1997) *Blood Rites* (London: Virago)
- Ekins, Paul (1998) "Can Humanity Go Beyond Consumerism?" *Development* Vol41 No 1
March 1998
- Fronsdal, Gil (1998)"Insight Meditation: Life, Liberty and the Pursuit of Happiness" Prebish,
Charles & Tanaka, Kenneth K. *The Faces of Buddhism in America* (Berkeley:
University of California Press)
- Gaza, Stephanie "Overcoming the Grip of Consumerism" S. Sivaraksa (ed.) *Socially Engaged
Buddhism for the New Millennium* (Bangkok: Sathirakoses-Nagapradipa Foundation)
- Goldberg, Jeffrey (2001)"The Martyr Strategy" *The New Yorker*, July 9, 2001
- Gombrich, Richard F. (1988) *Theravada Buddhism* (London: Routledge & Kegan Paul)
- Gombrich, Richard F.& Obeyesekere, Gananath (1988)*Buddhism Transformed*
(Princeton: Princeton University Press)
- Hallisey, Charles (1995) "Roads Taken and Not Taken in the Study of Theravada
Buddhism" in Lopez, Jr., Donald (ed.) *Curators of the Buddha* (Chicago: University
of Chicago Press)
- Hamilton, Malcolm & Waddington, Peter A.J. & Gregory Susan & Walker Ann (1995) "Eat
Drink and Be Saved: The Spiritual Significance of Alternative Diets" *Social Compass*,
Vol. 42(4),1995
- Harper, Charles L. & LaBeau Bryan "Thinking Beyond Secularization Perspective"
downloaded from:<http://are.as.wvu.edu/sochange.htm> *Social Compass*,Vol.42(4),1995
- Heilemann, John (1997) "All Europeans are not Alike" *New Yorker* April 28 & May 5,1997
- Hirsh, Michael. (1997) "Worldwide, It's the "Rush Hour of the Gods" *Newsweek* April 14,1997
- Iggers, Jeremy.(1993)"Innocence Lost" *Utne Reader* No.60 Nov-Dec 1993
- Ishii, Yoneo (1986) *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in History* (Honolulu:
University of Hawaii Press)
- Jayawickrama, N.A.(1994) "Asoka's Edicts and the Third Buddhist Council" Seneviratna,
Anuradha *King Asoka and Buddhism* (Kandy: Buddhist Publication Society)
- Kamala Tiyanich (1997) *Forest Recollections* (Honolulu: University of Hawaii Press)
- Ketelaar, James Edward (1990) *Of Heretics and Martyrs in Meiji Japan* (New Jersey:
Princeton University Press)
- Klein, Naomi (2000)*No Logo* (London: Flamingo)

- Komatra Chuengsatiansup (1998) *Living on the Edge: Marginality and Contestation in the Kui Communities of Northeast Thailand* (Ph.D. Social Anthropology, Harvard University)
- Mehdew, Fred R. Von, *Religion and Modernization in SE Asia*
- Melton, J. Gordon (1995) "The Changing Scene of New Religious Movements: Observations from a Generation of Research" *Social Compass*, Vol. 42(2), 1995
- Lim, Benjamin Kang (1996) "Mao Deified 20 years After Death" *Bangkok Post* September 9, 1996
- Ling, Trevor
 (1976) *The Buddha* (Bucks: Penguin)
 (1979) *A History of Religion East and West* (London: Open University Set Book)
- Loy, David
 (1990) "Buddhism and Money" S. Sivaraksa (ed.) *Radical Conservatism* Bangkok: Thai Inter-Religious Commission for Development)
 (1999) "The Spiritual Roots of Modernity" S. Sivaraksa (ed.) *Socially Engaged Buddhism for the New Millennium* (Bangkok: Sathirakoses-Nagaradipa Foundation)
 (2002) *A Buddhist History of the West* (New York: State University of New York)
- Martin, Hans-Peter & Schumann, Harald *The Global Trap* (London: Zed Books)
- Morreale, Don (1998) *The Complete Guide To Buddhist America* (Boston: Shambhala)
- P.A. Payutto (1990) "Buddhist Education" S. Sivaraksa (ed.) *Radical Conservatism* (Bangkok: Thai Inter-Religious Commission for Development)
- Pendergrast, Mark (1996) *For God, Country and Coca-Cola* (London: Phoenix)
- Prebish, Charles S., & Tanaka, Kenneth K. (1998) *The Faces of Buddhism in America* (Berkeley: University of California Press)
- Putnam, Robert (1994) *Making Democracy Work* (Princeton: Princeton University)
- Leland, John & Power, Carla "Deepak's Instant Karma" *Newsweek* October 20, 1997
- Reader, Ian (1993) "Buddhism as a Religion of the Family" Mullins, Mark R. & Susumu, Shimazono & Swanson, Paul L. (eds.) *Religion and Society in Modern Japan* (Berkeley: Asia Humanities Press)
- Rockefeller, Steven (1990) Bill Moyers *World of Ideas II* (New York: Doubleday)

- Reynolds, Craig J. (1972) *The Buddhist Monkhood in Nineteenth Century Thailand*
Ph.D.diss., Cornell University
- Santikaro, Bhikkhu (2001) "Everybody Needs Vinaya: Reflections on Buddhist Lifestyles"
S.Sivaraksa (ed.) *Santi Pracha Dhamma* (Bangkok: Santi Pracha Dhamma Institute)
- Sahliye, Emile (1990) *Religious Resurgence and Politics in the Contemporary World* New
York: State University of New York Press)
- Sarkisyanz, E. (1978) "Buddhist Backgrounds of Burmese Socialism" Bardwell L. Smith (ed)
Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos, and Burma (PA: Anima Books)
- Shelden, Michael (1997) "Stranger in Strange Lands" *The Nation*, August 31, 1997
- Smith, John E. (1994) *Quasi-Religions* (London: Macmillan)
- Somboon Suksamran (1993) *Buddhism and Political Legitimacy* (Bangkok: Chulalongkorn
University)
- Stark, Rodney & Bainbridge, William Sims. (1985) *The Future of Religion*
(Berkeley: University of California Press)
- Swatos, Jr., William H. (1993) *A Future for Religion?* (London: Sage)
- Swearer, Donald (1991) "Fundamentalistic Movements in Theravada Buddhism" in Marty,
Martin E. & Appleby, R. Scott *Fundamentalism Observed* (Chicago: University of
Chicago Press)
- Swearer, Donald & Sommai Premchit (1978) "The Relation Between the Religious and
Political Orders in Northern Thailand (14th-16th Centuries) Smith, Bardwell *Religion and
Legitimation of Power in Thailand, Laos, and Burma* (Pennsylvania: ANIMA)
- Swyngedouw, Jan. (1993) "Religion in Contemporary Japanese Society" in Mullins, Mark R. &
Susumu, Shimazono & Swanson, Paul L. (eds.), *Religion and Society in Modern Japan*
(Berkeley: Asia Humanities Press)
- Tambiah, S.J. (1976) *World Conqueror and World Renouncer* (New York: Cambridge
University Press)
- Taylor, J.L. (1993) *Forest Monks and the Nation-State* (Singapore: Institute of Southeast
Asian Studies)
- Thakur, Shivesh C. (1991) *Religion and Social Justice* (New York: St. Martin's Press)
- Than, Tin Maung Maung (1993) "Sangha Reforms and Renewal of Sasana in Myanmar:
Historical Trends and Contemporary Practice" Trevor Ling (ed.) *Buddhist Trends in*

Southeast Asia (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies)

Thompson, Kenneth .(1993)"Durkheim, Ideology and the Sacred" *Social Compass*, Vol .
40(3), 1993

Trueheart , Charles (1996) "Welcome to the Next Church" *The Atlantic Monthly* August, 1996

Twitchell, James B. (1996) *Adcult USA* (New York: Columbia University Press)

Victoria, Brian (1997) *Zen at War* (New York: Weatherhill)

Weller, Rober P. (1994)"Capitalism, Community, and the Rise of Amoral Cults in Taiwan" in
Keyes, Charles F. (ed.) *Asia Visions of Authority* (Honolulu: University of Hawaii Press)

Wells , Melanie (2001)"Cult Brands" *Forbes* April 16,2001

Woodward, Kenneth L.

(1995)"Do We Need Satan?" *Newsweek*, November 13, 1995

(2001)"The Changing Face of the Church" *Newsweek*, April 6, 2001

Zakaria, Fareed (2001)"The Roots of Rage" *Newsweek*, October 15, 2001

The Oxford Dictionary of World Religions (1997) John Bowker (ed.) (London: Oxford
University Press)

The Economist

1997, January 3, "The Uses and Abuses of History"

1997, September 27, "Dr Gallup's Finger on America's Pulse"

1999, December 18, "Apocalypse tomorrow"

2001, September 8, "Who's Wearing the Trousers?"

US News & World Report,1991, March 25, "*Hell* Sober Comeback"